

Tarih ve Tarihçi History and Historian

Official Journal of Atatürk University, Faculty of Letters, Department of History

Cilt / Volume 4, Sayı / Issue: 1 • June 2025

EISSN: 2822-4930

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/history>

Tarih&Tarihçi

History&Historian

BAŞ EDITOR/ EDITOR-IN-CHIEF

İlyas AK

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

EDITOR / EDITOR

Ümit Kaan ŞAHAN

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

TURKISH AND FOREIGN LANGUAGE EDITOR / TÜRKÇE VE YABANCI DİL EDITÖRÜ

Özden ERDOĞAN

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

TURKISH LANGUAGE EDITOR / TÜRKÇE DİL EDITÖRÜ

P. Nurdan GÜMÜŞTEPE

Department of Turkish Language and Literature,
Zonguldak Bülent Ecevit University, Zonguldak,
Türkiye
*Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Zonguldak, Türkiye*

LAYOUT EDITOR / MİZANPAJ EDITÖRÜ

Hatice AKSAKAL

Graduate School of Turkish Research, Atatürk
University, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Tarih Araştırmaları
Enstitüsü, Erzurum, Türkiye*

STATISTICAL EDITÖR / İSTATİSTİK EDITÖRÜ

Yakup ŞAHİN

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Abdul Metin ÇELİKBİLEK

Department of History, Selçuk University, Konya,
Türkiye
Selçuk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye

Derya ÇOŞKUN

Department of History,
Erzurum Technical University, Erzurum, Türkiye
Erzurum Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ebru MANDACI

Department of History, Bitlis Eren University, Bitlis,
Türkiye
Bitlis Eren Üniversitesi, Tarih Bölümü, Bitlis, Türkiye

Emel Hisarcıklılar

Department of Turkish Language and Literature,
Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat, Turkey
*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Tokat, Türkiye*

Emre SARAL

Institute of Atatürk's Principles and History of
Turkish Revolution of History, Hacettepe University,
Ankara, Türkiye
*Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü, Ankara, Türkiye*

Ersay ZENGİN

Department of History,
Munzur University, Tunceli, Türkiye
Munzur Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tunceli, Türkiye

Esat AKTAŞ

Department of History,
Bayburt University, Bayburt, Türkiye
Bayburt Üniversitesi, Tarih Bölümü, Bayburt, Türkiye

İbrahim Ethem ATNUR

Department of History,
Milli Savunma University, Ankara, Türkiye
Milli Savunma Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

İbrahim Ethem ÇAKIR

Department of History, Atatürk University,
Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

İsmet TÜRKMEN

Department of History,
Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat, Türkiye
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tokat, Türkiye

Liliana BOŞCAN

Faculty of History, University of Bucharest,
Bucharest, Romania
Bükreş Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Bükreş, Romanya

Mehmet İNBAŞI

Department of History,
Erciyes University, Kayseri, Türkiye
Erciyes Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kayseri, Türkiye

Merve ÜNER

Department of History, Balıkesir University,
Balıkesir, Türkiye
Balıkesir Üniversitesi, Tarih Bölümü, Balıkesir, Türkiye

Metin AYDAR

Department of History,
Erzurum Technical University, Erzurum, Türkiye
Erzurum Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Murat ÖZKAN

Department of History, Ordu University, Ordu,
Türkiye
Ordu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye

Murat HANİLÇE

Department of History,
Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat, Türkiye
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tokat, Türkiye

Mustafa ÇOLAK

Department of Political Science and Public
Administration, Samsun University, Samsun,
Türkiye
*Samsun Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü, Samsun, Türkiye*

M. Yasin TAŞKESEN LİOĞLU

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Nagehan Uçan EKE

Department of Turkish Language and Literature,
Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, Türkiye
*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Muğla Türkiye*

Özgür TÜRKER

Department of History, Süleyman Demirel
University, Isparta, Türkiye
Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü, Isparta, Türkiye

Sabri Can SANNAV

Department of Turkish and Social Studies
Education, Trakya University, Edirne, Türkiye
*Trakya Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü, Edirne, Türkiye*

Savaş EĞİLMEZ

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Serkan ERDAL

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Tarih&Tarihçi

History&Historian

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Asil KAYA

Ahmet Pristine City Archive and Museum (APIKAM), İzmir, Türkiye
Ahmet Pristine Kent Arşivi ve Müzesi (APIKAM), İzmir, Türkiye

Asuman KARABULUT

Department of History, Erzincan Binali Yıldırım University, Erzincan, Türkiye
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzincan, Türkiye

Banu ÇETİN ÜNAL

Department of History, Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, Trabzon, Türkiye

Burcu Kutlu DİLBAZ

Department of History, Istanbul University, Istanbul, Türkiye
İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Erkan GÖKSU

Department of History, Dokuz Eylül University, İzmir, Türkiye
Dokuz Eylül Üniversitesi, Tarih Bölümü, İzmir, Türkiye

Filiz YILDIRIM

Department of History, Fırat University, Elazığ, Türkiye
Fırat Üniversitesi, Tarih Bölümü, Elazığ, Türkiye

Songül ÇOLAK

Department of History, Samsun University, Samsun Türkiye
Samsun Üniversitesi, Tarih Bölümü, Samsun, Türkiye

Şehri KARAKAŞ

Department of History, Erzurum Technical University, Erzurum, Türkiye
Erzurum Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ufuk ERDEM

Department of History, Hacı Bayram Veli University, Ankara, Türkiye
Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

Firdevs ÖZEN

Department of History, Kütahya Dumlupınar University, Kütahya, Türkiye
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kütahya, Türkiye

Galip ÇAĞ

Department of History, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tarih Bölümü, Bolu, Türkiye

Gamze Ebru ÇİFTÇİ

Department of Management and Organisation , Hitit University, Çorum, Turkey
Hitit Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Çorum, Türkiye

Güzin ÇAYKIRAN

NBB Department of Archives and Military History, Ankara, Türkiye
MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı, Ankara, Türkiye

Hikmet DEMİRCİ

Department of History, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Kahramanmaraş, Türkiye
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye

Hikmet ÖKSÜZ

Department of History, Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, Trabzon, Türkiye

Venera MUSTAFAYEVA

Turkish Language Teaching and Application Centre, Istanbul Topkapı University, Istanbul, Türkiye
İstanbul Topkapı Üniversitesi, Türkçe Öğretim ve Uygulama Merkezi, İstanbul, Türkiye

Yasin ERCİLSİN

Department of History, Iğdır University, Iğdır, Türkiye
Iğdır Üniversitesi, Tarih Bölümü, Iğdır, Türkiye

Kevser TAŞDÖNER

Department of History, Adıyaman University, Adıyaman, Türkiye
Adıyaman Üniversitesi, Tarih Bölümü, Adıyaman, Türkiye

Nejla GÜNAY

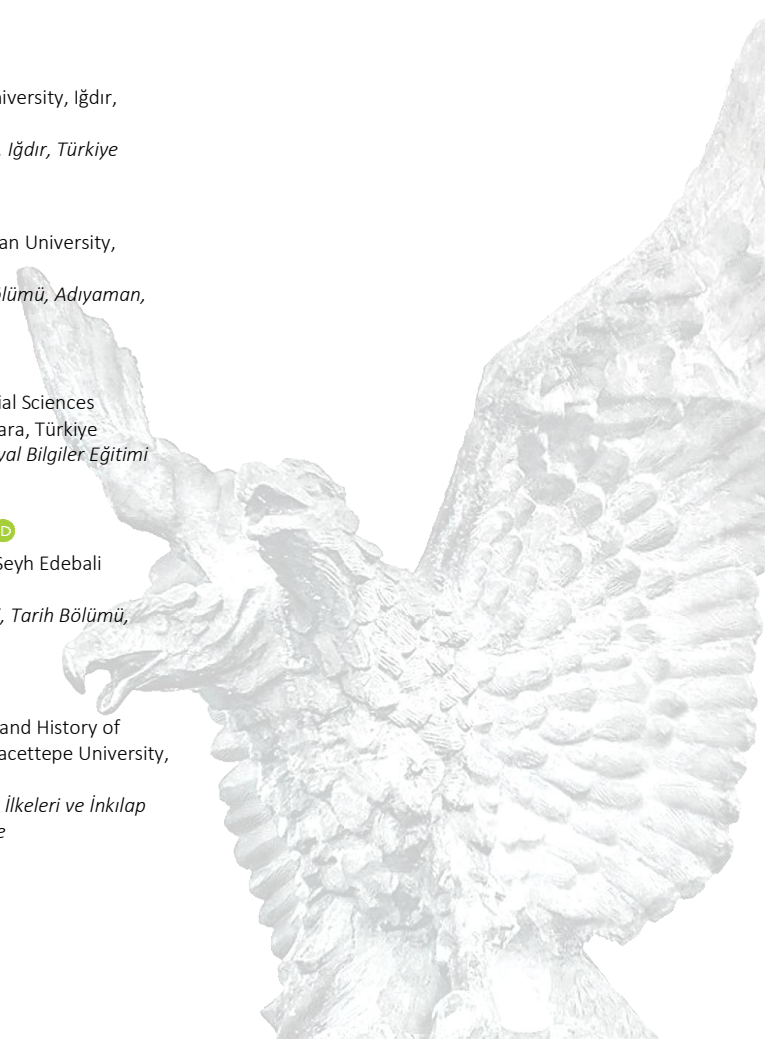
Department of Turkish and Social Sciences Education, Gazi University, Ankara, Türkiye
Gazi Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Ankara, Türkiye

Selma Göktürk ÇETİNKAYA

Department of History, Bilecik Şeyh Edebali University, Bilecik, Türkiye
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Tarih Bölümü, Bilecik, Türkiye

Yasemin DOĞANER

Institute of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution of History, Hacettepe University, Ankara, Türkiye
Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, Türkiye

Tarih&Tarihçi

History&Historian

About

History and Historian is a peer-reviewed, open-access, online-only journal published by **Atatürk University**. The journal is published biannual in both Turkish, Azerbaijan Turkish and English with articles released in June, and December.

Abstracting and Indexing

History and Historian is covered in the following abstracting and indexing databases;

- EBSCO
- ERIH PLUS
- DOAJ
- GALE CENGAGE

History and Historian aims to publish studies of the highest scientific caliber in the field of Turkish and World History. History and Historian publishes research, compilation, biographical studies, archival documents, translations and book reviews that will contribute to the literature on Turkish and World History from many different disciplines (Literature, Sociology, Theology, Political Science, International Relations and Art History, etc.). The main purpose of the journal is to disseminate the scientific knowledge produced in the field of Turkish and World History to a wide platform. In doing so, the journal aims to bring researchers, educational practitioners and policy makers together at a common intersection. The target audience of the journal consists of researchers who are interested in or working in the field of Turkish and World History.

Disclaimer

The statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the views of the editors, editorial board, and/or publisher. The editors, editorial board, and publisher are not responsible for the content of the manuscripts and do not necessarily endorse the views expressed in them. It is the responsibility of the authors to ensure that their work is accurate and well-researched, and the views expressed in their manuscripts are their own

Open Access Statement

History and Historian is an open access publication. As of June 2024, all content published in the journal is published under the [Creative Commons Attribution-NonCommercial \(CC BY-NC\) 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). This licence encourages the dissemination and use of research published in the journal by allowing content to be shared and adapted for non-commercial purposes. Content published before June 2024 is licensed under traditional copyright, but the archive is freely available. All published content is freely available online at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/history>.

When using previously published content, figures, tables or any other material in printed or electronic format, authors are responsible for obtaining permission from the copyright holder. Legal, financial and criminal responsibilities in this regard belong to the author(s).

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

İlyas AK

Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye

✉ ilyas.ak@atauni.edu.tr

✉ historian@atauni.edu.tr

🌐 www.dergipark.org.tr/en/pub/history

☎ +90 442 231 80 98

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

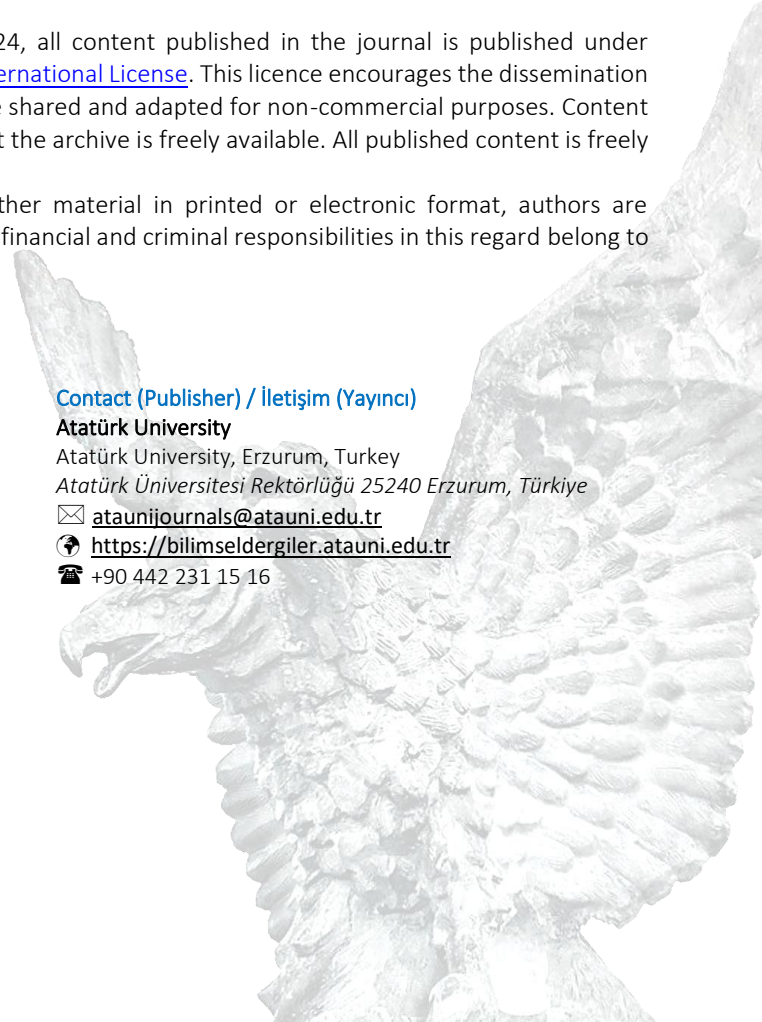
Atatürk University, Erzurum, Turkey

Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

☎ +90 442 231 15 16

Tarih&Tarihçi

History&Historian

Hakkında

Tarih ve Tarihçi, Atatürk Üniversitesi tarafından yayınlanan hakemli, açık erişimli, yalnızca çevrimiçi bir dergidir. Dergi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere Türkçe, Azerbaycan Türkçesi ve İngilizce olarak yılda iki kez yayınlanmaktadır.

Özetleme ve İndeksleme

Tarih ve Tarihçi aşağıdaki özetleme ve indeksleme veri tabanlarında yer almaktadır:

- EBSCO
- ERIH PLUS
- DOAJ
- GALE CENGAGE

Tarih ve Tarihçi, Türk ve Dünya Tarihi alanında en yüksek bilimsel kaliteye sahip çalışmaları yayınlamayı amaçlamaktadır. Tarih ve Tarihçi, Türk ve Dünya Tarihi ile ilgili tarihe yardımcı pek çok farklı disiplinden (Edebiyat, Sosyoloji, İlahiyat, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Sanat Tarihi vb.) literatüre katkı sunacak, özellikle araştırma, derleme, biyografik çalışmalar, arşiv belgeleri, tercüme ve kitap incelemeleri yazılarını yayınlamaktadır. Derginin temel amacı, Türk ve Dünya Tarihi alanında üretilen bilimsel bilgiyi geniş bir platforma yaymaktır. Dergi bunu yaparken araştırmacıları, eğitim uygulayıcılarını ve politika yapıcılarını ortak bir kesişim noktasında buluşturmayı hedeflemektedir. Derginin hedef kitlesi, Türk ve Dünya Tarihi alanına ilgi duyan ya da bu alanda çalışan araştırmacılardan oluşmaktadır.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan makalelerdeki beyan veya görüşler sadece yazar(lar)ın görüşleridir ve editörler, yayın kurulu ve/veya yayıncının görüşlerini yansıtmamaktadır. Editörler, yayın kurulu ve yayıncı, makalelerin içeriğinden sorumlu değildir ve bu makalelerde ifade edilen görüşlere katılmaz. Yazarların çalışmalarının doğru ve iyi araştırılmış olduğunu ve makalelerinde ifade edilen görüşlerin kendi görüşleri olduğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.

Açık Erişim Bildirimi

Tarih ve Tarihçi açık erişimli bir yayındır. 2024 Haziran ayından itibaren dergide yayınlanan tüm içerik, [Creative Commons Attribution-NonCommercial \(CC BY-NC\) 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı ile yayınlanmaktadır. Bu lisans, içeriğin ticari olmayan amaçlarla paylaşılmasını ve adapte edilmesini sağlayarak dergide yayınlanan araştırmaların yayılmasını ve kullanılmasını teşvik eder. Haziran 2024'ten önce yayınlanan içerikler geleneksel telif hakkı kapsamında lisanslanmıştır, ancak arşiv ücretsiz erişime açıktır. Tüm yayımlanan içerikler <https://dergipark.org.tr/tr/pub/history> adresinden çevrimiçi olarak ücretsiz olarak erişilebilir. Daha önce yayınlanmış içeriği, figürleri, tabloları veya diğer herhangi bir materyali basılı veya elektronik formatta kullanırken yazarlar, telif hakkı sahibinden izin almakla sorumludur. Bu konuda yasal, mali ve cezai sorumluluklar yazar(lara) aittir.

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

İlyas AK

Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye

✉ ilyas.ak@atauni.edu.tr

✉ historian@atauni.edu.tr

🌐 www.dergipark.org.tr/en/pub/history

☎ +90 442 231 80 98

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

☎ +90 442 231 15 16

Tarih&Tarihçi

History&Historian

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- 1** *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarım Sektöründe Sanayileşme Örneği: Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi Nizamnamesi*
An Example of Industrialization in the Agricultural Sector in the Early Years of the Republic: Bursa Rice Factory Turkish Joint Stock Company Regulation
Mine ERSEVİNÇ
- 20** *Ermenistan'nın Merkezi Asya Türk Devletleri İle İlişkileri ve Karabağ'ın İşgalinin İlişkilere Tesiri (1991-2019)*
Armenia's Relations with Central Asian Turkic States and the Impact of the Karabakh Occupation on These Relations (1991-2019)
Seide GULİYEVA
- 38** *18. Yüzyılda Bir Bezirgânın Yaşamı: Tekirdağlı Ermeni Bezirgân Simavon'un Terekesi*
The Life of a Bazirgan in the 18th Century: The Probate Record of the Armenian Bazirgan Simavon of Tekirdağ
Şefika Nur CANIVAR
- 54** *Bir Ceza İnfaz Müessesesi Olarak İmamevi*
Imamevi as a Penal Institution
Murat HANİLÇE, Sinan ÇAKMAK, Semanur COŞKUN

Kitap İncelemesi/ Book Review

- 67** *Son İlhanlı Toga Timur Han ve Varisleri*
The Last Ilkhanate Toga Timur Khan and His Successors
Leyla ÖZER

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarım Sektöründe Sanayileşme Örneği: Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi Nizamnamesi

An Example of Industrialization in the Agricultural Sector in the Early Years of the Republic: Bursa Rice Factory Turkish Joint Stock Company Regulation

Mine ERSEVİNÇ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Bursa Uludağ Üniversitesi, Rektörlük,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
Bursa, Türkiye

Department of Atatürk's Principles and
Revolution History, Rectorate, Bursa
Uludağ University, Bursa, Türkiye
mineersevinct@uludag.edu.tr

Geliş Tarihi/Received	04.09.2024
Revizyon Tarihi/Revision Date	16.09.2024
Kabul Tarihi/Accepted	12.10.2024
Yayın Tarihi/Publication Date	30.06.2025

Atıf:

Ersevinct, Mine. "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarım Sektöründe Sanayileşme Örneği: Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi Nizamnamesi". *Tarih ve Tarihçi*, 4, sy.1 (Haziran 2025): 1-19.

Cite this article:

Ersevinct, Mine. "An Example of Industrialization in the Agricultural Sector in the Early Years of the Republic: Bursa Rice Factory Turkish Joint Stock Company Regulation". *History and Historian*, 4, issue.1 (June 2025): 1-19.

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla yeni bir yapılanmaya gidilmiş ancak Osmanlı Devleti dönemindeki oluşumlar yeni kurulmuş olan Cumhuriyeti etkilemiştir. Siyasal, toplumsal, kültürel, iktisadi ve mali bütünsel bir değişim, aşamalı ve zamana yayılmış olarak gerçekleşmiştir. Toprak tasarruf sistemindeki farklılaşma, coğrafi uzmanlaşma ve ürün ekimindeki eşitsiz gelişme örüntüsü, merkezi devletin mali kaynaklarının ve otoritesinin azalması ile Osmanlı tarımı ve sanayisinin dünya ekonomisine entegre olması, tüm bu değişim içinde Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ni ekonomik ve mali açıdan etkileyen temel unsurları idi. Bu bağlamda iktisadi-mali kalkınmayı sağlamak için düzenlemeler yapılmış ve yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Özellikle de Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan iktisat politikası –milli iktisat, milli burjuvazi, milli sermaye- tüm sektörlerde belirleyici olmuştur. Bu politikanın örneklerinin birçok sektörde görüldüğü şehirlerden biri de Bursa'dır. Bu çalışmanın öznesi olan "*Bursa Çeltik Fabrikası Anonim Şirketi Nizamnamesi*", hem Bursa'da tarım sektöründe atılan adımlar açısından hem de özel girişim yatırımı olarak tarım sektöründe sanayileşmenin bir örneği olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Tarım, Sanayileşme, Milli Sermaye.

Abstract

With the establishment of the Republic of Turkey, a new structuring was undertaken, but the institutions from the Ottoman Empire period influenced the newly established Republic. A comprehensive political, social, cultural, economic, and financial transformation took place gradually over time. The differentiation in land tenure systems, geographic specialization, and uneven development in crop cultivation patterns, along with the decline of the central state's financial resources and authority, and the integration of Ottoman agriculture and industry into the world economy, were all fundamental elements affecting the Republic of Turkey economically and financially. In this context, regulations were made and investments were realized to ensure economic and financial development.

Particularly in the early years of the Republic, the economic policies implemented—national economy, national bourgeoisie, national capital—were decisive across all sectors. Bursa was one of the cities where examples of this policy were seen in many sectors. The subject of this study, the 'Regulation of Bursa Rice Factory Joint Stock Company,' will be examined both in terms of the steps taken in the agricultural sector in Bursa and as an example of industrialization in agriculture as a private enterprise investment.

Keywords: Bursa, Agriculture, Industrialization, National Capital.

Giriş

TBMM'nin 16 Nisan 1927 günlü görüşmeleri tutanaklarında yer alan "Memlekette sanayii mevcut olmayan bazı istihsalâtı (üretim) mahallî sermayelerle birlikte iplik fabrikaları, pirinç fabrikaları, debagat (deri) fabrikaları inşasına tevessül etti (başlandı). Bunların bir kısmı noksandır. Bunları da bu sene zarfında ikmal edeceğimizi ümit ediyorum. Geçen sene bütçemizde teşviki sanayi için 800 bin lira kadar para vardı. Bu fasıl, kanunu mahsusla Sanayi ve Maden Bankasına aitti. Bu sene bu parayı koymadık. İstedik ki, Sanayi ve Maden Bankası kendi yağıyla kavrulsun. Hükümetin daimî yardımı müessesenin iktisadî vaziyet ve mücadele kudretini akitti bırakabilir. Faizle para bulsunlar, çalışsınlar ve kazansınlar dedik. Ve bütçeden bu parayı çıkardık. Maksudımız bu bankayı tam manasıyla Sanayi ve Maden bankası haline koymaktır. Halen hükümetten müdevver (dönmüş) büyük fabrikaları işletmekle ve kısmen de erbabı sanayie ikraz (borç para verme) ile meşgul olmaktadır. Önümüzdeki bir kaç sene zarfında bu fabrikaları şirket haline kalb (dönüştürme) ve Anadolu'nun muhtelif kasabalarındaki fabrikaları da ahaliye mal ederek, bankayı tamamen müessesatı milliyeye, teşebbüsü şahsî ile vücuda gelen millî fabrikalara para ikraz eder (borç para verir) ve delaleti fenniyyede (fenne aracılıkda) bulunur bir hale koymak emelimizdir... Halen Türkiye'nin sanayii en ziyade İzmir, İstanbul, Adana, Bursa mıntıkasında tekâsüf, oralarda kuvvetle inkişaf etmektedir ", ifadeleri özel girişimci yatırımlarının teşvik edildiği ve Bursa'da sanayinin büyümesi için özel bir önemin verildiğini göstermektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'nun pre-kapitalist bir tarım ülkesi niteliği göstermesine rağmen toplumun temel geçim kaynağının zirai faaliyetler olması bu alana öncelik verilmesinin ana nedenlerinden birisidir. Bu neden Osmanlı Devleti'nden arta kalan tarım ve toprakla ilgili sorunları çözmeyi yeni devletin öncelikleri arasına almıştı. Tarımsal faaliyetlerin modernizasyonu, üretim ve gelirin artırılması sorunu Cumhuriyet Dönemi'nde dikkatle ele alınmıştır. Yasal, kurumsal düzenlemeler, eğitim ve kredi olanakları, artan teknoloji ve devlet öncülüğü bu sorunları çözmeye yönelik ilk hamlelerdi.

1923'te Cumhuriyet'in ilk kooperatifçilik mevzuatı olan İstihsal, Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizâmnâmesi yayımlandı. 1924 yılında, 1850'den beri yürürlükte olan Ticaret-i Berriye Kanunu'nda yapılan değişikliklerle şirketler kısmına kooperatif şirketler eklendi. Böylece kooperatiflere yasal güvence sağlanmış oldu. 1924'te İtibar-ı Zirai Birlikleri Nizâmnâmesi ile köylünün kredi sorunu ele alındı. 1926 Türk Ticaret Kanunu'nda kooperatiflere önemli bir yer verildi. Yine aynı yıl içinde Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu ile tarımsal kredi düzenlendi. 1935'te Tarım Kredi Satış Kooperatifleri Kanunu çıkarıldı ve tabii ki 1924 yılında ilk özel banka olan İş Bankası kuruldu. 1927 yılında özel girişimciyi özendirmek için Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edildi. Ziraat Bankası'nın bu dönemde işlevsel hale getirilerek kredi kolaylığı, yemeklik ve tohumluk buğday dağıtması, tarımda makineleşmeyi desteklemesi de ziraat sektörü için son derece önemlidir.

Bu bağlamda yasal-kurumsal düzenlemeler, kredi olanaklarının artırılması, makineleşme ve tarım sektöründe sanayileşmeyi geliştirecek ve böylece tarımsal üretime yönelik fabrikaların nüveleri ortaya çıkacaktı.

1- Bursa'da Tarımsal Üretim

Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet döneminde jeopolitik konumunun avantajlarını yaşayan Bursa'da iktisadi-mali gelişmeler merkezi otorite nezdinde her zaman dikkate alınmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet devrimlerinin Bursa merkezinde ve köylerinde bayındırlık, ekonomik, sıhhi, eğitsel ve kültürel gelişmeleri yarattığı görülmüştür. Bursa verimli toprakları, sulak arazileri, doğal kaynakları ile tarım ve hayvancılığa elverişli bir kenttir. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım ve hayvancılığı geliştirmek, üretimi arttırmak, ürün çeşitliliğini geliştirmek, tarım sektöründe modernleşmeyi sağlamak için hükümetler, belediyeler ve diğer kurumlar tarafından hatırı sayılır çalışmalar ve desteklemeler yapılmıştır.

Cumhuriyet'in ilan edildiği ilk yıllarda, Bursa'da tarımsal ve imalat ürünleri içinde en çok zeytin, kestane, şeftali, üzüm, soğan, tereyağı, kaşar peyniri, beyaz peynir, lor, yoğurt, pekmez, sirke, gül yağı ve suyu, susam yağı, bal mumu, zeytinyağı gibi kalemler yer almıştır.

Tarım sektörüne verilen görece destek sonucunda, 1925 yılında şehir genelinde 6.000.000 kilo olan zeytin üretimi 1933 yılında sadece Gemlik'te 7.000.000 kiloya ulaşmıştır. Bursa'da, biri meyve, üçü asma fidanı yetiştiren dört fidanlıklar oluşturulmuştu. Hükümet bağcılara 4.441 kilo göz taşı dağıtmış, iki triyör makinesini (tohum temizleme makinesini) parasız olarak hibe etmiş, 37.795 liraya alınan zirai ürünler taksitle köylüye verilmiştir. Üretime zarar veren haşerat ile mücadele

edilmiştir. Bu bağlamda 50.000 dönüm arazide fareler itlaf edilmiş, 200.000 zeytin ağacı üzerinde zeytin sineği, yumacak mücadelesi gerçekleştirilmiş, 37.000 ağaç üzerinde meyvelere zarar veren tırtıllar imha edilmiştir. Ayrıca 24.841 aşılı meyve ve 400.000 aşılı ve aşısız Amerikan asma fidanı, 40.008.747 dut fidanı dağıtılmıştır.

Verimli toprakları ile zirai faaliyetler için son derece değerli bir şehir olan Bursa'da, 23 Nisan 1927'de yılında Bursa Ziraat Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyeti'nin kuruluş esasları "Nizamname-i Esasî" ismiyle hazırlanmış ve Temmuz 1927 tarihli Asrî Çiftçi dergisinin ilk sayısında yayımlanmıştır. Cemiyetin faaliyetleri arasında pirinç, tütün ve haşhaş ziraatının ıslahı için girişimde bulunması esasları da yer almaktadır.

Zaman içinde gelişim daha da artacaktır. Özellikle önem verilen konulardan birisi tarımda makineleşmedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım sektöründe makineleşmenin bir örneği, Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi'nin kurulmasının gündeme gelmesidir.

2- Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi Nizamnamesi

29 Kasım 1882'de hazırlanan ve sonra Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yayınlanan "Memâlik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri" kitabındaki "Anonim Şirket Nizamname-i Dâhilîsi", Osmanlı anonim şirketlerinin, faaliyet çerçevesini oluşturan esas sözleşmelerinin taslak yapısını meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde uygulanan Nizamname, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında kurulan şirketler ve işletmelerde de kullanılmıştır. Bu bağlamda arşiv belgelerinde çok sayıda anonim şirkete ait Nizamname örneği mevcuttur. Nizamnamelerde; şirket sözleşmelerinde bulunan faaliyet konusu, sermaye, ortaklık yapısı, genel kurulun toplanması, yönetim kurulunun seçimi ve kâr dağıtımı gibi ortaklığa ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde bulduğumuz Nizamname ele alınacak ve kuruluş amacını yansıtmaları amacıyla aynı dil ve içerikle değerlendirilecektir. Bu bağlamda kronolojik olarak ilk belge 9 Ocak 1924 tarihlidir ve şirketin kurulması öngörülmüştür. 13 Mayıs 1924 tarihli belgede de Bursa, Tosya ve Maraş'ta birer çeltik fabrikasının kurulması istenmektedir. Osmanlıca ve Fransızca metnin yer aldığı aynı içerikli bir başka belgede Bursa, Tosya ve Maraş'ta birer çeltik fabrikasının kurulması talebi vardır.

2-1- Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi Nizamnamesi'nde Bursa'ya Dair Maddeler

5 Kasım 1924 tarihli Atatürk'ün de imzasının bulunduğu 3 sayfası el yazması, 13 sayfası matbu-bazı sayfalarda el yazısı açıklamaların bulunduğu- dosyada; 5 Kasım, 8 Kasım, 12 Kasım tarihlerine ait belgeler mevcuttur. Bursa çeltik fabrikası ile ilgili bölümler orijinal belgeden aynen transkript edilmiştir.

00001

12.11.320 (12 Kasım 1924)

Kararname

Bursa'da küşad olunacak (açılacak) çeltik fabrikasını işletmek üzere Ticaret Vekâlet-i Celilesi'yle malumu'l-esami (ismi belirtilen) hissedaran tarafından teşkiline teşebbüs olunan Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi Nizamname-i dâhilisi layihasının (iç tüzüğünün) bi't-tedkik (inceleyerek) muvafık (uygun) olduğu ve teminat-ı lazıme (verilen güvence) haiz bulunduğu cihetle (uygun bulunduğu takdirde) tasdiki (onaylanması) Vekâlet-i müşarileyhanın (adı geçen vekâletin) 2 Teşrinisani 340 tarihli ve ticaret müdürüyetince 5106/7044 numaralı tezkeresiyle vaki teklifi üzerine icra vekilleri heyetinin 12.11.340 tarihli ictimâında (toplantısında) karargir olmuştur (kararlaştırılmıştır).

6/4159

Ticaret Vekâleti'ne

Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi Nizamname-i dâhili layihasının (iç tüzüğünün) tasdiki hakkında icra vekilleri heyetince müttehas (yürürlükte olan) 12.11.340 tarihli kararname ile musaddak (onaylanmış) Nizamname suretleri leffen (eklenerek) takdim kılınmıştır efendim.

00002

Türkiye Cumhuriyeti

Ticaret Vekâleti Müdüriyeti

5106/7044

Başvekâlet-i Celile'ye

Bursa'da küşad olunacak çeltik fabrikasını işletmek üzere Ticaret Vekâleti ile malumu'l-esami (ismi belirtilen) hissedaran taraflarından Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi namı altında 20 sene müddetle teşkile teşebbüs olunan şirkete aid Nizamname-i dâhili layihası (iç tüzüğü) leffen (eklenerek) takdim kılınmıştır. Ve ber muceb-i (aşağıda belirtilen) kanun ihtiyat akçesi olarak müessese tarafından tediyesi icab iden (ödenmesi gereken) yüzde on mikdara mukabil (karşılığı) ceman (toplam) ve takriben 45 bin lira kıymetindeki fabrika alat ve edevatı (araç ve gereç) karşılık gösterilmiş olmağla icra-yı icabına (gerekli muamelenin yerine getirilmesine) müsaade buyurulması maruzdur (arz Edilir) efendim. 6 Teşrinisani 340

Müdür-i umumi namına (Genel Müdür adına) [imza]

Ticaret Vekili [imza]

Başvekâlet 4/7628

8.11.340

00003

Osmanlı Anonim Şirketleri Nizamname-i Dâhilisi Numunesi

Hukuk Matbaası-İstanbul

1333

00004

Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi Nizamname-i Dâhilisi Numunesi

Birinci Fası

Şirketin Teşkili ve Maksudı ve İsmi ve Merkezi Beyanındadır.

Madde 1 – Bursa'da Pirinç Fabrikası ve sair müessesesat-ı sanaiye (diğer sanayi işletmeleri) tesis ile işletdirilmek ve buna ... malumat-ı ticariyeyi ya bizzat veyahut diğerleriyle müştereken ifa etmek hususatını icra etmek üzere zırde (aşağıda) muharririn (yazar) imzası Ticaret Vekâleti ile tertib (düzenlenmesi) ve ihracı (çıkarılması) ber vech-i ati (aşağıda olduğu gibi) kararlaştırılan hisseler ashabı (sahipleri) beyinde (arasında) bir Osmanlı Anonim şirketi teşkil olunmuştur.

Madde 2 – Şirketin unvanı Bursa Çeltik Fabrikası Şirketi olacak ve tabiiyeti itibarıyla bi'l-cümle (bütün) muamelatı (işlemleri) hakkında Devlet-i Osmaniye'nin kavanin-i nizam-ı hazır (hazır kanun düzenlemeleri) ve müstakilesi tatbik idilecektir (bağımsız uygulanır). Şirket esas maksadı ve tedvir-i muamelatı (işlemleri çekip çevirmek) için ... mukavele tasarrufuna salahiyyetdardır (anlaşma gücüne sahiptir).

Madde 3 – Şirketin merkezi Bursa olacak ve memalik-i Osmaniye'nin sair bir mahallinde veya memalik-i ecnebiyede dahi şubeleri bulunabilecektir. Şube küşadında Ticaret Vekâleti'ne ihbar olunacaktır.

00013

Altıncı Fası

Temettuatın Suret-i Taksimi ve Reisü'l-mala Mahsub Akçe Beyanındadır

Madde 35 – Şirketin bi'l-umum (bütün) masarif (masrafları) ve duyun (borçları) ve faizleri ve emval-i gayr-i menkulesi (taşınır ve taşınmaz malları) fabrika alat ve edevatının itfa (borçlanma) bedelleri (kıymet-i iştiraiyelerinin-katılım bedellerinin yüzde beş derecesinde) çıkdıktan sonra kalan şirketin temettuat-ı safiye-i seneviyesinden (senelik net kârından) evvela bila istisna (istisnasız) hisselerin cümlesine faiz olarak bedeli tesviye idilmiş (ödenmiş) sermayeye yüzde beş itasını (ödemesine) kifayet idecek (yetecek) meblağ ile ihtiyat akçesi

00014

Teşkil itmek üzere temettuat-ı mezburenin (adı geçen kâr payının) yüzde (...) ifraz olunduktan (ayrıldıktan) sonra baki kalan kısmı suret-i atiyede taksim olunur.

Yüzde 10 meclis-i idare azasına;

Yüzde 10 müdür memurin ve müstahdemine;

Yüzde 10 memleketin umur-ı iktisadiyesine (veya hissesine) sarf idilmek üzere ticaret Vekâleti emrine;

Yüzde 70 hissedarana.

Madde 46 – Şirketin işbu Nizamnameyi tab (bastırarak) ve temsil itdirerek talep olanlara ita eyleyeceği (vereceği) gibi elli

nüshasını bir defaya mahsus olmak üzere ticaret Vekâletine irsal idecektir (gönderilecektir).

Madde 47 – Şirket istatistik idaresince ita kılınacak (verilecek) numunesine tevfikeyen (uygun olarak) her sene muamelatına (işlemlerine) dair bir istatistik cetveli tanzim ve nezarete takdim eyleyecektir.

Müesseslerden 100 lira itasına müteahhid Doktor Şefik Lütfi

Müesseslerden 1500 lira kıymetinde 10 dönüm arsa ve civardaki peykardan (kuruluşlardan) su itasına (verilmesine) müteahhid Bursa Belediyesi namına Reis.

Müesseslerden Ticaret Vekâleti

Müesseslerden keza 100 lira itasına müteahhid Ömerbeyzade Mehmed Ziya

Müesseslerden keza 100 lira itasına müteahhid Terzizade Salih Naci

Müesseslerden keza 100 lira itasına müteahhid Hacı Alipaşazade İbrahim

Aslına mutabıktır. 5 Teşrinisani 1340 (5 Kasım 1924)

Türkiye Cumhuriyeti

Başvekâlet

Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

Aded: 1119

Ankara 135

Kararname

Bursa’da küşad olunacak çeltik fabrikasını işletmek üzere Ticaret Vekâlet-i Celilesi’yle malumu’l-esami (adı geçen) hissedaran tarafından teşkiline teşebbüs olunan “Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi” Nizamname-i dâhili layihasının (iç tüzüğü) bi’t-tedkik (incelenerek) muvafık olduğu (uygun bulunduğu) ve teminat-ı lazımeyle (gerekli güvenceye) haiz bulunduğu (sahip olduğu) cihetle (bakış açısıyla) tasdiki Vekâlet-i müşarileyhimanın (adı geçen vekâletçe) 6 Teşrinisani 1340 tarih ve ticaret müdürüyeti 5101/7044 numarolu tezkeresiyle vaki teklifi üzerine icra vekilleri heyetinin 12.11.1340 tarihli ictimainda karargir olmuştur (kararlaştırılmıştır).

12.11.1340

Türkiye Reis-i Cumhuru Gazi

Maarif Vekili

Maliye Vekili

Dâhiliye Vekili

Adliye Vekili

Müdafaa-i Milliye Vekili

Başvekil ve Hariciye Vekili

Mübadele İmar ve İskan Vekâleti Vekili

Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti Vekili

Ticaret Vekili

Ziraat Vekili

Nafia Vekili

47 maddeden oluşan Nizamname’de Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi ile ilgili olarak dikkat çeken bilgiler şunlardır. 2 Kasım 1924’te kurulması öngörülen Bursa Çeltik Fabrikası Anonim Şirketi’nin kuruluşu Bakanlar Kurulu’nun 12 Kasım 1924 tarihli toplantısında onaylanmıştır. 20 sene müddetle kurulması öngörülen şirkete takriben 45 bin lira kıymetindeki fabrika alet ve edevatı karşılık gösterilmiştir.

Şirketin unvanı Bursa Çeltik Fabrikası Şirketi’dir. Merkezi Bursa olan şirketin yurtiçi ve dışında şubeleri açılması öngörülmüştür. Başka şube açabilmek için Ticaret Vekâleti izni gerekli kılınmıştır.

Şirketin bütün masrafları, borçları, faizleri, taşınır ve taşınmazları, fabrika alet ve edevatının borçlanma bedelleri, katılım

bedelinin %5'i çıkılır ve kalanı şirketin senelik net kârı olarak istisnasız hisselerin hepsine faiz olarak ödenir.

Sermayenin yeterli olacak meblağ ile ihtiyat akçesi teşkil etmek üzere belirtilen kâr payı ayrıldıktan sonra kalan kısmı ileride bölünecektir. Buna göre; %15'i meclis-i idare azalarına, %10'u müdür-memur ve müstahdemine, %10'u Ticaret Vekâleti emrine, %70'i hissedarlarına ayrılmıştır.

Şirket kuruculardan Doktor Şefik Lütü, 100 lira verecektir. Bursa Belediye Reisliği, 150 lira değerinde 10 dönüm arsa ve civarındaki kuruluşlardan su alınması için gerekeni yapacaktır. Ticaret Vekâleti adına kuruculardan Ömerbeyzade Mehmed Ziya 100 lira, Terzizade Salih Naci 100 lira, Hacı Alipaşazade İbrahim 100 lira verecektir. Burada tamamen milli sermayeyle bir şirket kurulması öngörülmektedir. Kismen devlet desteği ile altyapının oluşturulması planlaması da yapılmıştır.

2-1- Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi Nizamnamesi'nde Genel Maddeler

Nizamnamenin diğer maddelerinde Ticaret ve Ziraat Nezareti Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri'ne dair esaslar yer almaktadır. Arşiv belgelerindeki bilgiler dikkate alındığında Cumhuriyet'in ilk yıllarında açılan şirketlerin hemen hemen hepsinde kullanılan ve bu Nizamnamede de bulunan maddelerin özeti:

00005-00006

Madde 4– Şirketin süresi, bazı bir sebeplerden kapatılmaz ya da uzatılmazsa 20 senedir.

Sermaye ve Hisse Senetlerinin Özellikleri,

Madde 5– Şirketin sermayesinin tamamı %10'u çıkartıldıktan sonra hissedarlara tahvil senedi olarak bölüşülecek ve hisse senetleri Türkçe hazırlanacaktır. Sermayenin ilk taksitinin ödenmesinden sonra kalacak miktar yönetim kurulunun kararıyla İstanbul veya başka şehirlerde çıkan resmi ya da özel bazı gazetelerde en az 30 gün evvel ilan olunarak taksitle veya bir defada talepte bulunulur.

Madde 7– Hisse senetleri Türkçe'dir ve Türklerle sınırlıdır. Hisse senetlerinin başkalarına devri şirket defterlerine kaydedilerek meclis yönetimi kararıyla yapılır.

Madde 8– Hisse senetleri bölünemez ve bir sahibi vardır. Bir hissedarın varisi hiçbir gerekçe ile şirketin taşınır ve taşınmazlarını haczedemez ve şirketin yönetimine müdahale edemez.

Madde 9– Hisse senetlerinin zamanı kesinleşen taksitleri ödenmez ve ertelenirse ihtar yapılmadan son ödeme gününden itibaren senelik %9 faiz uygulanır.

.....

00007-00008-00009

Şirketin İşçilerinin Özellikleri

Madde 11– Şirketin yönetimi genel kurula mensub ve beşden dokuza kadar üyeden oluşan bir yönetim kuruluna bırakılır. Üyelerin üçü Ticaret Vekâleti tarafından atanırken geri kalanı kurum tarafından seçilir.

.....

Madde 13– Yönetim kurulunun toplantıları iş düzenine tabi olacak ise de en az 15 defa şirketin merkezinde toplanması zorunludur. Toplantıların geçerli olması için üyelerin en az yarısından fazlasının bizzat katılması gereklidir.

Yönetim Kurulu'nun kararları hazır bulunan üyelerin çoğunluk oylarıyla geçerli olur. Eşitlik durumunda başkanın bulunduğu taraf ve onda da eşitlik olursa mevzu bahis olan teklif red olunur.

.....

Madde 16– Yönetim Kurulu üyelerinden bir veya birkaçının vefatı veya istifası halinde veya başka bir sebepten dolayı bir veya birkaç yeri boş kalırsa Yönetim Kurulu söz konusu yerlere geçici üye tayin eder. Seçimler ise gelecek genel kurul tarafından gerçekleştirilir.

Madde 17– Yönetim Kurulu başkanı her yıl Ticaret Vekâleti tarafından Yönetim Kurulu üyeleri arasından seçilir.

Madde 18– Üyelerden toplantıya katılamayanlar görüşmeler sırasında kendilerine Vekâlet etmek üzere arkadaşları olan üyelerden birini görevlendirebilir. Bu durumda vekâlet edecek üyenin kendi oyu dâhil olduğu halde ikiden fazla oyu olmayacaktır.

Madde 19– Yönetim Kurulu şirketin işleri ile taşınır ve taşınmazlarının idaresi için tam güce sahiptir ve hatta uzlaşma ve hükm tayin etmek gücüne sahiptir. Ve Genel Kurula düzenlenen ve bölüştürülen kâr payı miktarını teklif eder. Yönetim

Kurulu'nun başkanı gerek davacı ve gerekse davalı mahkemelerde bizzat veya Vekâletle şirket adına katılır.

.....

Genel Kurul Özellikleri

Madde 22- Düzenli olarak toplanan Genel Kurul bütün hissedarlardan oluşur.

00010-00011

Madde 23- Genel Kurul her sene mayıs ayında şirketin merkezinde rutin olarak toplanır. Bundan başka Yönetim Kurulu gerektiğinde olağanüstü toplantı yaparak Genel Kurulu davet edebilir. Sermayenin yüzde yirmisini temsil eden hissedarın talebiyle ve Yönetim Kurulu istisnai koşullarda Ticaret Vekâleti tarafından Genel Kurulu toplantıya davete yetkilidir. Her sene Genel Kurul'un toplantısından yirmi gün önce yazılarak Ticaret Vekâleti'ne bildirilir ve adı geçen heyet bakanlık tarafından bir komiseri hazır bulundurabilir.

.....

Madde 26- Genel Kurul'da gerek asaleten ve gerek Vekâleten şirket sermayesinin dörtte bire eşit hisse senedine sahip hissedarlar hazır bulunur ise olduğu kabul edilir.... Genel Kurul'un daha önceki toplantısında hazır bulunan hissedarların asaleten ve Vekâleten sahip oldukları hisse senetlerinin miktarı yeterli miktarda olmazsa Genel Kurul ikinci defa olarak toplantıya davet edilir.

İkinci toplantıda hazır bulunan hissedarların hisselerinin miktarı ne olursa olsun birinci toplantıda görüşülmesine karar verilmiş olan konular hakkında görüşme yapılır... Birinci toplantı ile ikinci toplantı arasındaki süre 20 günden az ve bir aydan çok olmayacak ve ikinci toplantı davetnameleri 10 gün önce ilan edilecektir.

.....

Madde 28- Genel Kurul'da görüşülen konulara oy çokluğu ile karar verilir. Görüşülecek konulara dair Yönetim Kurulu bir cetvel düzenler....

Bu cetvele dahil olmayan konular heyet-i umumiyyede görüşülmez.

00012

Madde 29- Genel Kurul bütün hesapların incelenmesi için gerek hissedarlardan ve gerekse dışarıdan sırasıyla müfettiş tayin eder.

.....

00013-00015

Senelik Hesaplar ve Müfredat Defteri Özellikleri

Madde 30- Şirketin yıllık maliyesi mart başı ile Şubat'ın onuncu günü düzenlenir. Fakat birinci yılın maliyesi istisnadır. Şirketin kesin kuruluşu tarihi ile o senenin Şubat'ının sonuncu günü arasındaki müddeti kapsar. Genel Kurul her sene sonunda şirketin talep edilen borçlarını içeren bir genel defter düzenler. Bu defter ile gelir-gider defterini ve hesaplarını Genel Kurul'un toplanmasından 40 gün önce müfettişlere göndererek tebliğ eder ve Genel Kurul'un toplantı zamanında takdimi yapılır. Genel Kurula girme yetkisine sahip olan her hissedar adı geçen defterleri ve hesapları kontrol edebilir.

.....

İhtiyat Akçesi

Madde 37- İhtiyat akçesi 35. madde sonucunda yıllık kâr payı varsayılan meblağın toplanmasından oluşacak ve olağanüstü masraflar ve beklenenin dışında karşılık tutulacaktır. Bu akçenin miktarı şirket sermayesinin yüzde yirmi beşine denk bir orana geldiğinde ihtiyat akçesi bölünmeyecektir. İhtiyat akçesi sermayenin yüzde yirmi beşine ulaştıktan sonra harcamaların yapılmasıyla belirlenen miktardan aşağı düşerse tekrar kâr payından kesintiler yapılabilir.

Madde 38- Senelik hasılat hisse başına yüzde beş faiz veya hisse kâr payı ödemesine yetmediği takdirde noksanı ihtiyat akçesinden tamamlanabilir.

Madde 39- Şirketin sonlandırılmasında ihtiyat akçesi bütün hissedarlar arasında bölüştürülür.

Şirketin Uzatılması ve Feshine ve Ait İşlemlerin Özellikleri

Madde 40- Genel Kurul her ne vakit ve sebeble olursa olsun Genel Kurulu toplantıya davet ederek, şirketin müddetinin uzatılmasını veya kapatılmasını veya başka şirket ile birleşmesini teklif edebilir. Şirketin uzatılması veya başka şirket ile

birleşmesi ve tahvillerin ihracı ve bu Nizamnamenin değiştirilmesi maddeleri yüksek hükümetin iznine bağlıdır.

.....

00016

Madde 43– Bu bölümün içerdiği maddelerde gösterilen konulara karar vermek üzere olağanüstü şekilde davet edilecek Genel Kurul toplantısında şirket sermayesinin en az yarısına denk hisse senetlerine sahip hissedarlar hazır olmadıkça yapılacak görüşmeler kabul edilmez ve güvenilir kabul edilmez. Birinci toplantıda çoğunluk olmadığı takdirde 20 gün sonra yapılacak ikinci toplantıda hazır bulunacak hissedarların hisse miktarları her ne olur ise olsun yapılacak görüşmeler ve alınacak kararlar geçerli olacaktır.

Diğer Özellikler

Madde 44– İç tüzük örneği şirketin kuruluşuna hükümetce izin verildikten sonra bir ay zarfında bir gazete ile şirketin merkezi veya şube idaresi bulunan yerlerde Resmî Gazete ve diğerleriyle aynen veya özetle yayınlanır. İç tüzükte hükümet izniyle yapılacak her değişiklik ve Genel Kurul kararları ve senelik bilanço örnekleri gerek Dersaadet ve gerek taşrada olduğu gibi ilan olunur.

00017

Madde 45– Şirket çıkaracağı hisselerle sahip kaydı şeklinde yayınlayacağı tarifnamede evvela şirketin kuruluş amacını ve müddetini, ikinci olarak kurumların isimlerini, üçüncü olarak sermayenin miktarını ve arttırılma şeklini, dördüncü olarak kâr payının paylaşılma biçimini ve bu arada kurumlara ve Genel Kurul üyelerine ayrılacak miktarı açıkça yazacak ve beyan edecektir.

Bu maddelerde şirketin; süresi, sermayesi, hisse senetleri kullanımı, kâr payı, toplanma usulleri, faaliyet alanı, ortaklık yapısı, devamı ya da feshi, devletin denetimi gibi konulara yer verilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulmuş şirketlerin hemen hepsinde matbu olarak hazırlanmış “Anonim Şirketler Nizamnamesi” kullanılmış, buna kurulması planlanan şirketle ilgili özel hususlar eklenmiştir.

3- Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'da Çeltik Üretimi ve Yaşanan Sorunlar

İlerleyen dönemlerde özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde temel ilke olarak kabul edilen “Milli İktisat”- “Milli Girişimci” siyasetinin ve tarımda sanayileşme ile birlikte üretimi arttırma amacının örneklerinden bir tanesi de kurulması öngörülen Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi'dir. Bu girişimlerin Bursa yerelinde ve ülke genelindeki katkıları görülmeye başlanacaktır. Özellikle dönem gazetelerinde yer alan haberlerde bunu takip etmek mümkün olacaktır.

16 Mart 1931 tarihli Vakıf gazetesinde yer alan haberde, “Memleketimizde pirinç ziraatı hakkında bir rapor hazırlanmıştır. Raporda şimdiye kadar memleketimizde layık olduğu kadar ehemmiyet verilmemiş olan pirinç ziraatının son beş, altı seneden beri mühim bir ilerlemeye sahip olduğu, bunun verimli bir sonucu olarak birçok çeltik fabrikası açıldığı belirtilmektedir.

Memleketimizde pirinç ziraatı başlıca Bursa, Tosya, Maraş, Kars, Antalya, İzmit, Adapazarı gibi mıntikalarda yapılmaktadır.... Bursa yarım milyon, Antalya 4 milyon kadar pirinç üretmektedir.

Üretilen çeltiklerin kabuklarını ayırmak için Maraş, Tosya ve İstanbul'da faaliyet halinde üç fabrika vardır. İki Mersin'de, biri de Bursa'da olmak üzere üç fabrika daha kurulacaktır....”

Bu haberden çıkan sonuç, Bursa'da pirinç üretiminin azımsanmayacak bir oranda olduğu fakat -1924 yılında kurulması öngörülen Bursa'daki fabrikanın iç tüzüğü hazırlanmasına rağmen- 1931 yılında henüz faaliyete geçmediğidir. Bu durum özel sermayenin yetersizliği kadar alt yapının eksikliği nedenleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanmak istenen liberal ekonomik sistemin başarısızlıklarından birisi olarak da yorumlanabilir. Bu durum 1930 sonrası “Devletçilik” adı verilen karma ekonomik politikaya geçilmesi siyasasını da açıklayabilmektedir.

Karşılaşılan sorunlardan bir diğeri ise dış piyasa ile rekabettir. Son Posta gazetesinde “İktisat Vekâletine gelen raporlara göre bu yıl pirinç üretimi bereketli olmuştur. Takriben 30 milyon kilo edecektir. Halbuki geçen sene de elde 27 milyon kilo istok mal kalmıştır....Bu durum karşısında fiat düşmeye başlamıştır.

Mesele bundan ibaret kalsa iyidir. Fakat ortaya bir de ecnebi rekabeti çıkmıştır....” Aynı gazetenin haberinde “...Bu sene pirinç üretimi geçen seneye oranla %25 düşüktür. Buna karşılık fiyatlar düşüktür. Bursa, Akhisar ve çevresinde harmanlar

devam etmektedir.” Gazete de yer alan bu haber, ithal pirinç alımının devam ettiği kanısını güçlendirmekte ve bunun iç piyasadaki çiftçi ve tüccara zarar verdiğini yansıtmaktadır. 1932 tarihli Akşam gazetesinde Ziraat Vekâleti tarafından bir çeltik layihası hazırlanarak Bakanlar Kurulu’na verildiği ifade edilmektedir.

İncelediğimiz belgelerde karşımıza çıkan Tosya ve Maraş çeltik fabrikalarının kurulduğu ve son derece verimli bir şekilde çalıştığı da dönemin birçok gazete haberinde karşımıza çıkmaktadır. Bursa ovasının sulak yapısı, hatta bataklıkların mevcudiyeti, çeltik üretimi için şehrin uygun olmasına neden olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında öncelikle ülke içi ihtiyaçlarını karşılamak ve dışa bağımlılığı azaltmak için tarım sektörüne ait birçok ürünün üretimi özendirilerek desteklenmiştir. 1938 tarihli Son Posta gazetesinde “Pirinç Zer’iyatı Arttı” başlığı ile “Pirinçlerimize rekabet imkânı bulamadıkları için yabancı memleketlerden pirinç idhalâtı da durdu. Son senelerde Türkiye’de pirinç zeriyatı büyük bir inkişaf göstermektedir. Bilhassa Edirne, Bursa havalisi ve Silifke’de zeriyat artmıştır. Ve bu gelişme dışarıdan her sene milyonlarca liralık pirinç ithalatının tamamen önüne geçmiştir” bilgisi bu düşüncüyü desteklemektedir. Sadece merkezde değil Karacabey, Orhangazi, Yenişehir gibi kazalarda da çeltik üretiminin dikkat çekici bir şekilde arttığı görülmektedir.

Son Posta gazetesinde “Çeltik Satışı” başlığıyla yayınlanan; “Bursa Yenişehir Kazası Kaymakamlığından: 1- Kazamıza bağlı Söylemiş köyü ortak malı arazisinde üretilen tahminen 50.000 kilo çeltik 17.9.938 gününden 7.10.938 Cuma gününe kadar 21 gün müddetle açık arttırmaya çıkarılmıştır. 2- Çeltiğin her bir kilosu 8 kuruştan olmak üzere %7,5 geçici teminat akçesi 300 liradır. 3- Şartnameyi görmek ve pey (güvence parası) sürmek isteyenlerin ihale günü saat 16’ya kadar kazamızın Söylemiş köyü ihtiyar meclisine başvurmaları ilan olunur (6733-3954)” haberi bu kanıyı yansıtmaktadır.

İlerleyen yıllarda Bursa’da çeltik üretiminin sıtmaya yol açması nedeniyle bir sınırlama getirilmeye başlandığı gazete haberlerine yansımaya başlamıştır. “... Karacabey ve Mudanya kazalarının bazı kısımlarında çeltik ekiminin yeniden sıtmaya sebebiyet verdiği bildirilmiştir.” 3 Aralık 1939 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “Bursa köylerinde sıtmanın tahribatı” başlıklı yazıda “.... Çeltik kanununun uygulanmasına memur olan su koruyucuların ilmi seviyeleri bu mühim ve hayati işle uyumlu değildir. Sürfenin ne demek olduğunu dahi bilmeyen su koruyucusu çeltik tavalalarının, kanallarının berbat bir vaziyette kalmasına sebep olmakta...” 11 Mart 1940 tarihli Son Posta gazetesinde “Bursa’da çeltik mıntıklarında tetkikat yapılıyor” başlığı ile “Bölgemizin bazı yerlerinde çeltik ekiminin sıtma hastalığının bulaşması ve artmasına sebep olduğu ileri sürülerek bunun yasaklanması istenmiştir... İnceleme sona erdiğinde ve heyetin raporu Vekâlete takdim edildikten sonra bir karar verilecektir. Ayrıca kır çeltiği ekilmesi de düşünüldüğü söyleniyor” ifadeleri sınırlamaya dair durumu ortaya koymaktadır.

Gazete haberlerinden anlaşılan Bursa’da pirinç ekiminin sınırlandırıldığıdır. 3 Temmuz 1940 tarihli Tasviri Efkâr Gazetesi’nde “Bursa’da pirinç ekimi ne için menedildi?” başlığı ile “Türkiye’de 50 bin ton pirinç çıkar, bunun 7,5 tonunu Bursa verir. Bu bölgede pirinç ekimi menedildi. Fakat bataklığı kurutmak için tedbir alınmadı. Sıtma eskisi gibi devam ediyor” denilmektedir. Osmanlı Devleti döneminde de Bursa’da pirinç üretiminin yasaklanması söz konusu olmuştur. 1800’lü yıllarda pirinç üretimi için kullanılan suların çevredeki bahçelere sızması, ipekböcekçiliği yapılan yerlerdeki dut ağaçları ile ekili alanların su içinde kalmasına ve ürünlerin harap olmasına sebep olmuştur. Ayrıca çevrede biriken suların sıcaklığın etkisiyle buharlaşarak bölgedeki havayı bozmasının da hastalıklara neden olduğu iddiasının bu yasaklamayı getirdiği belirtilmektedir.

Daha sonraki süreçte Bursa’da tekrar pirinç üretimi başlatılmış ve pirinç işleyen fabrikaların açılması sağlanmıştır. 2009 verilerine göre Marmara Bölgesi, Türkiye çeltik ekiminin %66,71’ini sağlarken, Bursa ilinin payı %2,42 olmuştur.

Sonuç

1924 yılında kurulması öngörülen şirketin aynı yıl Nizamnamesi hazırlanmıştır. 1 Ocak 1924 tarihli belgede şirketin ismi “Çeltik ve Pirinç İstihsalı Ortaklığı” olarak geçmekte ve Hakkı Baha Bey ve arkadaşları tarafından kurulması öngörülmüştür. Fakat daha sonra, Doktor Şefik Lütfi, Belediye Başkanı, Ticaret Bakanlığı’ndan Ömerbeyzade Mehmed Ziya, Terbizade Salih Naci, Hacı Alipaşazade İbrahim tarafından kurulacaktır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında izlenen iktisat politikası milli burjuvazi yaratma ve bu bağlamda özel girişimciye dayalı ekonomik büyümenin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Sanayinin, buna bağlı üretimin ve pazarın olmadığı Cumhuriyet’in ilk yıllarında Anadolu’da tarım sektörü iktisadi düzen içinde görece olarak daha fazla bir yere sahipti. Ancak tarımsal üretim birçok yerde geri kalmış bir teknoloji ile gerçekleştirilmektedir. Ekme ve biçme elle yapılmakta, tarımsal ürünün işlenmesinde bir teknoloji kullanılamamakta,

bölgeler arası aktarım çok güçlü gözükmemektedir. Osmanlı Devleti döneminden kalan tüm bu olumsuzluklar ivedi olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda önce yasal-kurumsal düzenlemeler yapılmış, bunu eğitsel çalışmalar ile sektördeki yatırımlar takip etmiştir.

Bunun sonucu olarak; ilerleyen yıllarda gözle görülür bir artış olmuştur. Örneğin 1934 Bursa Yıllığı'nda yer alan bilgilere göre; Bursa genelinde 388.224 hektarlık bir alan büyük çaplı ziraata ayrılmıştır. Bu alanlarda arpa, buğday, çavdar, darı, mahlut, mısır, pirinç, yulaf, bakla, börülce burçak, bezelye, fasulye, fik (yabani mercimek-hayvan yemi), mercimek, nohut, anason, pamuk, patates, keten, soğan, susam, afyon ve tütün üretilmiştir. 245.000 şeftali, 126.000 kestane, 73.000 elma, 68.000 armut ağacı vardır. 5.439 hektar bağ bulunmakta ve bunlardan 4.652.350 kilo üzüm alınmakta ve 39.235 kilo şarap yapılmaktadır.

Mudanya kazasında; Trilye'de 14, Siği'de 3, Misabali'de 3, Yörükoğlu'nda 3, Altıntaş'ta 1, Çepni'de 1, Burgaz'da 1, Dereköy'de 2, Eşkel'de 3, Mirzaoba'da 3 fabrika ve yağhane bulunmakta günlük 200 kilo yağ üretilmektedir. Bursa'da bu dönemde bir diğer fabrika çeltik fabrikası olmuş ve üretime katkı sağlamıştır. Dönem kaynaklarının ve belgelerin aktardığı bilgilerden, sayısal verilerden anlaşılacağı üzere Cumhuriyet ile birlikte Bursa köylerinde tarımsal üretim, makineleşme ve sanayileşmede önemli bir gelişme yaşanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

1- Arşiv

Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928): 8/ 45–17.

534: 37661/151563–17.

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM): 104/84.

30-18-1-1 / Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928): 11/55 – 12.

2- Gazeteler ve Dergiler

Akşam Gazetesi

Asri Çiftçi

Cumhuriyet Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Tasviri Efkâr Gazetesi

Vakit Gazetesi

2- Resmi Yayınlar

10 Yıl İçinde Bursa, Ticaret Odası, Bursa, 1933.

1934 Bursa Yıllığı, Bursa Belediyesi Neşriyatı, Bursa, 1935.

[tbmm020310540169.pdf](#), İ: 54 16.4 1927 C: 1, (01.09.2024)

3- Araştırma Eserleri

Ecevit, Mehmet C. *Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri Gökçeada Köyü Monografisi*. Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayını, 1999.

Kaplanoglu, Raif. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926)*. Bursa: Avrasya Etnografya Yayınları, 2006.

Öztürk, Derya-Akçay, Yaşar. "Güney Marmara Bölgesinde Çeltik Üretiminin Genel Bir Değerlendirmesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, sy. 27 (2), (2010): 61-70.

Toprak, Zafer. "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler (1900-1950)", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Der: Şevket Pamuk ve Zafer Toprak, Ankara: Yurt Yayınları, Ankara, 1998.

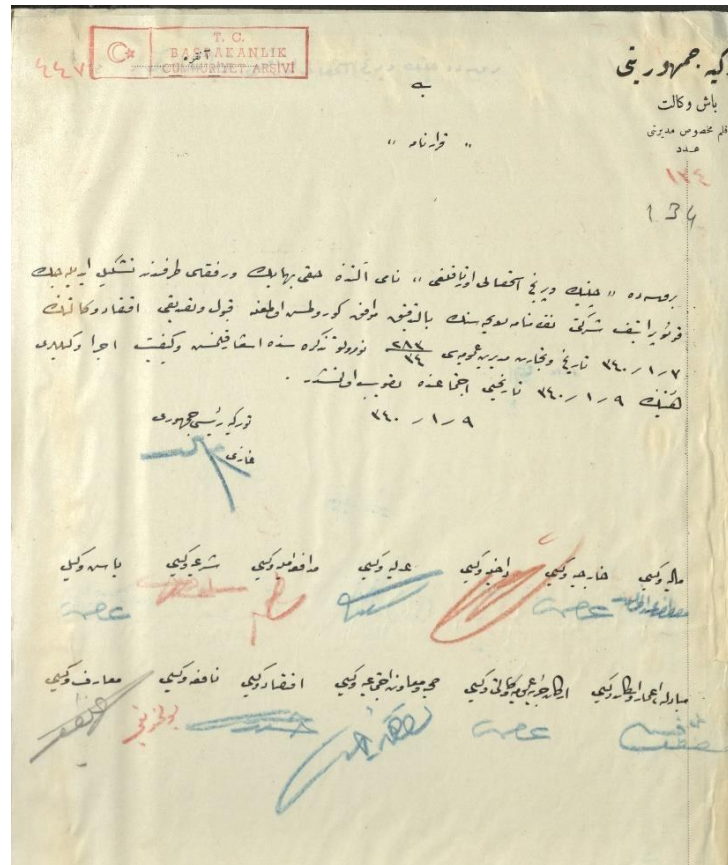
Yılmaz, İbrahim. "Osmanlı Son Döneminde Üretim ve Toplum Sağlığı İkileminde Pirinç Ziraatı" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 63, (2024): 139-152.

4- Online Kaynaklar

[Eski Başkanlar \(bursa.bel.tr\)](http://bursa.bel.tr). (01.09.2024)

Balcı, Ramazan- Sırma, İbrahim. *Ticaret ve Ziraat Nezareti Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2012'den alıntılan [OKTAY ARAS - Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri](http://oktayaras.com), (01.09.2024).

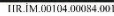
EKLER

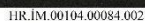
Ek 1. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri*, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 8- 45 – 17, 09.01.1924-00.00.0000.

[illegible]

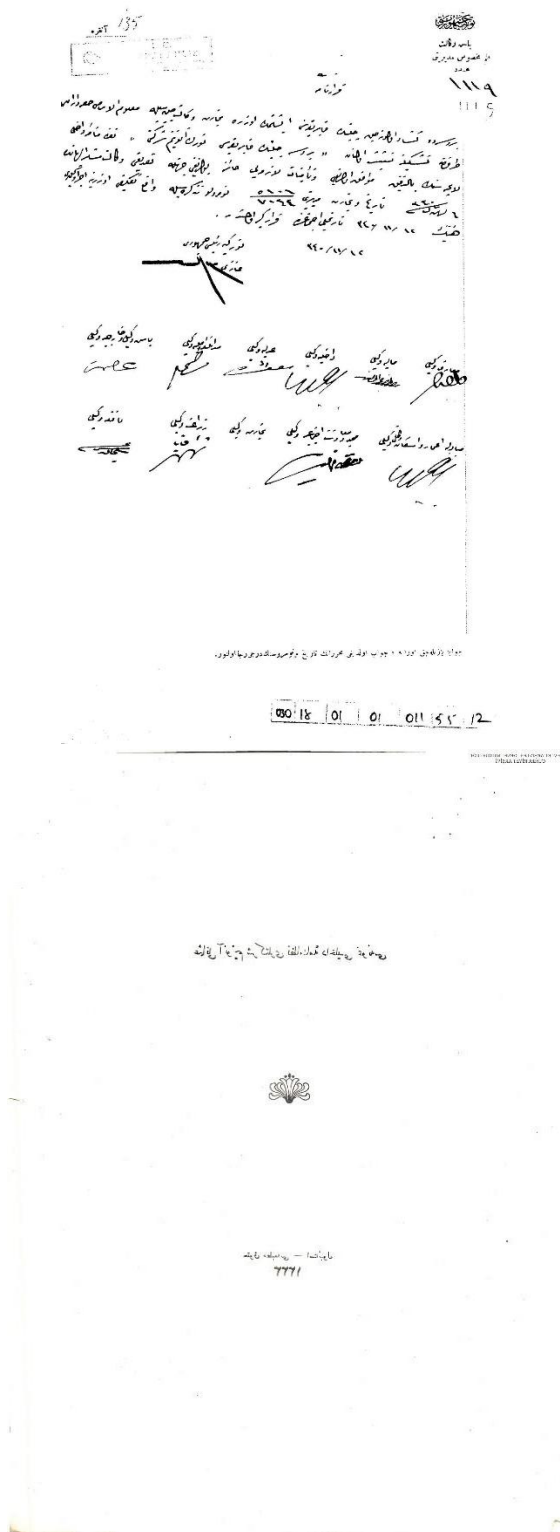
Ek 2. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri*, 534, 37661 - 151563 – 17, 1924-05-13.

Ek 3. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri*, HR.İM, 104 – 84, M-13-05-1924.

Ek 4. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri*, 30-18-1-1 / Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 11- 55 - 12, 12.11.1924-00.00.0000.

1915

[illegible]EK 5. *Vakit Gazetesi* 16 Mart 1931

Çeltik-Pirinç Fabrikası
M. Karabekir ve Şürekâsı Komandit Şirketi
Fener Balat Caddesi No 46. Telefon 20732.
Telgraf adresi: İstanbul: KABAR.
En son sistem olarak inşa ettirdiğimiz fabrika pirinç zırai için
pek büyük menfaatler temin eder.

GÜNDE İMALATI 30.000 OKKADIR.
Gayet yüksek randöman verir, ve fevkalâde temiz pirinç çıkarır.
Zürraa maddi yardımlar yapılır. Çeltik satın alınır. Çuval tedarik
edilir. Pirinç satın alınır veyahut satılmaya tavassüt edilir.

Fabrikada sureti daimede bir çeltik ve pirinç mütchessası bulun-
duğundan zırradan arzu edenlere çuvalın sureti zer'i ve yetistiril-
mesi hakkında meccanen fenni malûmat verilir.

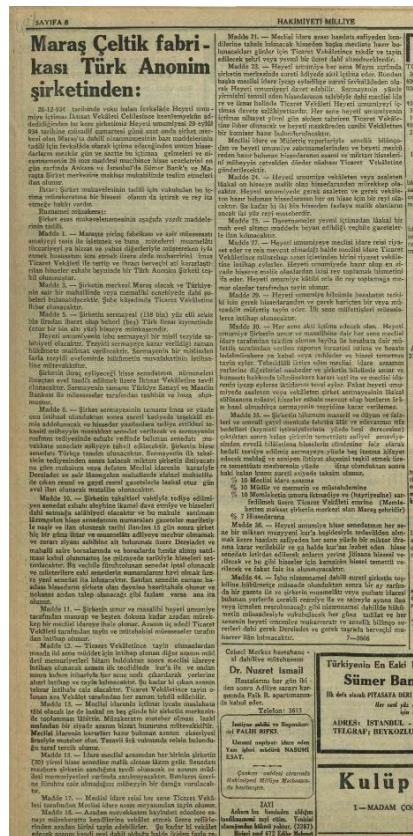
İtalya ve Bulgaristandan analize edilmiş bereketli ve havadan,
sudan gelecek hastalıklara karşı mütchammil, teminatlı ve mücerrep
tohumlar fabrikada bulundurulur.

Fabrika depolarında muhtelif cinstе Filibe tohumundan yetisti-
rilmiş pirinç her zaman mevcuttur. Nümune ve başka izahat isteyenler
Fabrikaya müracaat etmelidirler.

EK 6. *Vakit Gazetesi* 11 Eylül 1931.

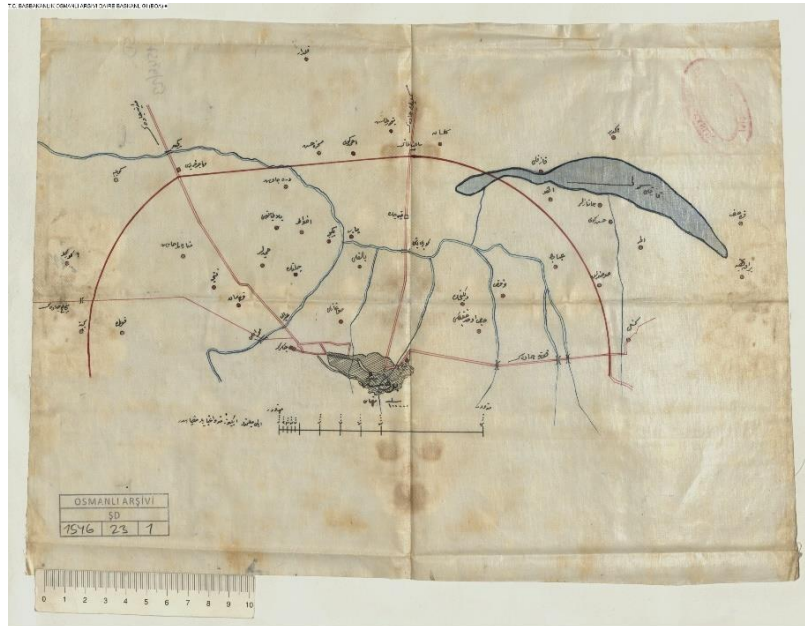
EK 7. Son Posta Gazetesi 22 Haziran 1933

EK 8. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi 30 Ağustos 1934

EK 9. Son Posta Gazetesi 6 Mart 1938

SD 01546.00023.001

EK 10. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, SD -1546-00023, H-04-10-1305. Bursa ve köylerinde pirinç ekimi yasağını gösteren harita.

Ermenistan'ın Merkezi Asya Türk Devletleri İle İlişkileri ve Karabağ'ın İşgalinin İlişkilere Tesiri (1991-2019)

Armenia's Relations with Central Asian Turkic States and the Impact of the Karabakh Occupation on These Relations (1991-2019)

Seide GULİYEVA

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi,
Bakü, Azerbaycan

Baku State University, Faculty of History,
Department of History, Baku, Azerbaijan.
saidaquliyeva@bsu.edu.az

Geliş Tarihi/Received 15.01.2025
Revizyon Tarihi/Revision 02.02.2025
Kabul Tarihi/Accepted 07.03.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 30.06.2025

Atıf:
Kuliyeva, Seide. "Ermenistan'ın Merkezi Asya Türk Devletleri İle İlişkileri ve Karabağ'ın İşgalinin İlişkilere Tesiri (1991-2019)". *Tarih ve Tarihçi*, 4, sy.1 (Haziran 2025): 20-37.

Cite this article:
Kuliyeva, Seide. "Armenia's Relations with Central Asian Turkic States and the Impact of the Karabakh Occupation on These Relations (1991-2019)". *History and Historian*, 4, issue.1 (June 2025): 20-37.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

Öz

Bağımsızlıkla aynı zamanda Azerbaycan topraklarını işgal etmesi Ermenistan'ın yeni siyasi ve ekonomik ilişkiler kurma girişimlerini olumsuz etkilemişti. Bu durum Kafkasya'nın yeni dünya düzenine uygun gelişmesini engellemiştir. Ermenistan'ın Sovyetler döneminden kalma ikili ilişkileri koruması uluslararası sistemin değişen koşullarının etkisi ile onun aleyhine bir tablonun oluşmasına neden olmuştur. Azerbaycan ise devletin kalkınması ve topraklarının işgalden kurtarılması için politik, ekonomik, askeri alanlarda gücünü toparlamış, uluslararası ilişkileri kendi lehine geliştirmişti. Ermenistan Azerbaycan'ın yürüttüğü dış politika gereği Merkezi Asya Türk devletleri ile ilişkilerine önem vermiştir. 2020 yılında çıkan savaşta topraklarını Ermenistan'ın işgalinden kurtarmasının ardından Azerbaycan'ın Kafkasya'da egemenliğinin kurulması, Türk devletleri arasında iletişim ağlarının gelişmesine katkıda bulunmuş, siyasi ve ekonomik entegrasyonu teşvik etmiş, Merkezi Asya ve Kafkasya'nın kalkınmasını kolaylaştırmıştır. Bu gelişmeler karşısında Ermenistan'ın Azerbaycan ve diğer Türk devletleriyle ilişkilerinin gelişmesi kaçınılmaz hale geldi. Bu bakımdan, Ermenistan'ın 1991-2019 yıllarında Merkezi Asya Türk devletleri ile ilişkileri önemli ve ilgi çekici bir çalışma konusu olmaya devam etmektedir. Araştırmada Ermenistan'ın Merkezi Asya Türk Devletleri ile ilişkileri ve Karabağ'ın işgalinin ilişkilere tesiri incelenmiştir. Araştırma işgal döneminde Ermenistan'ın Merkezi Asya Türk devletleri ile ilişkilerinin düzeyini ve ilişkilerin durumunu aydınlatmak için önemlidir. Çatışmanın Türk-Müslüman toplumun yaşadığı Merkezi Asya sınırlarından uzakta yaşanmasına rağmen Ermenistan'ın Türk dünyasının bir parçası olan Azerbaycan'a yönelik işgalci politikası Merkezi Asya Türk devletleri ile iletişimini olumsuz etkilemiştir. Yapılan araştırmalar ilişkilerin gelişmesinin önündeki temel engellerin ekonomik, lojistik ve Karabağ sorununun olduğunu kanıtlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ermenistan, Türk devletleri, Merkezi Asya, Azerbaycan, Karabağ sorunu

Abstract

Armenia's occupation of Azerbaijani territories, coinciding with its independence, hindered its efforts to establish new political and economic relations. This situation obstructed the Caucasus' development within the changing global order. Armenia's attempts to maintain Soviet-era bilateral ties in this new context put it at a disadvantage. In contrast, Azerbaijan strengthened its political, economic, and military power, ensuring national development and liberating occupied territories. Armenia focused on relations with Central Asian Turkic states, while Azerbaijan's successful military campaign in 2020 resulted in the liberation of its historical lands. This victory helped strengthen Azerbaijani sovereignty in the Caucasus region and facilitated communication, political, and economic integration among Turkic states, benefiting both Central Asia and the Caucasus. Consequently, the improvement of Armenia's relations with Azerbaijan and other Turkic nations became unavoidable. This research examines Armenia's relations with Central Asian Turkic states from 1991 to 2019 and the impact of the Karabakh occupation. Despite the geographical distance, Armenia's expansionist policies towards Azerbaijan, a key member of the Turkic world, strained its relations with Central Asian states. These policies created tensions and hindered the development of stronger diplomatic and economic ties in the region. Economic challenges, including limited trade and logistics, further hindered cooperation. Additionally, the unresolved Karabakh conflict acted as a major obstacle to the development of these relations.

Keywords: Armenia, Turkish states, Central Asia, Azerbaijan, Karabakh problem

Giriş

Azerbaycan topraklarının işgali ile başlayan ve 30 yıl devam eden süreç Ermenistan'ı politik ekonomik ve güvenlik sorunlarıyla yüz yüze getirmiş, bu durum bölgesel ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. 90'larda çıkan savaş sonrası dönem Azerbaycan ve Ermenistan'ın politik anlayışında değişikliklere neden olmuştur. Öyle ki, 21 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, diğer ülkelerle ilişkiler kurmak ve geliştirmek suretiyle oluşturduğu dış politikasında, uluslararası ilişkiler sisteminin yeni dış politika kavramlarından ve jeopolitik gereksinimlerden ziyade kendi ulusal çıkarlarını öncelemiştir. Ermenistan tarafı her ne kadar çok taraflı politika yürüttüğünü beyan etse de, çoğu zaman Rusya ve diğer devletler arasında denge sağlamaya çaba sarf etmiştir. XXI. yüzyılda, Rusya'nın planlarının Ermenistan'ın zararına olduğu açıktır. Nitekim, Rusya tarafından uygulanan bu siyaset sebebiyle Ermenistan bölgede izole edilmiş hale gelmiş, bölgedeki tüm projelerden uzak kalmıştır. Aynı zamanda bu sorunlar yüzünden sınır komşusu olduğu dört devletten ikisi ile sınırları kapanmıştır. Bu durumda bölgede ne barıştan ne de kalkınmadan söz edilmesi mümkün olmamaktadır. Bunun yanı sıra Azerbaycan'a karşı ileri sürülen toprak iddiaları diaspora kuruluşları tarafından desteklenmiştir¹. Ermenistan'ın etnik yapısı (monoetnik devlet olması) kendisinin dış politikasında önemli bir etki bırakmıştır. Bu konuda Ermeni diasporasından aktif olarak yardım gören Ermenistan'ın Güney Kafkasya'da sebep olduğu çatışma ortamı bölge ülkelerinin diğer devletlerle işbirliği kurması ve kalkınmasına yönelik en büyük engellerin başında gelmektedir.

Azerbaycan, 90'lı yıllarda bağımsızlığının akabinde Ermenistan işgali ile karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti işgalin başladığı ilk günden itibaren bu girişimleri engellemek için diplomatik bir çaba sarf etmiştir. İşgali sonlandırmak için uluslararası kuruluşlarda çeşitli faaliyetler göstermiştir. Mayıs 1994'de imzalanan Bişkek Protokolü ile savaş durdurulsa da Azerbaycan'ın topraklarını işgaldan kurtarmak için yaklaşık 30 yıl süren bu uğraşlar herhangi bir sonuç vermemiştir. Geçen zamanda Azerbaycan'da tüm devletlerle dengeli politika yürütmüş, özellikle türk-islam devletleriyle ilişkilerini geliştirmekle beraber onların uluslararası örgütlerde Azerbaycan'ın haklı davasında onun yanında yer almasını sağlamıştı. Bu süreçte Ermenistan, dış politikasında önemli konuma sahip olan ve bağımsızlık öncesinde işbirliği yaptığı post-sovyet ülkeleri, özellikle de Merkezi Asya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Bağımsızlıktan sonra Ermenistan ile Merkezi Asya Türk Cumhuriyetleri'nin arasında kurulmaya çalışılan politik ilişkilerin araştırılması, Azerbaycan'ın Türk devletleri ile ilişkilerinin düzeyi ve geleceyi, Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgalinin ilişkilere tesirinin incelenmesi açısından önem arz etmektedir.

Çalışmada 1991-2019 yıllarında Ermenistan'nın Merkezi Asya Türk devletleri ile ilişkileri ve Karabağ'ın işgalinin ilişkilere tesiri incelenmiş, politik ilişkiler ikili ve çok taraflı olmak üzere ayrı ayrı araştırılmış, aynı zamanda ticari ilişkiler ele alınmış, var olan sorunlara dikkat çekilmiştir. Ermenistan'ın Merkezi Asya Türk devletleri ile gelişemeyen ilişkilerin nedenlerinin araştırılması sorunları çözmeye yardımcı olacaktır.

Sovyet döneminde kurulmuş ilişkilerinin sürdürülme çabaları, sonraki yıllarda politik ve ekonomik ilişkilerde yeterli yakınlığın kurulamama nedenleri resmi belgeler ve istatistik verilere dayanarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda özellikle 1991-2019 yıllarında Ermenistan ve Merkezi Asya Türk devletlerinin Dışişleri Bakanlıklarının faaliyetleri ile ilgili belgeler, özellikle Avrasya Ekonomik Birliği'ne ait veriler ekonomik ilişkilerin incelenmesinde önemli olmuştur. Aynı zamanda konu ile ilgili çalışmalar taranmış ve analiz edilmiştir.

1. Ermenistan'ın Merkezi Asya Türk Devletleri ile Siyasal İlişkileri (1991-2019)

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çöküşü ile son bulan Soğuk Savaş'ın ardından yeni dünya düzeni kurulmaya başlamıştır. Böylece, XX. yüzyılın sonunda, uluslararası sistemdeki yeni eğilimler, yeni devletlerin ortaya çıkışı ve küreselleşme sürecinin başlaması devletler arasındaki ilişkilerde de yeni yaklaşımları doğurmuştur. Eski Sovyet ülkeleri bağımsızlıklarını ilân ettikten sonra bu düzen içinde kendilerine müttefikler bulmaya ve yeni ilişkiler kurmaya başladılar. Fakat, bu süreç uzun zaman gerektirdiği için post-sovyet ülkeleri mevcut politik ve ekonomik ilişkilerin korunması amacıyla,

¹ Sergei Minasyan, «Vneshnyaya politika postsovetskoi Armenii: 20 let odnovenno na neskol'kih stul'yah», *Mirovaya ekonomika i mejdunarodnye otnosheniya* (2013 № 1): 85-97.

Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kurmuş ve bu platformda yola devam etmişlerdir². Bağımsızlık sonrası hem bölgesel hem de uluslararası örgütlerle birlikte hareket edilerek dış dünyaya entegrasyon sağlanmaya çalışılmıştır.

İkili ilişkilerde ilk önemli aşama devletler arası sözleşmeler ve anlaşmaların imzalanması olmuştur. Bu kapsamda Ermenistan ilk olarak Merkezi Asya Türk devletlerinden Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgız Cumhuriyeti ile ilişkiler kurmuştur.

Ermenistan'ın Almatı şehrinde büyükelçiliği, Aktobe ve Almatı şehirlerinde konsoloslugu faaliyet göstermektedir. Kazakistan'daki büyükelçi aynı zamanda Kırgız Cumhuriyetinde, Türkmenistan'daki büyükelçi ise Tacikistan'da görevlendirilmiştir. Görüldüğü üzere Ermenistan Kazakistan ve Türkmenistan ile ilişkilerini büyükelçilik, Kırgız Cumhuriyeti'yle ise başkonsolosluk düzeyinde sürdürmüştür³. Ülkenin, Özbekistan'da herhangi bir büyükelçilik ya da konsoloslugu bulunmamaktadır (Sebeplerine yönelik olarak ileride bu konu üzerinde durulacaktır). Görüldüğü gibi Ermenistan, Merkezi Asya'nın Türk devletlerinin tamamı ile iyi ilişkiler kuramamıştır.

Sovyetler döneminde 1989'da yapılan son nüfus sayımının verileri ve bağımsızlık dönemi verileri karşılaştırılarak demografik göstergeler açısından bakıldığında Merkezi Asya'da yaşayan Ermenilerin⁴ sayısının her ne kadar azalmış olduğu görülse de ülkelerarası ilişkilerde Ermenilerin ve Ermeni diasporasının etkilerinin olduğu görülmektedir.

Siyasal ilişkilerin incelenmesi için ikili ve çok taraflı ilişkilerin detaylı analizi gerekiyor.

1.1. İkili ilişkiler (1991-2019)

Ermenistan ve *Kazakistan* arasında ikili diplomatik ilişkiler 27 Ağustos 1992 tarihinde kurulmuştur. Kazakistan ve Ermenistan arasında siyasi, ekonomik ve diğer alanlarda iş birliğini düzenleyen 26 antlaşma imzalanmıştır⁵. Aynı zamanda her iki devlet BDT, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) gibi örgütlerde iş birliği içerisinde. 1993-2022 yılları arasında devlet başkanı ve bakanlık seviyesinde Kazakistan'dan Erivan'a 3, Ermenistan'dan Kazakistan'a ise 12 ziyaret gerçekleştirilmiştir⁶.

1989 yılı nüfus sayımında Kazakistan'da 19.119, 2009'da 13.776, 2021'de 15.386 Ermeninin yaşadığı gösterilmiştir⁷. Ülkenin çeşitli şehirlerinde Ermeni ulusal-kültür merkezleri faaliyet göstermektedir⁸. Ayrıca Kazakistan'da 300-400 öğrenciden oluşan ve Ermenice eğitim veren okullar bulunmaktadır. Ermenilerin Kazakistan'daki demografik varlığına karşın

² Post-sovyet ülkelerinden Baltık ülkeleri ve Gürcistan hariç diğer 11 devlet 21 Aralık 1991'de Kazakistanın başkentine BDT'nun kurulması protokolünü imzalamışlardır (Sodrujestvo Nezavisimyh Gosudarstv).

³ "Diplomatic directory. Diplomatic missions in the republic of Armenia 2019", 01 April 2019: 26, 40, 64, 85, 86; "Diplomatic directory. Diplomatic missions of the republic of Armenia 2019", 01 April 2019: 11, 16, 17, 29.

⁴ Ermeniler Türkistan'a Çarlık Rusya'sı döneminde göç etmişlerdir. Birçok Ermeni Çarlık Rusya'sının devlet işlerinde ve ordusunda hizmet etmiş, Türkistan'ın işgalinde etkili olmuştur. Kafkaslardan Türkistan'a göç eden Ermeniler Türk ve Kıpçak dillerini bildiklerinden, yerel halkla kolaylıkla iletişim kurulmasında yardım etmiş; yönetim, çevirmenlik diplomasi ve ticari alanlarda yer almış ve çoğunlukla şehirlere yerleşmişlerdir Böylece Ermeniler bulundukları bölgelerde Rusya İmparatorluğu için politik destek oluşturmuşlardır. Ermeniler Sovyet döneminde de Merkezi Asya devletlerinin nüfuzunda yer almışlar.

⁵ Kazhastansko-armyanskies otnosheniya. Politicheskoe sotrudnichestvo, Posol'stva Respublike Kazahstana v Armenii; Dvustoronnie otnosheniya, Kazahstan, *Sait Ministerstvo Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*, 13 Mayıs 2016; Kazahstan-Armeniya: 30 let vzaimovyygodnogo sotrudnichestva i drujby. *Informacionnaya kompaniya ArmlInfo*. 27.08.2022 (Erişim tarihi: 4 Şubat 2025); Soglasheniya mejdu pravitel'stvami gosudarstv – uchastnikov SNG. <https://e-cis.info/cooperation/3747/86876/> (Erişim tarihi: 5 Şubat 2025).

⁶ Dvustoronnie otnosheniya, Kazahstan, *Sait Ministerstvo Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*, 13 Mayıs 2016; Sotrudnichestvo Respubliki Kazahstan s Respublikoi Armeniya, *Sait Ministerstvo Inostrannyh Del Respublike Kazahstan*, 28 Aralık 2016; Kazahstan-Armeniya: 30 let vzaimovyygodnogo sotrudnichestva i drujby. *Informacionnaya kompaniya ArmlInfo*. 27.08.2022. (Erişim tarihi: 4 Şubat 2025); Kazahstan i Armeniya: kak razvivaetsya sotrudnichestvo dvuh stran. *Internet-portal SNG*. 16 Ekim 2024. <https://e-cis.info/news/566/121934/> (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

⁷ Armyanskaya obschina v Kazahstane. *Sait Posol'stva Armenii v Kazahstane*, 13 Mayıs 2016; Tablica 9 s. Raspredelenie naseleniya po nacional'nosti i rodnomu yazyku. *Kazahskaya SSR, Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1989 goda*; Dana Mukanova-Hurshudyan ve Eduard Hurshudyan, "Armyane v Kazahstane: istoriya i sovremennost'", *Central'naya Aziya i Kavkaz*, №3(15), 2001: 216-224; Nacional'nyi sostav naseleniya. *Nacional'nyi sostav, veroispovedanie i vladenie yazykami v Respublike Kazahstan (Astana: 2023)*: 5.

⁸ *Kazahstan-Armeniya: ploschadki sotrudnichestva. Erevan, Tigran Mec*, 2015: 48-49; Kazahstan-Armeniya: 30 let vzaimovyygodnogo sotrudnichestva i drujby. *Informacionnaya kompaniya ArmlInfo*. 27.08.2022 (Erişim tarihi: 4 Şubat 2025).

Ermenistan sınırları içinde Kazaklar yaşamamaktadır.

Ermenistan ve *Kırgız Cumhuriyeti* arasındaki diplomatik ilişkiler Ocak 1993 tarihinde kurulmuştur. İlişkilerin konsolosluk düzeyinde kurulması iki taraf arasındaki ilişkilerin yeterince gelişmediğini göstermektedir. Taraflar arasında 25 mutabakat ve 3 protokol imzalanmış olmasına rağmen söz konusu metinler antlaşma düzeyinde kalmıştır⁹.

1993-2009 yılları arasında Ermenistan devlet başkanı Kırgız Cumhuriyeti'ne 4, 1996-2010 yılları arasında ise Kırgız devlet ve hükümet başkanlarının Ermenistan'a 3 ziyareti gerçekleşmiştir. Ancak her iki taraf, üyesi oldukları BDT, KGAÖ ve AEB gibi kuruluşlar çerçevesinde iş birliği yapmaktadır. Örneğin, 2018 yılında Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, Kırgız Cumhuriyeti ile BDT, AEB ve KGAÖ kapsamında ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olarak devlet ve hükümet başkanları düzeyinde görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ayrıca, iki devlet arasındaki ilişkilerde Rusya hala belirleyici bir etkiye sahiptir.

Demografik verilere bakıldığında, 1989 nüfus sayımına göre Kırgızistan'da 3.975 Ermeni yaşamaktayken, 2015-2022 yılları arasında bu sayı yaklaşık 759'a düşmüştür¹⁰. Buna karşılık Ermenistan'da Kırgızlar yaşamamaktadır.

Ermenistan-Özbekistan arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulmasına yönelik protokoller 27 Ekim 1995 tarihinde Moskova'da imzalanmış olmasına rağmen, ikili ilişkiler fiilen tesis edilmemiştir¹¹. Bu görüşmenin Moskova'da yapılması ise Rusya'nın Ermenistan'ın dış politikası üzerindeki etkisinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. 1991 yılından itibaren 2019 yılına kadar Ermenistan ve Özbekistan arasında devlet veya hükümet başkanları düzeyinde herhangi bir ziyaret söz konusu olmamış; gerek duyulduğunda, Özbekistan'la Ermenistan'ın Rusya'daki Büyükelçiliği aracılığıyla bağlantılar kurulmuştur. İslam Kerimov'un Devlet Başkanlığı dönemindeki (1991-2016) tüm görüşmeler uluslararası etkinlikler düzeyinde yapılmıştır. Kısaca, Ermenistan ve Özbekistan arasındaki ilişkiler sadece bölgesel ve uluslararası örgütler çerçevesinde mevcuttur, yani iki ülke arasında tam bir ikili ilişkinin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Bağımsızlıktan bu yana Özbekistan Cumhuriyeti, ülkenin ulusal çıkarlarına dayalı açık, karşılıklı yarar sağlayan ve yapıcı bir dış politika izlemektedir¹². Bu bağlamda, Özbekistan'ın Ermenistan ile olan ilişkilerinde de ulusal çıkarları ön planda tuttuğu görülmektedir. Nitekim, Ermenistan-Özbekistan ilişkilerinin kurulamamasının esas nedenlerinden biri, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesidir. 1991-1992 yıllarında Özbekistan'da kurulan siyasi partiler Azerbaycan'a yardım çağrısında bulunmuşlardır. Özbekistan devlet başkanı Kerimov (1991-2016), bu konjonktürde Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurmaktan kaçınmıştır¹³. Dahası, Kerimov, Özbekistan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin ancak Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın işgaline son vermesi durumunda mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ilkesi temelinde ve barış içerisinde çözülmesi gerektiğini vurgulamış; Azerbaycan'ın uluslararası ve bölgesel kuruluşlardaki adil duruşunu sürekli olarak desteklediğini defalarca dile getirmiştir (Konu ayrıca bölümde incelenmiştir)¹⁴.

2016 yılında Özbekistan'da ve Ermenistan'da iktidarların değişmesi ilişkileri yeni bir aşamaya taşıdı. Özellikle Özbekistan'ın yeni devlet başkanı Şevket Mirziyoyev'in ülke dış politikasında var olan sorunları çözmeye yönelik stratejisi Ermenistan-Özbekistan ilişkilerine de yansımıştır. Bu kapsamda iki ülke arasındaki yakınlaşma sinyallerinin ilk olarak Ermeni yetkililerin basın toplantılarında gündeme geldiği görülmektedir. 2019 yılının Haziran ayında Ermeni Başbakanı Nikol Paşinyan Özbekistan ile olan ilişkilerin geliştirilmesi amacı ile Özbekistan'a bir büyükelçi atanması önerisinde bulunmuştur. Paşinyan'ın bu önerisi kabul edilmiş, büyükelçi atanmış, fakat büyükelçilik Erivan'da kurulmuştur¹⁵. İkili ilişkiler kurulmadığı için büyükelçi Daşkent'e gidememişti.

⁹ "Dvustoronnie otnosheniya. Kirgiziya", *Sait Ministerstva Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*, 07 Şubat 2015.

¹⁰ "Nacional'nyi sostav naseleniya", *Sait Nacional'nyi statisticheskii komitet Kyrgyzskoi Respubliki*; Tablica 9 s. Raspredelenie naseleniya po nacional'nosti i rodnomu yazıku. Kirgizskaya SSR, *Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1989 goda*; Total population by nationality. *National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic*. <https://stat.gov.kg/kg/opendata/category/312/>, 10 Şubat 2025.

¹¹ "Dvustoronnie otnosheniya. Uzbekistan", *Sait Ministerstva Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*, 07 Şubat 2015.

¹² Uzbekistan. Posol'stva. Diplomaticheskie predstavitel'stva Armenii za rubejom, *Sait Ministerstva Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*.

¹³ Ruintan, Sevinc. *Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində (XX əsrin 90-cı illəri)* (Bakı: Adiloğlu, 2005), 100-112.

¹⁴ Əliyev, 1998, 169-182; Veliev E., "Principial'naya poziciya i ee chetkoe vyrazhenie", *Zerkalo*, 29 Eylül 2010; Ruintan, Sevinc, *Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində (XX əsrin 90-cı illəri)*, 112.

¹⁵ Uzbekistan. Posol'stva. Diplomaticheskie predstavitel'stva Armenii za rubejom, *Sait Ministerstva Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*.

Özbekistan devlet başkanı Şevket Mirziyoyev ve Ermenistan Başbakanı Nikol Pashinyan 11 Ekim 2019 tarihinde Aşkabat'taki BDT devlet ve hükümet başkanları toplantısında bir araya gelmişlerdir. Söz konusu toplantı iki ülke arasındaki ilk resmi toplantı olması açısından önemlidir. Pashinyan "Regnum Haber Ajansı"na verdiği resmi demeçte Mirziyoyev'in kendisini Özbekistan'a resmi bir ziyarete davet ettiğini söylemiştir. Ermenistan hükümet sözcüsü ise gerçekleştirilen ikili görüşmeler sonrasında, tarafların siyasi, ekonomik, kültürel ve insani alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi yönünde kararlı olduğunu belirtmiş; sanayi, bilgi teknolojisi, tarım, bankacılık sistemleri gibi ekonomik alanlarda kurulan işbirliğinin taraflar arasındaki ilişkilere katkı sağlaması açısından önemli bir adım olarak gördüklerini ifade etmiştir¹⁶. İki ülke arasındaki söz konusu gelişmeler Ermenistan hükümeti ve Özbekistan'da bulunan Ermeni işadamları tarafından desteklenirken Özbek kamuoyunda Ermenistan'ın atmış olduğu bu adımlara karşı olumsuz tepkiler verilmiştir. Azerbaycan toprakları işgal edildiği için iki devlet arasındaki ilişkiler fikir alışverişinden ireli getmemiş, her hansı bir anlaşma imzalanmamıştır.

Merkezi Asya Türk devletleriyle karşılaştırıldığında, Özbekistan, Ermenilerin en yoğun olarak yaşadığı ülkelerden biri konumundadır. 1989 yılı nüfus sayımına bakıldığında Özbekistan'da 50 bin Ermeni yaşarken, 2000'de bu sayı yalnızca 8 bin gerileyerek 42 bin kişi, 2021'de 34 bin kişi olarak kaydedilmiştir. Ermeni diasporasının aktif faaliyet gösterdiği ülkede, Ermeniler siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal alanda herhangi bir zorlukla karşılaşmadan yaşamaktadırlar¹⁷. Buna karşın Ermenistan mono-etnik bir devlet olduğundan, ülkede Özbekler yaşamamaktadır.

Ermenistan ile *Türkmenistan* arasında diplomatik ilişkiler 9 Ekim 1992 tarihinde kurulmuştur. 1993-2014 yıllarında Ermenistan devlet başkanı Türkmenistan'a 4, 1996-2012 yılları arasında ise Türkmenistan devlet başkanı Ermenistan'a 3 kez ziyarette bulunmuştur. İki devlet arasında politik, ekonomik ve diğer alanlarda iş birliği kurulmuş, 70'ten fazla antlaşma imzalanmıştır. Türkmenistan aktif olarak Ermenistan ile çeşitli alanlarda iş birliği yapmaktadır¹⁸.

Ermenistan topraklarında bulunan Oğuzlara ait tarihi anıtlar, Sekçuklu ve Safevi dönemine ait yapılar Türkmenistan tarafından restore edilmiş ve bu eserler Türkmen kültürel mirasının bir parçası olarak tanıtılmıştır¹⁹.

Türkmenistan, bölgedeki devletler arasında Özbekistan'dan sonra Ermenilerin yoğunluk kazandığı ikinci ülke durumundadır. Öyle ki, Çarlık Rusya'sı XIX. yüzyılda Merkezi Asya'yı işgal ederken, Hazarötesi bölgesinde askeri üs kurmuş ve Ermeni askerler çoğunlukla bu bölgeye yerleştirilmiştir. Sovyet döneminde Ermeniler Aşkabat ve Krasnovodsk (şimdi Türkmenbaşı) şehirlerinde yaşamışlardır. 1989 yılı nüfus sayımı verilerine göre 31.829²⁰ Ermeni'nin yaşadığı ülkede 2010'da 22 bin, 2022'de 14 bin Ermeni yaşamaktadır. Yine, Ermenistan sınırları içerisinde Türkmenler yaşamamaktadır.

Görüldüğü üzere, Ermenistan'ın ikili ilişkileri Kazakistan ve Türkmenistan'la ilişkileri diğer iki devletle göre daha iyidir. Ancak burada da genel olarak kültür alanında ilişkiler dikkat çekiyor. Bunun sovyetlerden miras kalan ilişkileri koruması ve bu ülkelerde yaşayan Ermenilerin katkısı olduğunu düşünebiliriz. Öte yandan Özbekistan'da Ermeniler yoğun yaşarken ikili ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunamamışlardır. Bu durum, Ermenistan ile Özbekistan arasında ikili ilişkilerin kurulamamasının önemli nedenleri olduğunu kanıtlıyor.

1.2. Çok taraflı ilişkiler: Bağımsız Devletler Topluluğu (1991-2019)

Ermenistan, Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA), BDT, Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü (OGAÖ), Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Polis Teşkilatı (INTERPOL), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) gibi kurum ve kuruluşlara üyedir. Ermenistan ve Merkezi Asya Türk devletleri arasında bu örgütler vasıtasıyla çok taraflı ilişkiler mevcuttur.

¹⁶ Pashinyan provyol «istoricheskuyu vstrechu» s prezidentom Uzbekistana, 11 Ekim 2019.

¹⁷ *Uzbekiston umumii uimiz*, 2004: 139-145; *Etnicheskii atlas Uzbekistana 2002*: 32, Tablica 9 s. Raspredelenie naseleniya po nacional'nosti i rodnomu yazyku. Uzbekskaya SSR, *Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1989 goda*; Permanent population by national and / or ethnic group, urban / rural place of residence. *Open Data Portal of the Republic of Uzbekistan*. <https://data.egov.uz/eng/data/6117a05996188a0f14ac917b?page=1>. 10 Şubat 2025.

¹⁸ "Dvustoronnie otnosheniya. Turkmenistan", *Sait Ministerstva Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*, 10 Eylül 2015.

¹⁹ "Mavzolei turkmenskikh emirov". 14 Mart 2013.

²⁰ Tablica 9 s. Raspredelenie naseleniya po nacional'nosti i rodnomu yazyku. Turkmenkaya SSR, *Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1989 goda*; National composition of the population and language proficiency. Results of the complete population and housing census of Turkmenistan – 2022. <https://stat.gov.tm/population-census-pdfs/results/en/4.pdf>.

BM, dünya devletlerinin çok taraflı ve çok yönlü ilişkilerinin temelini oluşturan en önemli ve en büyük örgüt olup tüm üye devletler burada eşit hukuki haklara sahiptir. Ermenistan ve Merkezi Asya devletleri BM çatısı altında, dünya barışının ve güvenliğinin korunması, çatışmaların çözülmesi, ekonomik ve sosyal çalışmalar gibi pek çok alanda birlikte hareket ederler ve bu ülkelerle ilgili sorunlara ortak çözüm yolları ararlar. Ancak, Ermenistan'ın zaman zaman başta Dağlık Karabağ sorunu olmak üzere bazı konularda, Merkezi Asya Türk devletlerinden farklı politikalar izlediği görülmektedir.

Ermenistan ile Merkezi Asya devletleri arasındaki ilişkiler esas olarak BDT çerçevesinde kurulmuştur. Bu bağlamda, çalışmada çok taraflı işbirliği BDT düzeyinde incelenmiştir.

Ermenistan, geçmişte SSCB'ye bağlı olarak Merkezi Asya ülkeleriyle oluşturulmuş ilişkilerini BDT sınırlarında sürdürmeyi ve geliştirmeyi hedeflemiştir. BDT'de alınan genel kararlar bu devletlerin ilişkilerinde ekonomik, kültürel, çevresel, insani ve diğer konularda daha etkileyicidir. Aynı zamanda, Ermenistan her zaman BDT devletlerinin Azerbaycan ile ilişkilerine odaklanmıştır. Azerbaycan Hükümeti de, BDT'de Türk devletleriyle işbirliği yaparak, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü geri kazanmaya yönelik politika izlemiştir²¹. Bu yüzden, Ermenistan BDT toplantılarında alınan kararlarda Merkezi Asya devletleri ile ilişkilerini daima sıcak tutmak zorunda olmuştur.

Ermenistan BDT içerisinde Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti ve Özbekistan ile vizesiz, Türkmenistan ile ise diplomatik ve yeşil pasaportla vizesiz olarak seyahat edebilmektedir²².

BDT dahilinde kurulan KGAÖ, üye devletlerin güvenlik konularını ele almaktadır²³. Rusya, Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti ve Tacikistan adı geçen örgütün üyeleridir²⁴. Azerbaycan 24 Eylül 1993-2 Nisan 1999 tarihleri arasında örgüte üye olmuştur. Özbekistan 15 Mayıs 1992-2 Nisan 1999 tarihleri arasında Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne üye olmuştur. 1999 yılında ayrılmış, 16 Ağustos 2006-28 Haziran 2012 tarihlerinde yeniden üye olmuştur²⁵. Askeri-politik iş birliğine önem veren Örgüt'ün kuruluş antlaşmasının en önemli maddesi sayılan 4. madde şöyledir:

*“Üye devletlerden biri herhangi bir devlet veya devlet grubu tarafından saldırıya maruz kalırsa, bu, Antlaşmaya üye olan tüm devletlere karşı saldırı olarak değerlendirilecektir. Herhangi bir katılımcı devlete karşı bir saldırı eylemi yapılması durumunda, diğer tüm katılımcı devletler ona askeri yardım dahil, gerekli yardımı sağlayacak ve aynı zamanda BM Tüzüğü'nün 51'inci maddesine uygun olarak toplu savunma hakkını kullanmak için elindeki araçları destekleyecektir.”*²⁶.

Ermenistan, Dağlık Karabağ sorunu ile alakalı olarak katılmış olduğu tüm toplantılarda, yukarıda belirtilen maddeye atıfta bulunmuş da, Merkezi Asya Devletleri bu konuda Ermenistan'ı desteklememiştir²⁷. Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın resmi ve ulusal sınırları içerisinde yer almakta olup, Ermenistan'ın bu bölgeye yönelik gerçekleştirdiği askeri hareketlerin yasal bir dayanağı bulunmamaktadır. Bu nedenle, 2020 yılında çıkan Karabağ Savaşı sırasında, KGAÖ üyeleri olan Merkezi Asya devletleri Ermenistan'ın yanında yer almamış ve Azerbaycan'ın uluslararası hukuk prensiplerine dayanan haklı davasını desteklemişlerdir.

2. Ermenistan'ın Merkezi Asya Türk Devletleri ile Ekonomik İlişkileri (1991-2019)

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali Türk devletleri ile ekonomik ilişkilerini de etkilemiştir. Dış ticaretine Merkezi Asya boyutunda bakıldığında Ermenistan'ın Türk devletleri ile ekonomik ilişkilerinin yeteri kadar gelişmediği görülmektedir. Sosyalist ekonomi sisteminden serbest Pazar ekonomisine geçiş süreci, her devlet için farklılıklar göstermektedir. Bu

²¹ SHakirzade, N. *Sodrujestvo Nezavimiyh Gosudarstv (SNG). Azerbaidjanskaya Respublika vo vneshnepoliticheskikh i vneshneekonomicheskikh processah (1991-2006 gg.)* (Baku: Sada, 2007).

²² Grajdane nijesleduyuschih gosudarstv pri nalichii ukazannyh deistvitel'nyh pasportov, na ostove principa vzaimnosti, osvoboddayutsya ot neobhodimosti polucheniya vizey, *Sait Ministerstva Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*.

²³ Kydralieva, S. K., ve Abdibaitova, B. “Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Merkezî Asya'daki Etkinsizliği”, *Bilge Strateji*, 10(18) (2018), 94-106.

²⁴ Ermenistan ve Merkezi Asya ülkeleri 1993'ten itibaren örgüte üyeler.

²⁵ Kydralieva, ve Abdibaitova, “Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Merkezî Asya'daki Etkinsizliği”, 95, 101-103.

²⁶ “Dogovor o kollektivnoi bezopasnosti”. Organizaciya Dogovora o kollektivnoi bezopasnosti; “Istoriya sozdaniya, osnovy deyatel'nosti, organizacionnaya struktura. Organizaciya Dogovora o kollektivnoi bezopasnosti”.

²⁷ Kəmalə, Ruitən, *Ermanistanın Azərbaycana təcavüzü və dünya siyasəti* (Bakı: Adiloğlu, 2008), 114-115.

farklılıklar, ülkeler arasındaki ilişkileri ve ticaret hacmini istenilen seviyelere taşıma sürecini etkilemiştir. Bu nedenle, ticaret hacmi genellikle beklenen düzeyde gerçekleşmemektedir. Ekonomik ilişkiler incelendiğinde ülkelere göre farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, Ermenistan'ın AEB'ye²⁸ üye olan Kazakistan ve Kırgız Cumhuriyeti ile ilişkilerinin bu örgüte üye olmayan, ancak nispeten daha iyi ilişkilerin gözlemlendiği Türkmenistan'la olan ekonomik ilişkilerinden ayrı şekilde değerlendirilmesi önemlidir. Özbekistan'la ise siyasi alanda ilişkiler bulunmadığı için çalışmada ekonomik alanda ilişkiler araştırılmamıştır.

Ermenistan ve Merkezi Asya devletleri bağımsızlık kazandıktan sonraki süreçte siyasi alanda işbirliği kurmayı deneseler de, ekonomik alanda çeşitli sorunlar varlığını devam ettirmektedir. Bu sorunların en önemli nedenleri kuşkusuz ortak sınırların bulunmayışı ve lojistik-ulaşım alanındaki yetersizliklerdir. Öyle ki, denize doğrudan çıkışı olmayan Ermenistan ve Merkezi Asya ülkeleri, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bir süre daha Sovyetlerden kalma ulaşım ve hava yollarını kullanmışlardır. Fakat 1991-1994 yıllarında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali ile Azerbaycan'dan ve Zengezur'dan geçen tren hatları ve otoyollar kapanmıştır. Bundan sonra Gürcistan ve İran, Ermenistan ekonomisi için lojistik açısından iki önemli ülke olmuştur²⁹. Ticaret malları ya Hazar Denizi yoluyla İran'a ve oradan Ermenistan'a ya da Rusya üzerinden Gürcistan'a ve sonra da Ermenistan'a ulaştırılmaktadır. Ancak 2008 Ağustos olaylarından³⁰ sonra Rusya üzerinden Gürcistan ve oradan da Ermenistan'a varması gereken malların ulaşımında ciddi sıkıntılar yaşandığı görülmektedir.

BDT üyeleri arasında ekonomik ilişkiler ilk yıllarda Sovyetlerden kalma yapılanmanın yenilenmesi şeklinde sürdürülmüştür. 1991-2001 yılları arasında BDT'ye üye devletler arasında dış ticarette bir gerileme söz konusu olmuştur³¹. Uzun bir süre boyunca söz konusu sorunun çözümü için birçok görüşme ve fikir alışverişi yapılmış ve nihayetinde bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla AEB kurulmuştur. 2014 yılında kurulan bu örgüt sayesinde, Ermenistan ve Kırgızistan gibi ülkeler, Sovyetler Birliği'nden kalan geleneksel ticaret ortaklıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Diğer ülkeler ise, genel olarak yeni ticaret ortaklıkları bularak küresel ekonomiye entegrasyon politikalarını izlemektedirler. BDT üyesi olan devletler, aynı zamanda Serbest Ticaret Bölgesi (STB) üyesi oldukları için gümrük vergilerinden muaf durumdadırlar³². Buna rağmen, bu devletler arasında ticaret hacmi yüksek değildir. Örneğin, AEB ülkeleri olan Ermenistan ve Kırgız Cumhuriyeti arasında ticaret hacmi 2018 yılında 1 milyar dolar, Kazakistan'la ise 14,7 milyar dolar olmuştur³³. AEB'nin yıllık raporlarından karşılıklı ticaretle ilgili tüm verilerin analizi bu ilişkilerin verimli olmadığını kanıtlamaktadır³⁴. Verilerden Ermenistan'dan Kazakistan'a 2018 yılında 9.791.592 dolarlık 181 ürün (esasen mineral ve karbonatlı, şekerli sular, üzüm şarapları, alkollü içkiler, büyükbaş hayvanların aşınmış derileri, sentetik kumaşlar, dış giyim, tekstil ürünleri, ayakkabı vb.), Kırgız Cumhuriyeti'ne 970.535 dolarlık 26 ürün (genellikle: alkollü içkiler, akkor ve elektrik deşarj lambaları, demiryolu veya tramvay yük vagonları vb.) gönderildiği görülmektedir (Bkz. Tablo 1, Şekil 1 ve 2). Oysa, Ermenistan'ın 2018 yılı için AEB'de ihracat hacmi 688.473.607 dolar olmuştur. Ermenistan'ın ticaret hacminde Kazakistan'ın payı %1,4; Kırgız Cumhuriyeti'nin %0,1 olarak gerçekleşirken Kazakistan'ın ticaret hacminde Ermenistan'ın payı %0,1; Kırgız Cumhuriyeti'nin ticaret hacminde ise %0 olmuştur. Ermenistan ekonomisinin merkezinde Rusya bulunmaktadır ki, bu durum Ermenistan'ın dış siyasetini de etkilemektedir³⁵.

²⁸ BDT dahilinde kurulan diğer önemli bir kuruluş olan Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ise üyeler arasında ekonomik işbirliğini hedeflemektedir. Ermenistan'ın Merkezi Asya devletleri ile ekonomik ilişkileri bu birlik dahilinde kurulur ancak Birliğin Merkezi Asya devletleri açısından ticari ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında önemli bir etkisi bulunmamaktadır.

²⁹ Aslanlı, K. "İran-Ermenistan Ekonomik İlişkileri". İran Araştırmaları Merkezi, *Analiz*, Nisan 2018: 17-18.

³⁰ Gürcistan ordusu ile Güney Osetyalı gruplar arasında 2008 yılı Ağustos'unda başlayan çatışmalara Rusya'nın dahil olması ile Rusya ve Gürcistan arasında 5 günlük savaş başlamıştır.

³¹ Rastorgueva Vera, «Vneshneekonomicheskie svyazi stran SNG kak faktor ih ekonomicheskoi dinamiki», *Jurnal Nauchnye trudy: Institut narodnohozyaistvennogo prognozirovaniya RAN* (issue 2, 2004): 231-244.

³² Ob`emy eksportnyh postavok Respubliki Armeniya v gosudarstva-chleny EAES za 2018 god, 31 Temmuz 2019: 1-39.

³³ Ob itogah vzaimnoi trgovli tovarami Evraziiskogo ekonomicheskogo soyuza 2018 god, 20 Ağustos 2019: 2.

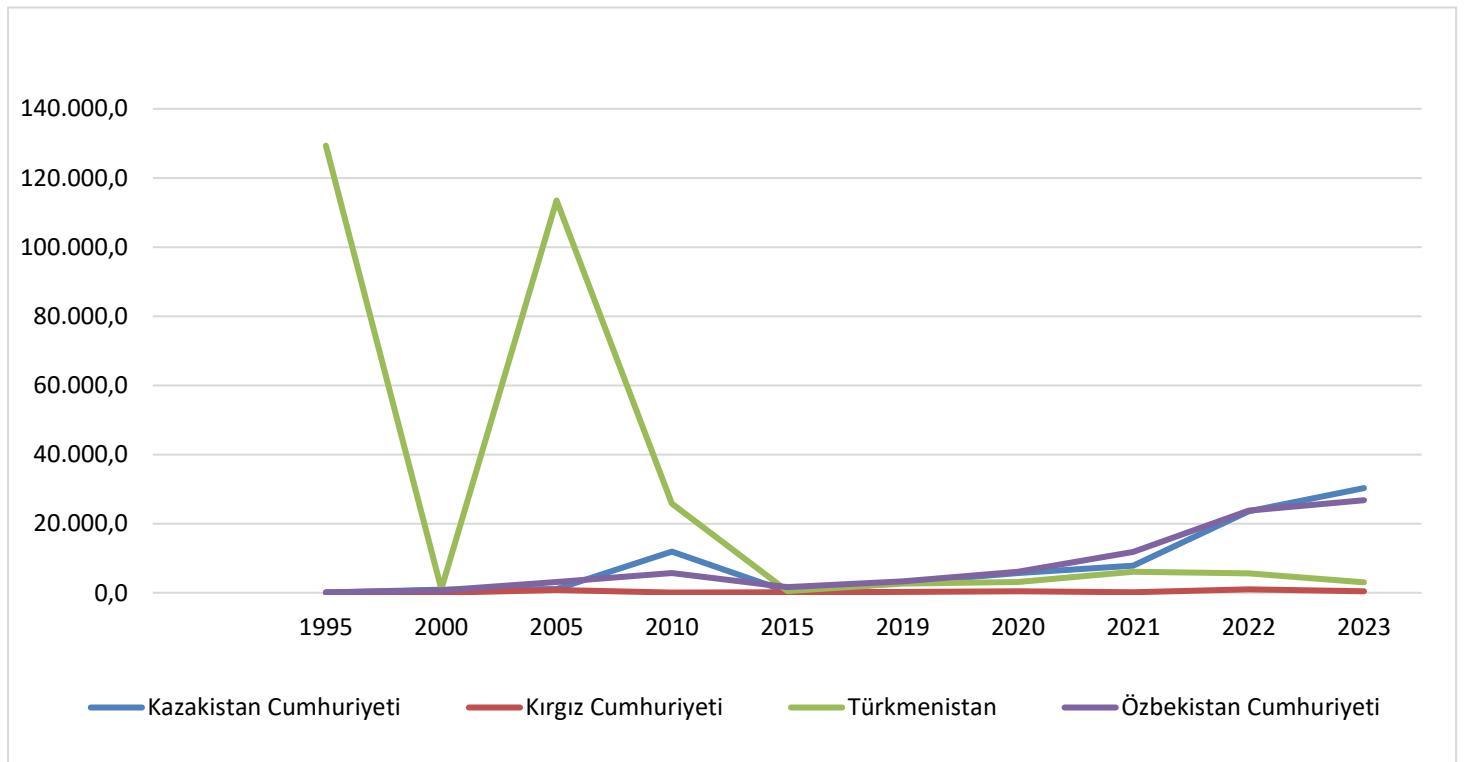
³⁴ Vzaimnaya trgovlya tovarami, *Statistika Evraziiskogo ekonomicheskogo soyuza, 2018 god: Statisticheskii sbornik*; Evraziiskaya ekonomicheskaya komissiya (Moskva, Izdatel'stvo OOO «Sam Poligrafist», 2019), 258 s., il, 19 Eylül 2019.

³⁵ Ob`emy eksportnyh postavok Respubliki Armeniya v gosudarstva-chleny EAES za 2018 god, 31 Temmuz 2019: 1-39.

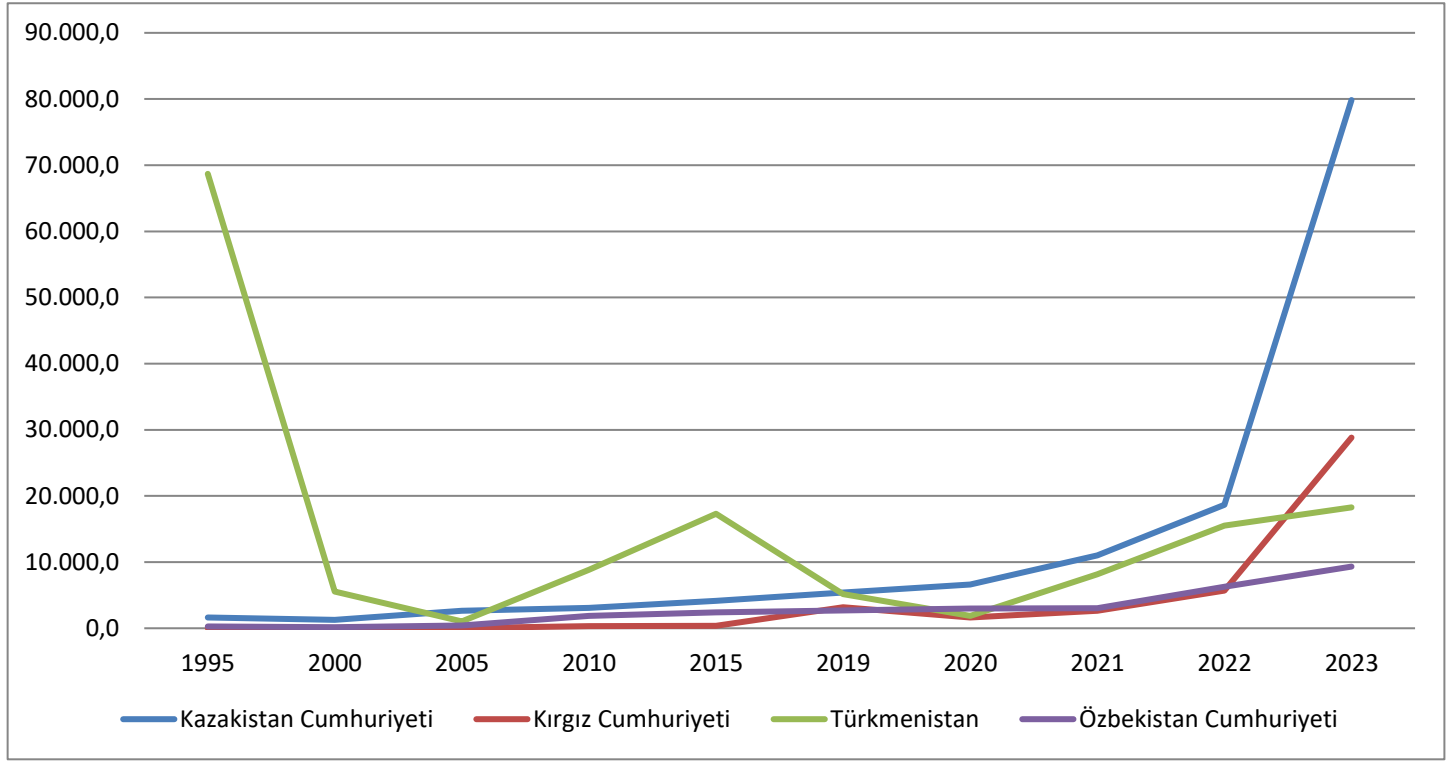
Tablo 1. Ermenistan'ın Merkezi Asya Türk Devletleriyle ticaret cirosu (milyon dolar)

Devletler	2002		2014		2019 (Ocak-Eylül)	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Kazakistan Cumhuriyeti	0,8	1,7	6,9	5,4	3,5	1,9
Kırgız Cumhuriyeti	0,1	0,0	0,3	0,06	2,0	0,1
Özbekistan Cumhuriyeti	0,3	1,2	2,5	1,0	1,6	1,7
Türkmenistan	2,8	25,0	4,8	1,1	3,1	2,0

Kaynaklar: Export-import transactions of Armenia with the Commonwealth countries in January-September 2019 (Million US dollars); Dvustoronnii otnosheniya. Kirgiziya; Dvustoronnii otnosheniya. Turkmenistan; Dvustoronnii otnosheniya. Uzbekistan; Sodrujestvo Nezavisimyh Gosudarstv v 2002 godu: Statisticheskii ejegodnik. Moskva, Statkomitet SNG, 2003, 90-93.

Şekil 1. Ermenistan'ın Merkezi Asya Türk Devletleriyle Ticaret Cirosu (Milyon dolar, İthalat)

Statisticheskie pokazateli, Baza dannyh Statkomiteta SNG, <https://new.cisstat.org/web/guest/cis-stat-home?iFrameld=43647>, Erişim tarihi: 22 Şubat 2025

Şekil 2. Ermenistan'ın Merkezi Asya Türk Devletleriyle Ticaret Cirosu (Milyon dolar, ihracat)

Statisticheskie pokazateli, Baza dannyh Statkomiteta SNG, <https://new.cisstat.org/web/guest/cis-stat-home?iFramelId=43647>, Erişim tarihi: 22 Şubat 2025

Kazakistan ve Kırgız Cumhuriyeti'nin ticaret hacimleri göz önüne alındığında ise, 2018 yılı için Kazakistan'ın ihracat hacmi 6.046.775.177 (Ermenistan'la 4.926.698 dolar – %0,008), Kırgız Cumhuriyeti'nin ihracat hacmi 640.649.924 (Ermenistan'la 130.703 dolar - %0,02) olmuştur. Kazakistan, Ermenistan'dan 9.000.175 dolarlık, Kırgız Cumhuriyeti 651.539 dolarlık mal ithal etmiştir³⁶. Söz konusu verilere göre; Kazakistan ve Kırgız Cumhuriyeti açısından Ermenistan ile gerçekleştirilen ekonomik ilişkiler büyük bir önem taşımamakta ve ülke dış ticaretlerinde kayda değer bir oranı kapsamamaktadır.

Ermenistan Kazakistan'dan çoğunlukla hammaddeler, hazır gıda ürünleri, metaller ve bunlardan elde edilen ürünler satın almaktadır. Ancak son yıllarda ulaşım maliyetleri nedeniyle Ermenistan Kazakistan'dan ithal ettiği bazı ürünleri (metal ürünler, tahıl ürünler vb.) Rusya'dan almaya başlamıştır. Bu yüzden düşük olan ihracat oranı 2019 yılında daha da azalmıştır. Bundan başka Ermenistan'ın Kazakistan açısından bir cazibe merkezi olmamasının bir başka sebebi de Ermeni nüfusunun alım gücünün zayıf olmasıdır. Buna karşın Kazakistan'da iş kuran Ermenistan vatandaşları olan Ermeniler ve Kazakistan vatandaşları olan Ermeniler genel olarak inşaat, hizmetler ve ticaret alanlarına ilgi göstermektedirler³⁷.

Kırgız Cumhuriyeti'nin Ermenistan'a diğer Türk devletlerinden daha uzak mesafede bulunması iki taraf arasındaki ilişkilerin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Günümüzde hava yolları ile taşınan emtialar bir hayli maliyetli olduğundan genellikle bu tür taşımacılık tercih edilmemektedir. Bu nedenle, diğer Türk devletleriyle karşılaştırıldığında Ermenistan'ın Kırgız Cumhuriyeti ile ilişkileri zayıftır. Kırgızistan'da zaman zaman ortaya çıkan iç karışıklıklar, 2009 küresel ekonomik krizi, enerji kaynaklarının zayıf olması gibi etmenler de devletin ekonomik yapılanmasını olumsuz etkilemiştir. Tablo 1, Şekil 1 ve 2 incelendiğinde iki devlet arasında ticaret hacminin diğer devletlerle karşılaştırıldığında çok düşük olduğu, fakat son yıllarda nispeten bir artışın yaşandığı görülmektedir. Kırgız Cumhuriyeti'nin Ermenistan'daki Olağanüstü

³⁶ Ob`emy importnyh postavok Kyrgyzskoi Respubliki iz gosudarstv-chlenov EAES za 2018 god, 31 Temmuz, 2019: 1-58; Ob`emy importnyh postavok Respubliki Kazahstan iz gosudarstv-chlenov EAES za 2018 god, 31 Temmuz 2019: 1-77.

³⁷ Tavadyan, A., ve Adilbaev, J. "Perspektivy razvitiya ekonomicheskikh svyazei Armenii i Kazahstana", *Informacionno-analiticheskii jurnal 21-i VEK*, Erevan: 2017, №2 (43): 81—91.

ve Tam Yetkili Büyükelçisi Bolot Otunbayev durumu şöyle açıklamıştır:

“Geleneksel mallarla birlikte, teknolojik bir patlama yaşayan Doğu Asya ülkelerine yakın olan Kırgızistan, Bağımsız Devletler Birliği pazarlarına yüksek kaliteli elektronik ürünler, klimalar da dahil olmak üzere ev aletleri tedarik edebilmektedir.”³⁸

Kırgız Cumhuriyeti’nin bu fırsatlardan yararlanması Ermenistan’ın ithalatının artmasını sağlamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, AEB üyesi ülkeler arasında genel olarak ekonomik ilişkiler istenilen seviyede gelişmemiştir. Bu durum, Rusya ve diğer ilgili ülkeler için önemli bir sorun teşkil etmemekle birlikte, son yıllarda Ermenistan ile ekonomik ilişkileri belirli bir düzeyde gelişen Kırgız Cumhuriyeti açısından farklı bir durum söz konusudur³⁹.

İstatistik veriler 2002 ve 2014 yıllarında Türkmenistan’la ilişkilerin daha iyi olduğunu ifade ediyor. Bunun nedeni Türkmenistan’dan gelen malların İran’a, oradan Ermenistan’a ulaşabilme imkânıdır. Verilerden görüldüğü gibi, Ermenistan’ın Türkmenistan ile ticaret hacmi 1990’larda daha yüksek iken, 2000’lerde azalmıştır. Türkmenistan’ın doğal gaz ihraç ettiği ülkelere biri Ermenistan’dır. Öyle ki, İran-Ermenistan doğal gaz hattı kullanıma açılana kadar iki ülke arasında doğa l gaz temel ihraç ürünü olmuştur⁴⁰. Başlıca ithal ürünleri ise hammadde, plastik, kauçuk, triko vb.; ihraç edilen ürünler ekipman, cihaz, değerli ve yarı değerli taşlar, gıda ürünleri vb.’dir.

Ekonomik ilişkiler ve istatistik veriler göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde Merkezi Asya Türk devletlerinin Ermenistan ile olan ekonomik ilişkilerinin yeteri kadar gelişmemiş olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Belirtmek gerekir ki, resmi ekonomik veriler Azerbaycan ve Türkiye dahil Türk devletlerinin kendi aralarında daha sık ve gelişmiş ekonomik ilişkilere sahip olduğunu göstermektedir⁴¹. Buna göre, Azerbaycan’ın Hazar denizi kıyısından Merkezi Asya ile lojistik imkânlarının olması Türkiye’nin de söz konusu devletlerle ekonomik ilişkilerini olumlu şekilde etkilemektedir.

3. Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgalinin Merkezi Asya Türk Devletleri ile ilişkilerine etkisi

Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgalinin Merkezi Asya devletleri ile ticari ilişkilerde yarattığı lojistik sorunun ilişkilere etkileri çalışmanın önceki bölümünde incelemiştir. Bilindiği gibi, bağımsızlıklarının ilk yıllarından başlayarak post sovyet ülkeleri arasında çeşitli sorunlar ortaya çıkmış ve söz konusu ülkeler bu sorunları kendi aralarında çözmeye çalışmışlardır. Fakat devletlerin ilişkilerini etkileyen en önemli sorun Ermenistan’ın Azerbaycan’a saldırısı olmuştur.

XX. yüzyılın sonunda Türkiye’nin Kafkaslar ve Merkezi Asya bölgesiyle bağlar kurması, Rusya’nın planlarını bozmuştur. Çarlık Rusya’sı, XIX. yüzyılda Kafkasya’yı işgal ederken hem Türk dünyasını parçalamak hem de Osmanlı ile Azerbaycan arasına bir bariyer oluşturmak amacıyla Ermenileri bu bölgeye göç ettirmiştir ve 1918 yılında bölgede ilk Ermeni devleti kurulmuştur. Ermenilerin Kafkasya’ya göçleri ile burada etnik çatışmalar, soykırımları ve etnik temizlemeler başlamıştır. XX. yüzyılın sonlarına doğru Rusya eski politikasına sadık kalarak Kafkaslarda etnik çatışmalar yaratmış ve bölgenin kendi egemenliğinde bulunmasını sağlamağa çalışmıştır. Bu süreçte, 1987’den itibaren Moskova’nın savunduğu Ermenistan’ın Azerbaycan’dan toprak talepleri ortaya çıkmış ve bu talepler kısa bir süre içinde iki taraf arasında savaşa dönüşmüştür. Fakat bu durum SSCB’nin dağılmasının ardından Ermenistan’ın dış ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Ermenistan, bağımsızlıkla birlikte – Azerbaycan’a karşı toprak iddialarında bulunmakla kalmamış⁴², Azerbaycan topraklarının %20’sini işgal etmiştir. Dağlık Karabağ sorunu, yalnızca Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde değil, aynı zamanda Azerbaycan ile tarihi, etnik ve kültürel bağları bulunan diğer Türk devletleri ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde de etkin bir rol oynamıştır.

Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı yürüttüğü politika, kısa sürede diğer Türk devletleri ile ilişkilerini de olumsuz

³⁸ “Bolot Otunbaev: Sotrudnichestvo mejdu Kyrgyzstanom i Armeniei budet aktivno razvivat’sya na blago nashih narodov”, 1 Kasım 2018.

³⁹ YAnuchenya M.A., Evraziiskaya integraciya segodnya: rezul’taty vstupleniya Kirgizii v EAES, *Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Istoricheskie nauki»*, 2016, № 2 (10): 169.

⁴⁰ Aslanlı, K. “İran-Ermenistan Ekonomik İlişkileri”, 15-16.

⁴¹ Balkan, B., Akseli, M. “Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Dış Ticaretin Gelişimi, Sorunları Ve Çözüm Önerileri”, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu, 02-05 Aralık 2010, Lefke - K.K.T.C., Bildiriler Kitabı, Ankara, Mart 2011, 21.

⁴² Kəmalə, Ruintən, *Ermanistanın Azərbaycanca təcavüzü və dünya siyasəti*, 32-42.

etkilemiştir. Türkiye ve Özbekistan ile Ermenistan arasında herhangi bir diplomatik ilişki kurulmamış⁴³, diğer Türk devletleri ise uluslararası ve bölgesel platformlarda her zaman Azerbaycan'ın pozisyonunu savunmuşlardır. Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan bu süreçte Türk devletleriyle işbirliğine önem vermiştir⁴⁴. Bu ilişkilerin gelişiminde Türk devletlerinin birlikte kurdukları örgütler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin etkisi önemli bir rol oynamıştır.

Geçen zamanda Merkezi Asya ülkeleri, özellikle Aral Denizi'nin kurumasından kaynaklanan çevre sorunlarını ele alan, Nükleer Silahsız Bölgesi'nin oluşturulması, Afganistan Sorunu'nun çözümü ve diğer konuların uluslararası ve bölgesel örgütlerde tartışılmasına önem vermişler. Azerbaycan yönetimi bu konularda benzer görüşlere sahip olduğunu belirtmiş, bölgesel sorunların ortadan kaldırılmasında aynı konuma sahip olmuştur. Aynı zamanda, Azerbaycan yönetiminin sorunların çözümüne barışçıl ve uluslararası hukuk prensipleriyle yaklaşımı, Merkezi Asya devletlerinin desteğini sağlamıştır. Belirtmek gerekir ki, uluslararası prensiplerin ele alındığı prosedürlerde tarihi bağlılık, dil ve din birliği ikinci dereceli konumdur. Ancak Ermenistan yönetimi bir sıra konularda aynı pozisyonu paylaşıırken genel olarak benzer yaklaşım sergilememiştir. Böylece, ilişkiler olumsuz etkilenmişti. Bu durum ilişkilerde kendi çıkarlarını göz önüne tuttuğunu kanıtıyor.

Merkezi Asya Türk devletlerinin Dağlık Karabağ sorunu karşısındaki tutumlarının Ermenistan ile olan ilişkileri üzerindeki etkilerine bakıldığında, ilişkilerin genel itibarı ile Dağlık Karabağ sorunundan ayrı ele alındığı görülmektedir. Bu anlamda Özbekistan dışında diğer Türk devletleri Ermenistan ile olan ilişkilerini devam ettirmektedirler⁴⁵. Bu nedenle, uzun süre Türk devletleri arasında bazı ortak kararlarda fikir birliği olmamıştır.

Bu yüzden "Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan ve Merkezi Asya Türk devletleri ile olan ilişkileri ne derecede etkilediği" üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Kazakistan, 1991-1992'de Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için arabuluculuk yapan devletlerden ilkidir. Kazakistan aracılığı ile yapılan tartışmalar sonrasında, askeri operasyonların durdurulması için bir anlaşmaya varılmış ancak bu anlaşma uygulanamamıştır⁴⁶. Rusya'nın savaşta taraf tutması ve Kazakistan'ın iki taraf arasında barışın gerçekleştirilmesi için göstermiş olduğu çabayı önlemesi Kazakistan'ın arabuluculuktan çekilmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerden sonra Kazakistan, tüm uluslararası ve bölgesel örgütlerde, ikili ilişkilerde barışçıl tutum sergilemiş; Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunduğunu beyan etmiştir. Kazakistan'ın 2010'da AGİT Genel başkanlığı görevine adaylığı tartışılırken, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı 3 Eylül 2005'te yaptığı açıklamada, Kazakistan'ın Dağlık Karabağ çatışmasında tarafsız bir pozisyon almadığını belirten açıklama yapmıştır. Ağustos'ta Rusya'nın Kazan şehrinde düzenlenen BDT zirvesinde, tüm ülkeler Kazakistan'ın adaylığını desteklemiştir. Yani Ermenistan önceki açıklamasına aykırı oy vermiştir. Bununla birlikte, olayların seyri endişenin asılsız olduğunu göstermiştir. Bu dönemde AGİT'in pozisyonunda ciddi bir değişiklik söz konusu olmamıştır. AGİT, 1994'te sorunun Minsk grubu tarafından çözülmesini önermiş, buna rağmen sorun AGİT tarafından çözülmemiştir.

Kazakistan diğer Türk devletleri ile karşılaştırıldığında Ermenistan ile daha sıkı ilişkilere sahiptir. Bu ilişkilerden yararlanarak Ermenistan'a baskı uygulanabilirdi. Nitekim, 2014'te Ermenistan'ın, AEB'ye üye olabilmesi için yapılan görüşmelerde Kazakistan delegesi bunun için Ermenistan'ın BM tarafından tanınan sınırlara çekilmesi koşulunu öne sürmüştür⁴⁷.

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali ve Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan-Kırgızistan ilişkilerini önemli ölçüde etkilememiştir. Buna karşın Bişkek yönetimi Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın lehine bir tutum sergilemektedir.

⁴³ Türkiye ve Ermenistan arasında diplomatik ilişkiler kurulması protokolleri 2009'da imzalanmış olsa da, her iki ülke protokolleri onaylamamış ve belge yürürlüğe girmemiştir (Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanlığının sitesi*, (Erişim tarihi: 09 Nisan 2015); Aslanlı, Araz. "Kafkasya'nın ve Türk Dünyasının Geleceği Açısından Türkiye-Ermenistan İlişkileri", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu*, 02-05 Aralık 2010, Lefke-K.K.T.C., Bildiriler Kitabı, Ankara, Mart 2011: 517-526).

⁴⁴ Əliyev 1997, Əliyev 1998: 337, Əliyev 2004: 314-315, 353-357, Əliyev 2009: 40; Heydər Əliyev və Şərq, 2005, 76.

⁴⁵ Gaik, Demoyan, «Karabahskii konflikt i vzaimootnosheniya tyurkoyazychnyh gosudarstv», *Central'naya Aziya i Kavkaz*, №4 (10), 2010: 196-204.

⁴⁶ Gaik, Demoyan, «Karabahskii konflikt i vzaimootnosheniya tyurkoyazychnyh gosudarstv»; "Kazahstansko-armyanskije otnosheniya. Politicheskoe sotrudnichestvo": 196-204; Öztöpal, Mustafa, "Azerbaycan İle İlişkileri Bağlamında Türkistan Devletlerinin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutum Ve Tepkileri". *Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 2021: 219, <https://doi.org/10.46849/guiibd.866721>

⁴⁷ Öztöpal, "Azerbaycan İle İlişkileri Bağlamında Türkistan Devletlerinin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutum Ve Tepkileri", 219.

Kırgız Cumhuriyeti çatışmanın ilk günlerinden itibaren anlaşmazlığın barışçıl yollarla çözülmesi için çaba sarf etmiş ve bölgesel örgütlerin de girişimi ile Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ateşkes anlaşması 14 Mayıs 1994'te Kırgız Cumhuriyetinin başkenti Bişkek'te imzalanmıştır⁴⁸. Kırgız Cumhuriyeti bu yüzden defalarca sınırların değişmesine ve toprakların işgaline karşı olduğunu, sorunun barışçıl yollardan çözülmesine taraftar olduğunu dile getirmiştir.

Özbekistan-Ermenistan ilişkilerinin belirlenmesinde Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi temel etkidir. Buna göre, önceki bölümde bahsedildiği gibi İslam Kerimov bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren Dağlık Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmedikçe Ermenistan ile ilişkiler kurulmayacağını beyan etmiştir. Söz konusu tutumun en önemli nedenlerinin başında kuşkusuz Özbekistan'ın Azerbaycan ile olan tarihi bağları gelmektedir. XX. yüzyılın başlarında Taşnakların Kafkasya ve Türkistan'da yaptıkları soykırım, her iki halkın ortak tarihinde önemli izler bırakmış ve iki taraf arasındaki bağların güçlenmesini sağlamıştır. Merkezi Asya'nın işgali sırasında Bolşeviklerin Ermenilerle birlikte yaptığı soykırımı unutmayan Özbekler için Dağlık Karabağ sorunu ve savaş izleri tanınan konulardır⁴⁹. Bu yüzden Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgalini kabul etmeyen Özbekler, Azerbaycan'ın haklı davasında onun yanında yer almışlardır⁵⁰.

Aynı zamanda, Özbek hükümeti, Ermenistan ile dış politikasında araya koymuş olduğu bu mesafenin Dağlık Karabağ sorununun çözümünde herhangi bir etkisinin olmadığını bildirmektedir.

Ermenistan, bir taraftan Özbekistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmakla diğer taraftan Azerbaycan-Özbekistan ilişkilerini bozmak için çaba sarf etmektedir. Buna karşın iki ülke arasında kriz yaratma isteğinin başarı göstermediği açıktır.⁵¹ Öyle ki, Özbekistan ve Azerbaycan arasında stratejik iş birliği kurulmuştur. Özbekistan ve Azerbaycan, Merkezi Asya ve Kafkasya bölgesinin güvenlik, bölgesel ve uluslararası konularında da aynı tarafta bulunmaktadır.

Türkmenistan, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu konusunda değişken konuma sahip ülkelerden biridir. Bu durumun sebeplerinden biri ülkenin uluslararası alanda tarafsızlık statüsüne sahip olmasıdır. Buna rağmen Türkmenistan, İslam İşbirliği Örgütü (İİÖ) konferanslarında Azerbaycan ile ilgili kararların lehinde oy vermesine rağmen, çeşitli zamanlarda Azerbaycan'ın çıkarlarına aykırı, Ermenistan tarafı bir politika sergilemiştir. Son yıllarda, hidrokarbon kaynaklarının Azerbaycan üzerinden Avrupa'ya taşınması için Hazar havzasının ekonomik ve politik çıkarları Türkmenistan'ın konumunda bazı değişiklikler yapmasına sebep olmuştur.

Merkezi Asya Türk devletlerinin birçok örgütte aynı pozisyonda bulunmalarına rağmen, Ermenistan'ın Türk ve İslam devletleriyle ilişkileri, bu devletlerin Dağlık Karabağ sorunu üzerindeki politikalarını etkilemektedir. Azerbaycan, 1991 yılında İslam İşbirliği Örgütü'ne (İİÖ) üye olduğunda, örgüt bünyesinde Ermenistan'ın işgal politikası tartışılmıştır. İİÖ, Ermenistan'ı işgalci olarak tanıyan tek uluslararası kuruluştur. İİÖ kararları ve Azerbaycan'ın İİÖ'deki diplomatik çabaları üye ülkeleri Ermenistan'ı etkileyecek her türlü aracı anlaşmazlığın adil bir şekilde çözümü için harekete geçirmeye çağırmaktadır. İİÖ konferansında yer alan ve tüm resmi belgelere yansıtılan Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali konusunda alınan kararlarda tüm Türk devletleri Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Buna rağmen Merkezi Asya Türk devletleri (Kazakistan, Özbekistan, Kırgız Cumhuriyeti) 6-7 Temmuz 1993 tarihli İİÖ toplantısında Ermenistan'a ekonomik ve siyasi yasaklar getirmeyi kabul etmemişlerdir⁵². Lâkin sonraki yıllarda İİÖ kararlarında Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili kararlarda Ermenistan'a karşı ekonomik baskılar yapılması önerilmiştir. Ermenistan'ın tüm girişimlerine ve bu ülkeler ile ilişkilerini iyi tutarak onları Dağlık Karabağ sorununda kendi yanında durmasını sağlama çabalarına rağmen İİÖ üyeleri

⁴⁸ Kəmalə, Ruıntən, *Ermanistanın Azərbaycana təcavüzü və dünya siyasəti*, 80-82; Öztöpal, "Azerbaycan ile ilişkileri Bağlamında Türkistan Devletlerinin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutum Ve Tepkileri", 223.

⁴⁹ Salamov (Barlas), SH. *Dashnaki ot Fergany do Karabaha*. Baku: Savad, 2019.

⁵⁰ Ruıntən, Sevinc, *Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində (XX əsrin 90-cı illəri)*, 112; Veliev E., Zerkalo, 29 Eylül 2010.

⁵¹ Nitekim 1 Şubat 2013 tarihinde Ermeni hackerler, Bakü'deki Özbekistan Büyükelçiliğinin sitesine bir siber saldırı düzenlemişler ve siteye Özbekistan'ın Dağlık Karabağ'ı devlet olarak tanıdıklarını yazmışlardır ("Armyanskie hakery «zastavili» Uzbekistan priznat' Karabah", 1 Şubat 2013).

⁵² Ruıntən, Sevinc, *Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində (XX əsrin 90-cı illəri)*, 153; Səidə Quliyeva, "İslam Konfransı Təşkilatının Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasətinə mövqeyinin formalaşmasında H.Ə.Əliyevin rolu (1991-2003)". *Diplomatiya aləmi jurnalı*, №27, 2010: 31-39.

BM’de karar alınırken Azerbaycan’ı savunmaktan geri durmamışlardır⁵³.

1992-2009 yılları arasında Türk devlet başkanlarının zirvelerinde Karabağ’ın işgali konusu tartışıldı ancak hiçbir önemli karar alınmadı. Aynı zamanda işgalin sonlandırılması, sorunun barışçıl bir şekilde çözülmesi ve Azerbaycan’ın çıkarları doğrultusunda görüş bildirilmesi yönünde bir tutum sergilenmişti. 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması’nın imzalanmasıyla Türk Devletleri Birliği’nin temelleri atılmış ve o tarihten itibaren Türk devletleri Azerbaycan’ın tutumunu açıkça savunmaya başlamışlardır.

Genellikle, Karabağ’ın Ermenistan tarafından işgali, Kafkasya ve Merkezi Asya devletlerinin, özellikle de Ermenistan’ın Türk devletleriyle olan ilişkilerini olumsuz etkiledi ve 30 yıl geri attı. Kazakistan, geçen zamanda Ermenistan ile gerçekleştirdiği ekonomik ilişkiler vasıtasıyla Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Ermenistan üzerinde baskı kurabilirdi. Özbekistan ile herhangi bir ekonomik ilişkisi bulunmayan Ermenistan’ın Kırgız Cumhuriyeti ve Türkmenistan ile olan ilişkileri de sorunun çözümünde etkileyici olmamıştır. Araştırmalar, ikili ve çok taraflı ilişkilerin bu faktörden etkilendiğini göstermektedir. Ermenistan söz konusu devletleri kendi safına çekememiş, Dağlık Karabağ sorunu konusunda tarafsız kalmalarını sağlayamamıştır.

4. Vatan savaşı (2020) sonra Ermenistan ve Merkezi Asya Türk Devletleri ilişkileri

2020 yılında Ermenistan’ın saldırısına karşılık veren Azerbaycan, 44 gün içinde topraklarını işgalden kurtardı. Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün yeniden sağlanması onun Kafkasya’daki konumunu ve bölgesel aktör olarak konumunu güçlendirdi.

Bu süre boyunca Türk Konseyi sürekli olarak açıklamalarda bulundu⁵⁴. Türk dünyasının Azerbaycan’ın yanında olduğunu belirten bu açıklamalar savaşın bitmesinin ardından ortak siyasi ve ekonomi ilişkilerin yeni aşamasını başlatmış, Türk dünyasının gelişmesinde yeni fırsatlar sunmuştu. Böylece 2019 yılında Bakü toplantısında Türk konseyinin ismi Türk Devletleri Birliği olarak değiştirilmiş ancak 2021 yılında İstanbul’da düzenlenen Türk Devletleri İşbirliği Konseyi toplantısında Türk Devletleri Birliği gibi kurulmuş oldu. İşgalin sona ermesiyle birlikte Türk devletlerinin entegrasyonu konusunda yeni imkânlar ortaya çıktı⁵⁵. Merkezi Asya’dan Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan’a, oradan da Zengezur üzerinden Türkiye’ye uzanan yollar tüm Türk dünyasını birbirine bağlayacak. Bu durum Türk devletlerinin Türkiye ile ilişkilerinde lojistik imkânlarını artırdığı gibi, Çin ve Avrupa ile ilişkilerde de Türk dünyasının önemini artırmaktadır; Kafkasya’dan geçen ulaşım ağlarına Merkezi Asya devletlerinin entegrasyonunu ve Kafkasya ile Merkezi Asya devletleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini teşvik etmektedir.

Bu durum Ermenistan için de yeni fırsatlar yaratmıştır. Türk devletleri arasında bu gelişmeler yaşanırken onların Ermenistan ile ilişkilerin iyileştirilmesi bekleniyordu. Şu anda herhangi önemli bir gelişme görünmüyor. Geçen zamanda Özbekistan ve Ermenistan arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konuşmalarda⁵⁶ kalmış ve önemli adımlar atılmamış herhangi bir devletlerarası belge imzalanmamış ikili ilişkiler kurulmamıştı. İki devlet arasındaki ilişkiler BDT birliği çerçevesinin ötesine geçmiyor⁵⁷. Kazakistan ile ilişkiler daha önce olduğu kimi devam etmiştir. Böyleki devlet başkanları karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş, ekonomik ilişkilerde artım yaşanmıştır (Bkz. Tablo 1, Şekil 1 ve 2). Bununla birlikte, Ermenistan ve Kazakistan arasında karşılıklı yatırım projelerinin sayısı da arttı⁵⁸. 2025 yılında Ermenistan’ı ziyaret eden Kırgız

⁵³ Səidə Quliyeva, “İslam Konfransı Təşkilatının Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasətinə mövqeyinin formalaşmasında H.Ə.Əliyevin rolu (1991-2003)”, 31-39.

⁵⁴ Ali Gök, “Türk Devletleri Teşkilatı Ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yarattığı Fırsatlar”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* (Ağustos 2022): 130-133.

⁵⁵ Osman Ağır, “Dağlık Karabağ sorunu bağlamında Türk dünyası jeopolitiği”. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 2023, 230-235.

⁵⁶ Prezident Uzbekistana obsudil s Prem'er-ministrom Armenii voprosy razvitiya dvustoronnih otnoshenii, 12 Temmuz 2023, *Oficial'nyi veb-sait Prezidenta Respubliki Uzbekistan*, <https://president.uz/ru/lists/view/6479>, Erişim tarihi: 22 Şubat 2025.

⁵⁷ Uzbekistan i Armeniya obsudili voprosy sotrudnichestva v agrosfere, 4 Austos 2023, *Sait Ispolnitel'nyi komiteta Sodrujestva Nezavisimyh Gosudarstv*, https://cis.minsk.by/news/25820/uzbekistan_i_armeniya_obsudili_voprosy_sotrudnichestva_v_agrosfere, Erişim tarihi: 22 Şubat 2025.

⁵⁸ Kazahstan i Armeniya: kak razvivaetsya sotrudnichestvo dvuh stran. *Internet-portal SNG*. 16 Ekim 2024. <https://e-cis.info/news/566/121934/> (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı, Ermenistan Dışişleri Bakanı ile bir araya gelerek ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda mutabakata varmışlar. Bunun sonucunda bir dizi belge imzalanmıştı⁵⁹. Aynı zamanda istatistik verilerin incelenmesi kanıtıyor ki Merkezi Asya ülkeleriyle ticari ilişkileri hala Ermenistan'ın ticaret cirosunun yüzde 1'inden daha azını oluşturuyor. Ticaret cirosunun nispeten düşük seviyesi, nakliye maliyetlerinin yüksek payı nedeniyle dikkat çekiyor. Güney Kafkasya'da ulaşım iletişimindeki engellerin ortadan kaldırılması durumunda ekonomik bileşenin önemi artacaktır.

Azerbaycan topraklarının işgalden kurtarılmasının üzerinden geçen 5 yıla ilişkin materyallerin analizi, Ermenistan'ın Merkezi Asya Türk devletleriyle ilişkilerinde henüz farklı bir ilerleme kaydedilmediğini gösteriyor.

Sonuç

Resmi verilere, olaylara, uluslararası ve bölgesel örgütlerdeki işbirliğine dayanarak yapılan araştırmanın sonunda, Ermenistan'ın Merkezi Asya devletleri ile ilişkilerinin yeterli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Hem Ermenistan hem de Merkezi Asya Türk devletleri dünya devletleri ile ilişkilerinde zaman zaman aynı dış politika (dengeli politika) yürütmeye gayret gösterseler de kendi aralarındaki ilişkilerde sadece uluslararası ve bölgesel örgütler seviyesinde yetinmişlerdir. Araştırmada Azerbaycan'ın topraklarını Ermenistan'ın askeri işgalinden kurtarmak için gösterdiği çabanın sonuç verdiği; tarihi, dil ve din birliği olan Merkezi Asya Türk devletlerinin, gerek BM'de, gerekse de BDT, İİÖ ve Türk Konseyi'nde her zaman Azerbaycan'dan yana tutum sergilediği; Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını haksız işgalini kabullenmedikleri ve bu durum onların Ermenistan ile olan ilişkilerini nispeten etkilediği anlaşılmıştır. Bunların yanısıra uluslararası ve bölgesel örgütlerdeki iş birliklerine dayanarak Ermenistan ile ikili ilişkilerini sürdürseler de Ermenistan'a karşı genel olarak mesafeli durmuşlardır. Her ne kadar Türkiye ve Özbekistan Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımış olsalar da, Dağlık Karabağ'ın işgali ve Azerbaycan'a karşı uyguladığı siyaset nedeniyle onunla diplomatik ilişkiler kurmadılar ve geçen zamanda bu kararlarına sadık kaldılar.

Araştırmaların sonunda 1991-2024 yıllarında Ermenistan ve Merkezi Asya Türk devletleri arasında ekonomik alanda da ilişkilerin zayıf olduğu görülmüştür. Global pazar gereksinimleri Türk devletlerinin ekonomilerini yapılandırmasına olumlu, Ermenistan'ın ekonomisine olumsuz etkiler sağlamıştır. Rusya'nın Kırgız Cumhuriyeti ve Türkmenistan üzerinde olan etkisi zamanla zayıflarken, bu ülkelerin Ermenistan ile olan ilişkilerini canlı tutma çabası da yeteri kadar başarılı olmamıştır.

Araştırmanın en önemli sonuçlarından birisi tam olarak budur: görüldüğü üzere, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi tüm devlet ve örgütlerle ilişkilerini etkilemiştir. Çünkü Ermenistan uluslararası örgütlerin Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili karar ve açıklamalarına hukuk dışı yaklaşmıştır. Türk devletleri açısından Ermenistan'la 1991-2019 yıllarında karşılıklı ilişkilerin uluslararası hukuka, toprak bütünlüğüne ve egemenliğe saygı ilkeleri çerçevesinde kurulmak istenmesi ve bu bağlamda ilişkilerin geliştirilmesine çaba sarf edilmesine karşın herhangi bir sonuç alınamamıştır.

Merkezi Asya ve Kafkaslar dünyanın büyük devletlerinin ilgi alanına dahil bölgeler olmasından dolayı burada var olan devletler arasında işbirliğinin geliştirilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ederek XXI. yüzyılda bölgesel kalkınmaya yarattığı engel, 2020 yılında Azerbaycan halkının, devletinin ve ordusunun mücadelesi sonucunda ortadan kalkmıştır: kapalı olan sınırlarının, lojistik demir yollarının ve diğer iletişim ağlarının açılması mümkün hale gelmiştir. Bu durum hem Azerbaycan hem de Ermenistan'ın kalkınması açısından büyük umutlar vaat etmekte ve Avrasya bölgesinde barış ve güvenliğin sağlanmasına büyük katkılar sunma potansiyeli taşımaktadır. Böylelikle, Ermenistan da bölgesel ve uluslararası projelere katılma imkanı elde ederek, ülke ekonomisinin kalkınması için lojistik fırsatlardan yararlanabilecektir. Günümüzde Kafkasya'da, Azerbaycan ve Gürcistan, Merkezi Asya'da ise Kazakistan ve Özbekistan, uluslararası ve bölgesel projelere aktif katılım göstererek halklarının ve devletlerinin kalkınmasına yönelik çaba sarf etmektedir. Aynı zamanda, bulundukları bölgelerdeki sorunlarının çözülmesi için işbirliği yapmaktadırlar. Kuşkusuz, bu yaklaşım dünyada barış ve güvenliğin tesis edilmesi açısından önemli ve katkı sağlayıcıdır.

⁵⁹ Armenia i Kirgızstan podpisali soqlašenje o sotrudničestve na blijayšie dva qoda, *Sputnik Armeniya*, 23 Ocak 2025, <https://am.sputniknews.ru/20250123/tumo-i-ne-tolko-glava-mid-armenii-i-kyrgyzstana--o-perspektivakh-ekonomicheskikh-svyazey--85055994.html> (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2025)

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Ağır, Osman. "Dağlık Karabağ sorunu bağlamında Türk dünyası jeopolitiği". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 2023, 222-239. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1357866>

Armenia i Kirgizstan podpisali soqlashenie o sotrudnicestve na bliyayšie dva qoda, *Sputnik Armeniya*, 23 Ocak 2025, <https://am.sputniknews.ru/20250123/tumo-i-ne-tolko-glava-mid-armenii-i-kyrgyzstana--o-perspektivakh-ekonomicheskikh-svyazey--85055994.html> (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2025).

"Armyanskaya obschina v Kazahstane". *Sait Posol'stva Armenii v Kazahstane*, 13 Mayıs 2016, <http://kazakhstan.mfa.am/ru/community-overview-kz/> (Erişim Tarihi: 22 Aralık 2019).

"Armyanskie hakery «zastavili» Uzbekistan priznat' Karabah", 1 Şubat 2013, <https://lenta.ru/news/2013/02/01/site/>, (Erişim tarihi: 05 Aralık 2019).

Aslanlı, A. Kafkasya'nin ve Türk Dünyasının Geleceği Açısından Türkiye-Ermenistan İlişkileri, *21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu*, 02 - 05 Aralık 2010, Lefke-K.K.T.C., Bildiriler Kitabı, Ankara, Mart 2011, 517-526. <https://leventeraslan.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/08/21-yuzyilda-turk-dunyasi.pdf>

Aslanlı, K. "İran-Ermenistan Ekonomik İlişkileri". İran Araştırmaları Merkezi, *Analiz*, Nisan 2018, https://iramcenter.org/uploads/files/iran-ermenistan_ekonomik_ilişkileri.pdf, (Erişim tarihi: 20 Ekim 2019), 12-13.

Balkan, B., Akseli, M. Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Dış Ticaretin Gelişimi, Sorunları Ve Çözüm Önerileri, *21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu*, 02 - 05 Aralık 2010, Lefke - K.K.T.C., Bildiriler Kitabı, Ankara, Mart 2011, 449-458.

Statisticheskie pokazateli, *Baza dannyh Statkomiteta SNG*, <https://new.cisstat.org/web/guest/cis-stat-home?iFrameId=43647>, Erişim tarihi: 22 Şubat 2025

"Bolot Otunbaev: Sotrudnichestvo mejdu Kyrgyzstanom i Armeniei budet aktivno razvivat'sya na blago nashih narodov", 1 Kasım 2018, https://arminfo.info/full_news.php?id=36204&lang=, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2019).

Dana Mukanova-Hurshudyan ve Eduard Hurshudyan, "Armyane v Kazahstane: istoriya i sovremennost'", *Central'naya Aziya i Kavkaz*, №3(15), 2001: 216-224.

Deklaraciya o nezavisimosti Armenii, *Sait Pravitel'stvo Respubliki Armeniya*, <http://www.gov.am/am/independence>, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2019).

Demoyan, Gaik. «Karabahskii konflikt i vzaimootnosheniya tyurkoyazychnyh gosudarstv», *Central'naya Aziya i Kavkaz*, №4 (10), 2010: 196-204.

"Diplomatic directory. Diplomatic missions in the republic of Armenia 2019", 01 April 2019, https://www.mfa.am/filemanager/Statics/catin_eng.pdf, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2019): 26, 40, 64, 85, 86.

"Diplomatic directory. Diplomatic missions of the republic of Armenia 2019", 01 April 2019, https://www.mfa.am/filemanager/Statics/cat_eng.pdf, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2019): 11, 16, 17, 29.

"Dogovor o kollektivnoi bezopasnosti". *Organizaciya Dogovora o kollektivnoi bezopasnosti*. https://odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti/#loaded (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024)

"Dvustoronnie otnosheniya. Kazahstan", *Sait Ministerstvo Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*, 13 Mayıs 2016, <https://www.mfa.am/ru/bilateral-relations/kz> (Erişim tarihi: 05 Aralık 2019).

“Dvustoronnie otnosheniya. Kirgiziya”, *Sait Ministerstva Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*, 07 Şubat 2015, <https://www.mfa.am/ru/bilateral-relations/kg>, (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2019).

“Dvustoronnie otnosheniya. Turkmenistan”, *Sait Ministerstva Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*, 10 Eylül 2015, <https://www.mfa.am/ru/bilateral-relations/tm>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

“Dvustoronnie otnosheniya. Uzbekistan”, *Sait Ministerstva Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*, 07 Şubat 2015, <https://www.mfa.am/ru/bilateral-relations/uz>, (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2019).

Edinyi reestr pravovyh aktov i drugih dokumentov Sodrujestva Nezavisimyh Gosudarstv”, <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/create>, (Erişim tarihi: 05 Ekim 2019).

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr*. 46 kitab, İkinci kitab. Bakı: Azərənəşr, 1997.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr*. 46 kitab, Altıncı kitab. Bakı: Azərənəşr, 1998.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr*. 46 kitab, On üçüncü kitab, Bakı: Azərənəşr, 2004.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr*. 46 kitab, İyirmi səkkizinci kitab, Bakı: Azərənəşr, 2009.

Etnicheskii atlas Uzbekistana, IOOFS – Uzbekistan, LIA «R. Elinina», 2002. https://web.archive.org/web/20140323151517/http://topreferat.znate.ru/pars_docs/refs/61/60926/60926.pdf

“Export-import transactions of Armenia with the Commonwealth countries in January-September 2019 (Million US dollars)”, <http://www.cisstat.com>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2019).

Grach'ya Agadjanyan, Stanovlenie i razvitie vneshnei politiki respubliki Armeniya v 1991-2003 gg., Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata istoricheskikh nauk, Voronej, 2004, https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01002741803.pdf, (Erişim tarihi: 03.01.2020).

Grajdanе nıjesleduyuschih gosudarstv pri nalichii ukazannyh deistvitel'nyh pasportov, na osnove principa vzaimnosti, osvobodıyutsya ot neobhodımosti polucheniya vızy, *Sait Ministerstva Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*, <https://www.mfa.am/ru/whoneedvisa>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2019).

Gök, Ali. “Türk Devletleri Teşkilatı Ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yarattığı Fırsatlar”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi (Ağustos 2022)*: 109-145. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjt.1093710>.

Heydər Əliyev və Şərq. V cildə. Bakı: Çaşıoğlu, 2005.

“İstoriya sozdaniya, osnovy deyatel'nosti, organizacionnaya struktura”. *Organizaciya Dogovora o kollektivnoi bezopasnosti*, <https://odkb-csto.org/25years/> (Ereşim tarihi: 12 Aralık 2019).

Kazakhstan-Armeniya: 30 let vzaimovыgodnogo sotrudnichestva i drujby. *Informacionnaya kompaniya ArmInfo*. 27.08.2022. https://arminfo.info/full_news2.php?id=71040 (Erişim tarihi: 4 Şubat 2025).

Kazakhstan-Armeniya: ploschadki sotrudnichestva. Erevan, Tigran Mec, 2015.

Kazakhstan i Armeniya: kak razvivaetsya sotrudnichestvo dvuh stran. *Internet-portal SNG*. 16 Ekim 2024. <https://e-cis.info/news/566/121934/> (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

Kazhastansko-armyanskıe otnosheniya. Politicheskoe sotrudnichestvo, Posol'stva Respublike Kazahstana v Armenii, <http://mfa.gov.kz/ru/erevan/content-view/dvustoronnie-otnosenia> (Erişim tarihi: 21 Kasım 2024).

Kydyralieva, S. K., ve Abdibaitova, B. “Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’nün Merkezî Asya’daki Etkinsizliği”, *Bilge Strateji* 10(18) (2018): 93-109.

“Mavzolei turkmenskıh emırov”. 14 Mart 2013, <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=3550>, (Erişim tarihi: 03 Ocak 2020).

Nacional'nyi sostav naseleniya. *Nacional'nyi sostav, veroispovedanie i vladenie yazykami v Respublike Kazahstan*. Astana: 2023.

<https://stat.gov.kz/upload/iblock/107/5zkn34tqn5atonvbhoob28p7ebnrbcs19/Национальный%20состав,%20вероисповедание%20и%20владение%20языками%20в%20РК.pdf>

“Nacional'nyi sostav naseleniya”, *Sait Nacional'nyi statisticheskii komitet Kyrgyzskoi Respubliki*, <https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/312/>, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2024).

National composition of the population and language proficiency. Results of the complete population and housing census of Turkmenistan – 2022. <https://stat.gov.tm/population-census-pdfs/results/en/4.pdf>

Ob itogah vzaimnoi trgovli tovarami Evraziiskogo ekonomicheskogo soyuza 2018 god, 20 Ağustos 2019, http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/analytics/Documents/2018/Analytics_I_201812_180.pdf (Erişim tarihi: 27 Aralık 2019).

Ob`emy eksportnyh postavok Respubliki Armeniya v gosudarstva-chleny EAES za 2018 god, 31 Temmuz 2019, http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/tables/intra/Documents/2018/12-180/I201812_8_1.pdf (Erişim tarihi: 27 Aralık 2019).

Ob`emy importnyh postavok Kyrgyzskoi Respubliki iz gosudarstv-chlenov EAES za 2018 god, 31 Temmuz, 2019, http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/tables/intra/Documents/2018/12-180/I201812_9_4.pdf, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2019).

Ob`emy importnyh postavok Respubliki Kazahstan iz gosudarstv-chlenov EAES za 2018 god, 31 Temmuz 2019, http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/tables/intra/Documents/2018/12-180/I201812_9_3.pdf, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2019).

Öztopal, M. K. “Azerbaycan İle İlişkileri Bağlamında Türkistan Devletlerinin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutum Ve Tepkileri”. *Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 2021: 216-232. <https://doi.org/10.46849/guiibd.866721>

Pashinyan provyol «istoricheskuyu vstrechu» s prezidentom Uzbekistana, 11 Ekim 2019, <https://regnum.ru/news/polit/2745825.html>. (Erişim tarihi: 05 Aralık 2019).

Permanent population by national and / or ethnic group, urban / rural place of residence. Open Data Portal of the Republic of Uzbekistan. <https://data.egov.uz/eng/data/6117a05996188a0f14ac917b?page=1>. 10 Şubat 2025

Prezident Uzbekistana obsudil s Prem'er-ministrom Armenii voprosy razvitiya dvustoronnih otnoshenii, 12 Temmuz 2023, *Oficial'nyi veb-sait Prezidenta Respubliki Uzbekistan*, <https://president.uz/ru/lists/view/6479>, Erişim tarihi: 22 Şubat 2025.

Quliyeva, Səidə. “İslam Konfransı Təşkilatının Ermənistanın Azərbaycanca qarşı işğalçılıq siyasətinə mövqeyinin formalaşmasında H.Ə.Əliyevin rolu (1991-2003)”. *Diplomatiya aləmi jurnalı*, №27, 2010: 31-39.

Rastorgueva, Vera. «Vneshneekonomicheskie svyazi stran SNG kak faktor ih ekonomicheskoi dinamiki», *Jurnal Nauchnye trudy: Institut narodnohozyaistvennogo prognozirovaniya RAN* (issue 2, 2004): 231-244.

Ruintən, Kəmalə, *Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və dünya siyasəti*, Bakı: Adiloğlu, 2008.

Ruintən, Sevinc, *Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində (XX əsrin 90-cı illəri)*, Bakı: Adiloğlu, 2005.

Salamov (Barlas), SH. *Dashnaki ot Fergany do Karabaha*. Baku: Savad, 2019.

Sergei Minasyan, «Vneshnyaya politika postsovetsoi Armenii: 20 let odnovenmenno na neskol'kih stul'yah», *Mirovaya ekonomika i mejdunarodnye otnosheniya* (2013 № 1): 85-97

SHakirzade, N. *Sodrujestvo Nezavisimyh Gosudarstv (SNG). Azerbaidjanskaya Respublika vo vneshnepoliticheskikh i vneshneekonomicheskikh processah (1991-2006 gg.)*, Baku: Sada, 2007.

Sodrujestvo Nezavisimyh Gosudarstv v 2002 godu: Statisticheskii ejegodnik. Moskva, Statkomitet SNG, 2003

Sodrujestvo Nezavisimyh Gosudarstv, <https://e-cis.info/page/3509/80648/> (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

Soglasheniya mejdu pravitel'stvami gosudarstv – uchastnikov SNG. <https://e-cis.info/cooperation/3747/86876/> (Erişim tarihi: 5 Şubat 2025).

Sotrudnichestvo Respubliki Kazahstan s Respublikoi Armeniya, Sait Ministerstvo Inostrannyh Del Respublike Kazahstan, 28 Aralık 2016, <http://mfa.gov.kz/ru/content-view/sotrudnichestvo-respubliki-kazahstan-s-respublikoj-armeniya>, (Erişim tarihi: 05 Aralık 2019).

Tablica 9 s. Raspredelenie naseleniya po nacional'nosti i rodnomu yazyku. Kazahskaya SSR, *Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1989 goda*. Nacional'nyi sostav naseleniya po respublikam SSSR, Rabochii arhiv Goskomstata Rossii, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=5 (Erişim tarihi: 05 Aralık 2019).

Tablica 9 s. Raspredelenie naseleniya po nacional'nosti i rodnomu yazyku. Kirgizskaya SSR, *Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1989 goda*. Nacional'nyi sostav naseleniya po respublikam SSSR, Rabochii arhiv Goskomstata Rossii, [demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=11](http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=11) (Erişim tarihi: 05 Aralık 2019).

Tablica 9 s. Raspredelenie naseleniya po nacional'nosti i rodnomu yazyku. Uzbekskaya SSR, *Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1989 goda*. Nacional'nyi sostav naseleniya po respublikam SSSR, Rabochii arhiv Goskomstata Rossii, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=4 (Erişim tarihi: 05 Aralık 2019)

Tablica 9 s. Raspredelenie naseleniya po nacional'nosti i rodnomu yazyku. Turkmenskaya SSR, *Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1989 goda*. Nacional'nyi sostav naseleniya po respublikam SSSR, Rabochii arhiv Goskomstata Rossii, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=14 (Erişim tarihi: 05 Aralık 2021).

Tavadyan, A., ve Adilbaev, J. "Perspektivy razvitiya ekonomicheskikh svyazei Armenii i Kazahstana", *Informacionno-analiticheskii jurnal 21-i VEK*, Erevan: 2017, №2 (43), 81-91. <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-ekonomicheskikh-svyazey-armenii-i-kazahstana/viewer>, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2019).

Total population by nationality. *National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic*. <https://stat.gov.kg/kg/opendata/category/312/>. (Erişim tarihi: 10 Şubat 2025)

Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri, *Türkiye Cumhuriyetinin Dışişleri Bakanlığının sitesi*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim tarihi: 09 Nisan 2015).

Uzbekistan i Armeniya obsudili voprosy sotrudnichestva v agrosfere, 4 Austos 2023, *Sait Ispolnitel'nyi komiteta Sodrujestva Nezavisimyh Gosudarstv*, https://cis.minsk.by/news/25820/uzbekistan_i_armenija_obsudili_voprosy_sotrudnichestva_v_agrosfere, Erişim tarihi: 22 Şubat 2025.

Uzbekistan. Posol'stva. Diplomatische predstavitel'stva Armenii za rubejom, *Sait Ministerstva Inostrannyh Del Respubliki Armeniya*, <https://www.mfa.am/ru/embassies/uz>, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2019).

Uzbekiston umumii uiimiz. Toshkent, «Uzbekiston» nashriyot-matbaa ijodii uii, 2004 (na 3 yazykah).

Veliev, E., "Principial'naya poziciya i ee chetkoe vyrazenie", *Zerkalo*, 29 Eylül 2010, <http://www.anl.az/down/meqale/zerkalo/2010/sentyabr/134786.htm> (Erişim Tarihi: 05 Ocak 2020)

Vzaimnaya trgovlya tovarami. *Statistika Evraziiskogo ekonomicheskogo soyuza, 2018 god: Statisticheskii sbornik*; Evraziiskaya ekonomicheskaya komissiya. Moskva: Izdatel'stvo OOO «Sam Poligrafist», 2019, 19 Eylül 2019, http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/publications/Documents/Int_2018.pdf, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2019).

YAnuchenya M. A., Evraziiskaya integraciya segodnya: rezul'taty vstupleniya Kirgizii v EAES, *Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Istoricheskie nauki»*. 2016. № 2 (10): 168–171, <https://cyberleninka.ru/article/n/evraziyskaya-integratsiya-segodnya-rezultaty-vstupleniya-kirgizii-v-eaes/viewer> (Erişim tarihi: 29.11.2019).

18. Yüzyılda Bir Bezirgânın Yaşamı: Tekirdağlı Ermeni Bezirgân Simavon'un Terekesi

The Life of a Bazirgan in the 18th Century: The Probate Record Of The Armenian Bazirgan Simavon of Tekirdağ

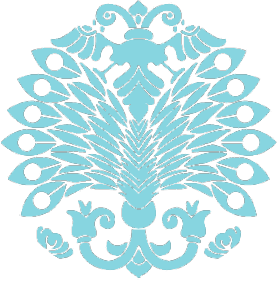
ŞEFİKA NUR CANIVAR

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Karaman
Türkiye.

Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty
of Literature, Department of History Karaman,
Türkiye.

sefikanur.cnvr@gmail.com

Geliş Tarihi/Received 22.12.2024
Revizyon Tarihi/Revision 24.01.2025
Kabul Tarihi/Accepted 25.02.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 30.06.2025

Atıf:

Canıvar, Şefika Nur. 18. Yüzyılda Bir Bezirgânın Yaşamı: Tekirdağlı Ermeni Bezirgân Simavon'un Terekesi". *Tarih ve Tarihçi*, 4, sy.1 (Haziran 2025): 38-53.

Cite this article:

Canıvar, Şefika Nur. "The Life of a Bazirgan in the 18th Century: The Probate Record of The Armenian Bazirgan Simavon of Tekirdağ". *History and Historian*, 4, issue.1 (June 2025): 38-53.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Tekirdağ, 18. yüzyılda başkente yakınlığı ile büyük önem arz eden küçük ama kozmopolit bir liman şehriydi. Burada Türkler, Rumlar, Yahudiler ve 16. yüzyılda Celali isyanlarıyla birlikte şehre göç etmeye başlayan Ermeniler bir arada yaşamaktaydı. Ermeniler, Tekirdağ'da genellikle kendi mahallerinde yaşamakta, çarşı ve mahallerde işletme sahibi olarak çeşitli meslekleri icra etmekteydi. Ermenilerin icra ettiği mesleklerden biri de bezirgânlıktı. Çalışmada ele alınan Bezirgân Simavon özellikle kumaş tedarikinde ustalaşmış bir tacirdi. Simavon'un mesleği ve hayatı hakkında bilgi edinilmesini sağlayan kaynak Rodosçuk Şer'iyye Sicillerinde yer alan 2 Eylül 1769 tarihli tereke kayıdır. Bahsi geçen kayıttan elde edilen veriler doğrultusunda Simavon'un özel ve iş hayatını inceleyen bu çalışma, Ermenilerin Tekirdağ şehrindeki gündelik hayatı hakkında bilgi vermeyi, şehirde satılması hedeflenen eşyaları göstererek maddi kültür dünyasına dair örnek sunmayı ve ayrıca Ermenilerin icra ettiği bir mesleği tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu sayede çalışma, toplumun sınıfsal farklılıkları hakkında karşılaştırma imkânı sağlayan verileri ortaya çıkarmakta ve hem kendi cemaati içinde hem de diğer gruplar arasında önemli simalardan biri olan Simavon'un maddi dünyasını okuyucuya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tekirdağ, Ermeni, Bezirgân, Tüccar, Tereke.

Abstract

Tekirdağ was a small but cosmopolitan port city of great importance in the 18th century, due to its proximity to the capital. Turks, Greeks, Jews, and those Armenians, who started migrating to the city during the 16th century following the Jalali rebellions, lived together. Armenians generally lived in their own neighborhoods in Tekirdağ and worked in various professions as business owners in the marketplaces and certain localities. One of the professions performed by Armenians was trade, particularly in the form of bezirgânlık (merchant trading). The focus of this study, Bezirgân Simavon, was a skilled merchant specializing in the supply of fabrics. The source that provides information about Simavon's profession and life is the estate (tereke) record dated September 2, 1769, from Rodosçuk Court Registers. Based on the data obtained from this record, this study examines Simavon's private and professional life, aims to provide information about the daily life of Armenians in Tekirdağ, offers examples of material culture by displaying goods that were intended to be sold in the city, and introduces a profession practiced by Armenians. In this way, the study uncovers data that allows for a comparison of the social class differences and opens the material world of Simavon, an important figure both within his community and among other groups, to the reader.

Keywords: Ottoman Empire, Tekirdağ, Armenian, Bazirgan, Merchant, Probate.

Giriş

Osmanlı Devleti topraklarına dâhil olduğu sırada (1367) küçük bir kasaba olan Tekirdağ, İstanbul'un fethinden sonra sahip olduğu liman ve karayolları sayesinde önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. İstanbul'dan denizyoluyla getirilen askeri malzemeler buradan karayoluyla Edirne'ye ve Balkanlar'a sevk edilmiş, Edirne'den karayoluyla gelen mallar da deniz yoluyla İstanbul'a gönderilmiştir. Bu sayede Tekirdağ, İstanbul ve Balkanlar arasında adeta bir köprü haline gelmiştir. Tahıl üretimi açısından da oldukça büyük bir öneme sahip olan şehir, farklı üretim merkezlerinden getirilen ihtiyaç fazlası malların depolandığı ve ihtiyaca göre İstanbul'a ya da diğer şehirlere gönderildiği bir liman olmuştur. Tahıl ve gıda ürünlerinin yanı sıra Samakov'dan demir ürünleri de limana sevk edilmekteydi. Tekirdağ'ın hem tarımsal gelişmişliği hem de ticarî potansiyelinin her geçen gün artması zamanla nüfusuna da etki etmiş, burada bulunan iş imkânları pek çok yerleşim yerinden Tekirdağ'a göçü hızlandırmıştır. Öyle ki Tekirdağ, Osmanlı Devleti topraklarına dâhil edildiğinde 4.000 kişinin yaşadığı küçük bir yerleşim yeri iken, 18. yüzyılda bu miktar 10.000'e ulaşmıştır.¹ Nüfusun her geçen gün artması Tekirdağ'ın çok kimlikli bir yapıya da dönüşmesine katkı sağlamıştır. Böylece şehirde Türkler, Ermeniler, Yahudiler gibi farklı etnik kimliklere ve dinlere mensup topluluklar bir arada yaşama şansını bulmuşlardır.²

Tekirdağ'da yaşayan bu grupların birbirleriyle olan ilişkileri, kendi cemaatleri ve aile içi durumları gibi pek çok konuda Rodosçuk Şer'iyye Sicilleri önemli bilgiler sunmaktadır. Kadıların mahkeme kaydı olan bu siciller, Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve idari tarihini aydınlatan önemli kaynaklardan biridir. Sicillerin içinde yer alan tereke defterleri ise biyografi, servet düzeyleri, iktisadî tarih, demografik yapı, kültür çeşitliliği gibi pek çok konuyu içinde barındıran, ölen kimsenin geride bıraktığı mülklerini, eşyalarını, nakit paralarını, alacaklarını ve vereceklerini tespit eden, vârisler arasında taksim eden mahkeme kayıtlarıdır.³ Bu çalışma da Ermeni toplumu içinde ön planda bulunan geniş çaplı ticaretle uğraşan bir bezirgânın hayatı Tekirdağ mahkemesine kaydedilen terekese sayesinde ortaya çıkmıştır. Ermeni Bezirgân Simavon'un 2 Eylül 1769 tarihli tereke kaydı 7390 numaralı Rodosçuk Şer'iyye Sicili'nde 65b-67a sayfaları arasında yer almaktadır.⁴ Simavon'un terekese Tekirdağ'ın önemli aktörlerinden olan Ermenilerin yaşamlarına dair fikir vermekte, Ermeni toplumunda servet sahibi bir tüccarın yaşam koşullarına, gündelik hayatta kullandığı ve sattığı ürünlere odaklanarak mesleği tacirlik olan Ermeniler hakkında bir örnek oluşturmaktadır.⁵

Mevcut literatürde 17. yüzyılda, şehirdeki gayrimüslimlerin sosyal ve iktisadî hayatlarını gündeme getiren bir tez çalışmasında Ermenilerin mesleklerine kısaca temas edilmektedir.⁶ Tekirdağ özelinde Ermenilerin 20. yüzyıldaki nüfusları

¹Kadir Güldür, "Tereke Defterlerine Göre Rodosçuk Kazâsında Sosyo-Ekonomik Hayat (1788-1790)" (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2016), 15-18.

²Pınar Doğanay, "Arşiv Belgeleri Işığında Rodosçuk'ta Demografik Yapı (1785-1839)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 67 (Ocak, 2021): 230-231.

³Kenan Yıldız "Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının Taşıdığı Miras Üzerine Bir Değerlendirme", içinde *Terekeler, Neyi Derler?* ed. Kenan Yıldız, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023), 155-157; İsmail Erünsal, "Terekelerin İzinde Osmanlı Araştırmaları", içinde *Terekeler Neyi Derler?*, ed. Kenan Yıldız, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023), 29.

⁴*Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, Rodosçuk Şer'iyye Sicilleri (RŞS), 7390, 65b-67a.

⁵Ermeni tüccar bir aile hakkında bilgi veren çalışma için bk. Metin Ünver "Azaryanlar: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Ermeni Tüccar Aile", 19.-20. *Yüzyıllarda Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu-Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar*, (Ocak 2015) 97-115; Nahçıvan'ın Agulis köyünün tüccar Ermeni ahalisi hakkında bilgi veren çalışma için bk. Ömer Çakmak, "On Yedinci Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Bir Tüccar Grubu: Agulisli Ermeni Tüccarlar", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, sy. 67 (Aralık, 2020): 157-179; İzmir'in bir hanında kimsesiz şekilde vefat eden bir Ermeni tüccarın terekese için bk. Serap Yılmaz, "İranlı Ermeni Bir Tüccarın Terekese ve Ticarî Etkinliği Üzerine Düşünceler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. 1, c.7 (Haziran,1997): 191-215; Bir Ermeni ailesinin ticaret ve sarraflığı üzerine bk. Gökçen Coşkun Albayrak, "Osmanlı'da Bezirgân Sarraflar, Saray ve Devlet: Köçeoğlu Şirketinin Müşteri Profili", *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)* V, sy. 2 (2020): 1-26.

⁶Yakup Şahiner, "Rodosçuk'ta Gayrimüslimler: 1640-1648 (Şer'iyye Sicillerine Göre)" (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018), 113-118.

Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarındaki durumlarının anlatıldığı bir çalışma da bulunmaktadır⁷. Bu noktada ele alınan çalışmanın literatürdeki Tekirdağ çalışmalarına katkı sağlayacağı da düşünülmektedir.

1. Tekirdağ'da Ermeniler

16. yüzyılda Anadolu'da baş gösteren Celâli İsyanları, bazı şehirlerin demografik yapısını ciddi şekilde etkilemiştir. İsyanların sebep olduğu korku ve güvensizlik ortamında Anadolu insanı büyük şehirlere göç etmeye başlamış, bu göçlere ev sahipliği yapan şehirlerden biri de Tekirdağ olmuştur. Celâli İsyanları ile şehre göç edenler arasında Ermeniler de bulunmaktadır. İlk zamanlarda Tekirdağ'a göç eden Ermeniler burada yeni bir mahalle oluşturacak kadar kalabalık olmadıklarından Rum mahallelerinde yaşamaya başlamışlardır.⁸ 17. yüzyılda daha büyük gruplar halinde Tekirdağ'a göç eden Ermeniler yeni bir mahalle kuracak kadar burada varlık göstermişlerdir. Nüfusları artan Ermeniler, Yeni Mahalle ve Yanık (Banik) adında iki Ermeni mahallesi oluşturmuşlardır.⁹ Ayrıca Tuti Hatun Mahallesi'nde de Ermeni nüfus bulunmaktadır.¹⁰ Celâli isyanlarının bastırılmasının ardından devlet, Ermenileri eski yurtlarına geri döndürmek istediye de burada yeni bir yaşam kurmuş olduklarından Ermeniler, devletin geri gönderilme taleplerine sıcak bakmamışlardır.¹¹

18. yüzyılda Tekirdağ'da birkaç farklı mahallede yaşayan Ermeniler, çok ciddi husumetler bulunmadan Müslümanlarla birlikte yaşamışlardır.¹² Nitekim bazı Ermeniler Müslüman olmuş,¹³ bazıları Müslümanlara evini ve bağını satmıştır.¹⁴ Öyle ki Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki ticari faaliyetler sadece gayrimenkul satışlarıyla sınırlı kalmamıştır. Ermeniler Tekirdağ'da üzüm ticareti yapmak için şirket kurmuşlar, buğday ve arpa ticareti yapmak için de Müslümanlarla ortak olmuşlardır.¹⁵ Dahası Ermeniler, İslâm mabetlerinin yapımında iş başı yapmış,¹⁶ Müslüman mahallesinde meyhane açabilmiş¹⁷, yaşadıkları mahallelerde kiralık odalara sahip olmuşlardır.¹⁸

Komşuluk, ticaret ve geçim kaynakları üzerinden Tekirdağ'da diğer etnik gruplarla ilişkiler kuran Ermeniler, çeşitli mesleklerle geçimlerini sağlamışlardır. Kalaycılık, hallaçlık, terzilik, çiftçilik, sarraflık, çarıkçılık, hamam işletmeciliği, barutçuluk ve berberlik Ermenilerin yaptıkları mesleklere örnektir.¹⁹ Ermenilerin faaliyet gösterdiği mesleklerden biri de tacirliktir. Çalışmaya konu olan Simavon adlı Ermeni de çeşitli ticarî meta satışı ile ilgilenen bir bezirgândır. Bezirgânlar, genellikle "ipek ve kumaş başta olmak üzere ticaret işleriyle uğraşan kimselerdir". Bununla beraber Ermeniler, 16. yüzyıla ait Osmanlı kanunnâmelerinde "ticaret erbabı seyyar tüccar ve zengin tüccar" olarak da anılmışlardır. Bezirgânlar büyük

⁷ Recep Karacakaya, "Tekirdağ Ermenileri (1908-1918)", içinde *Rodosto'dan Süleymanpaşa'ya Tekirdağ-Uluslararası Tekirdağ Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (26-27 Mart 2015), ed. Murat Yıldız (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2016), 351-362.

⁸ Hacer Ateş, "Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009), 111.

⁹ Karacakaya, "Tekirdağ Ermenileri (1908-1918)", 351; Ateş, "Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi", 111-112

¹⁰ Emine Cengiz, "1751 No'lu Rodosçuk (Tekirdağ) Şer'iye Sicili Transkripsiyon ve Tahlili" (Yüksek Lisans Tezi Trakya Üniversitesi, 2008), 27.

¹¹ Hrand D. Andreasyan, "Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", içinde İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya *Armağan* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975), 45-46.

¹² Ermeniler ve Müslümanlar arasında çok ciddi husumetler yaşanmamış olsa da zaman zaman bazı tatsızlıklar meydana gelmiştir. Örneğin Ermeni bir kadın, Fatma adlı Müslüman bir kadını hırsızlıkla itham etmiştir. Fakat daha sonra kendisi hırsızlık yaparken yakalanmış ve hapse gönderilmiştir. Şahiner, "Rodosçuk'ta Gayrimüslimler: 1640-1648 (Şer'iyye Sicillerine Göre)", 105.

¹³ Şahiner, "Rodosçuk'ta Gayrimüslimler: 1640-1648 (Şer'iyye Sicillerine Göre)", 112.

¹⁴ Şahiner, "Rodosçuk'ta Gayrimüslimler: 1640-1648 (Şer'iyye Sicillerine Göre)", 52.

¹⁵ Ümit Ekin-Nagihan Göktaş, "17. Yüzyıl Sonlarında Rodosçuk Kazasında İş Ortaklıkları", *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi* 51, (Aralık, 2019): 280-282.

¹⁶ Sivas'tan özel olarak getirilen Ermeni taş ustaları Tekirdağ'ın en büyük yapısı olan Rüstem Paşa Külliyesinin yapımında çalışmışlardır. Özlem Sert, *1549 Rodosçuk'ta Bir Yıl*, (Tekirdağ: T.C. Süleymanpaşa Belediyesi Yayınları, 2018), 113-114.

¹⁷ Şahiner, "Rodosçuk'ta Gayrimüslimler: 1640-1648 (Şer'iyye Sicillerine Göre)", 53.

¹⁸ Ebru Muslu, "1647 Nr. Şer'iyye Sicilinin Işığında Lale Devri'nin İlk Yarılarında Tekirdağ (1721-1724)" (Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, 2021), 54.

¹⁹ Şahiner, "Rodosçuk'ta Gayrimüslimler: 1640-1648 (Şer'iyye Sicillerine Göre)", 115.

şehirlerin sanayi, toptan gıda ve giyecek ihtiyaçlarını karşılamakta önemli roller üstelenmişlerdir.²⁰ Öyle ki bu zengin tacirlerin padişahların istekleri doğrultusunda özellikle savaş dönemlerinde hazineye borç para verdikleri de bilinmektedir.²¹ Çalışmanın bu kısmında Simavon'un sosyal ve iş hayatı hakkında terekesinden elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir.

2. Tekirdağ'da Zengin Bir Bezirgân: Simavon'un Serveti ve Yaşam Tarzı

Tekirdağ'da yaşayan Ermeniler farklı servet ve yaşam standartlarına sahiptirler. Çalışmaya konu olan Simavon'un bir bezirgân olması, onu servet açısından yaşadığı Yeni Mahalle sakinlerinden elbette ayırmaktadır. Örneğin Yeni Mahallede ikamet eden Ermenilerden Ovannes'in 20.295 akçe²² Boğos'un 49.340 akçe²³, Kalıçeçi Boğos'un 105.125 akçe²⁴ değerindeki servetleri Simavon ile yarışamayacak düzeydedir.

Tablo 1: Simavon'un Mal Varlığı

Mal varlığının cinsi	Akçe	Yüzde
Yaşadığı ev ve hırdavat menzili	186.000	17,12
Ev ve giyim eşyaları	49.805	4,58
Bağ	14.400	1,33
Hayvan	2.580	0,24
Ticaretine konu olan mallar	528.700	48,65
Nakit parası	9.639	0,89
Alacakları	295.615	27,20
TOPLAM	1.086.739	100

Ermeni Bezirgân Simavon'un tereke kaydına göre bütün serveti yukarıdaki tabloda (Tab.1) belirtilmiştir. Yeni Mahalle'nin zengin sakinlerinden Simavon, bu mahallede 180.000 akçelik bir evde karısı ve iki kızı ile beraber yaşamaktaydı. Evinin değeri bu mahallede yaşayan diğer sakinlerin ev fiyatına göre hayli fazladır. Öyle ki Yeni Mahalle'de yaşayan Kalıçeçi Boğos'un evinin fiyatı 78.000 akçe²⁵ ve yine bu mahalle sakinlerinden mesleğini bilmediğimiz Ovannes'in evinin fiyatı 13.200 akçedir.²⁶ Ev fiyatları arasında bu kadar fark olmasının nedeni servetleriyle ilgili bir durumsa da Simavon'un komşuları servetlerinin yüzde elliden fazlasını eve yatırmışlardı. Simavon diğerlerine nazaran daha zengin olmasına rağmen evini servet kaynağı olarak görmüyor, ticaret ve ona bağlı olduğunu düşündüğümüz alacakları servetinin büyük bir bölümünü oluşturuyordu. Yine de Simavon'un evi diğerlerinin evinden daha fonksiyonel özelliklere sahip olmalıdır. Ancak bu değerdeki evinin hangi özelliklere sahip olduğu konusunda terekesi sessiz kalmaktadır. Bu dönemde Tekirdağ'da 240.000 akçelik bir ev "üç bab oda, bir kasr, bir dehliz, ortasında bir oda, dehliz ve kiler odası, aşağısında iki cariyeye odası, bir matbah, bir kiler, bir pekmez ocağı, bir kenif, havlu ve iki kanat orta kapısı, hariciye kısmında fevkani bir bab oda, bir kahve odası, bir sofa ve mabeyn odası, kenif ve altında bir ahır, samanhan ve bir dönüm bir evleklik üzüm ve meyve ağaçları ve iki kanat kapısı"ndan oluşmaktaydı.²⁷ Her ne kadar ev fiyatlarına mahalle ve evin konumlandığı arazinin boyutu etki ediyorsa da Simavon'un evinin de burada yer alan özelliklerden birçoğuna sahip olduğu düşünülebilir.

²⁰Bezirgân kelimesi kökenini Farsça "bâzergân" sözcüğünden alır ve "alışveriş yapan" anlamına gelmektedir. Türkçede ne zamandan beri kullanıldığı kesin olarak bilinmese de Fatih Sultan Mehmed devrine ait kanunnâmelerde sıkça rastlanmaktadır. Mehmet İpşirli, "Bezirgân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.6, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 103-104.

²¹Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Değişim ve Bunalım Dönemi (XVII. YY dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986), 4.

²²Cengiz, "1751 No'lu Rodoscuk (Tekirdağ) Şeriyeye Sicili Transkripsiyon ve Tahlili", 92.

²³Cengiz, "1751 No'lu Rodoscuk (Tekirdağ) Şeriyeye Sicili Transkripsiyon ve Tahlili", 106-107.

²⁴Cengiz, "1751 No'lu Rodoscuk (Tekirdağ) Şeriyeye Sicili Transkripsiyon ve Tahlili", 176.

²⁵Cengiz, "1751 No'lu Rodoscuk (Tekirdağ) Şeriyeye Sicili Transkripsiyon ve Tahlili", 176.

²⁶Cengiz, "1751 No'lu Rodoscuk (Tekirdağ) Şeriyeye Sicili Transkripsiyon ve Tahlili", 92.

²⁷Fadimana Fidan, "18. Yüzyıl Tekirdağ'ında Sirozî Mustafa Ağa'nın Damadı Veli ve Kızı Hatice Örneğinde Statü-Servet Ediniminde Aile Bağlarının Rolü", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, sy.7 (Aralık 2021): 214-215.

Yeni Mahalle’de zengin bir tüccar olan Simavon’un evinin kapıları aralandığında şaşırtıcı bir şekilde ev eşyalarının az ve değersiz oldukları görülmüştür. Herhalde terekede yer alan eşyaların çok daha fazlası Simavon’un eşine aittir ve terekeye yansımamıştır. Zira hayli ucuz 4 şamdan²⁸ ile aydınlatılan evde 30 parça yatak takımı (döşek, çarşaf, yastık ve yorgan), 29 parça minder, 2 adet mak’ad²⁹, 3 adet Yanbolu kebesi³⁰, 15 parça kilim-hasır ve 1 sandık bulunmaktadır. Mutfak eşyalarında³¹ 1 adet kahve ibriği, 2 adet kahve ve biber değirmeni, 27 parça tencere, tas, sahan ve kapaklar, 8 adet sini³², 7 adet el ve pekmez tavası, 2 adet kazan, 1 adet havan vardır. Ayrıca 1 adet mangal³³, 5 adet güğüm, 2 adet bakraç, 2 adet leğen, 3 adet kantar terekesinde bulunan diğer eşyalardır. Giyim kuşam konusunda da minimal bir düzene sahip olduğu 2 adet kürk, 2 adet kaftan, 1 adet kalpak, 1 adet entari, 1 adet cübbeden oluşan kıyafetlerinden anlaşılmaktadır. Bunların dışında gümüş kuşak, pandol saat, şeşhane tüfeği Simavon’un evindeki gösterişli eşyalarını oluşturmaktadır.³⁴ Aynı tarihte tereke kaydı düşülen Hacı Ahmed’in 84.000 akçelik³⁵ evinde sahip olduğu eşyaların değeri 148.800 akçe iken³⁶ bahsi geçen bu evde eşyaların değerinin daha düşük olması, Simavon’un sosyal yaşamında gayet mütevazı olduğuna işaret etmektedir.³⁷ Elbette Simavon, başta giyim konusu olmak üzere evindeki cimriliğini, farklı dükkânlarda depoladığı ve ticaretini yaptığı kıyafetlerle kapatıyor da olabilir.

Simavon’un ev eşyaları orta halli bir Tekirdağlının evinde görülecek çeşit ve pahalılığa sahipken onun evini diğerlerinden ayıran birkaç özelliği bulunmaktadır. Öyle ki gayrimüslimlerin evinde çok görmeye alışık olmadığımız bir seccade bu eşyalar arasında sayılabilir. Seccadenin evde niçin bulunduğuyla alakalı net bir bilgiye sahip olmamakla birlikte seccadeye dini bir anlam atfetmeyip odalarda bulunan sedirler arasında kalan açıklığı örtmek amacıyla zemin döşemesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir.³⁸ Diğer bir eşya Tekirdağ gibi bağları ile ünlü olan ve pek çok kesimin bağ sahibi olduğu bir şehirde

²⁸17. ve 18. yüzyıllarda aydınlatma amaçlı kullanılan şamdan ve چراغlar (yağ kandili) genellikle zengin kimselerin evinde bulunsu da zenginler tarafından bile ihtiyaç dolayısıyla asgari miktarda edinilmiştir. Uğur Tanyeli “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (XVI.-XVIII. yüzyıl)”, içinde *Soframız Nur Hanemiz Mamur*, ed. Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann (İstanbul: Alfa Kitap, 2016), 348.

²⁹Mak’ad, yastık ve minderlerle beraber sedirin döşemesinde kullanılan örtüdür. Fatih Bozkurt tereke kayıtlarına göre Lale Devri’nde yalı ve konaklarda yüzlerle ifade edilen mak’adların sedir olması mümkün olmadığını belirtmektedir. Fatih Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)” (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011), 250.

³⁰Kebe, yün ya da kıldan elde edilen keçenin en kalın halidir. Çobanların kullandıkları kepeneklerde kebeden yapılmaktadır. Giyim ve ev döşeme eşyalarında kullanılan dokuma bir kumaş türüdür. Aynı zamanda teyelleme yapılarak kullanılan kebenin adı da Yanbolu kebesidir. Trakya ve Balkanlarda üretilen Yanbolu kebesi Osmanlı pazarlarında ilgilileriyle buluşur ve satışa sunulurdu. 19. Yüzyılın ilk yarısından sonra kebe kullanımı Osmanlı’da azalmıştır. Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)”, 284; Machiel Kiel, “Yanbolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.43 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 314; Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2015), 155.

³¹Terekede evin bölümleri açıkça zikredilmemiştir. Bu sebeple Simavon’un evinde mutfak diye ayrı bir bölümün varlığından emin değiliz. Fakat 18. yüzyıldan sonra Osmanlı evlerinde mutfak ve kiler kavramlarının görüldüğünü ve bu alanların kalıcı olarak zikredilmeye başlandığı bilinmektedir. Tanyeli, “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (XVI.-XVIII. yüzyıl)”, 341.

³²Osmanlı ev kültüründe masa görevi gören, yere konulan deriden yapılan tepsiler, tahta ya da madeni siniler yemek yemek için kullanılmaktaydı. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 193.

³³18. yüzyıl zengin terekelerde bulunan mangallar, odun kömürü kullanılan ısınma aracı olarak geçmektedir. Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)”, 321; Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, 195.

³⁴18. Yüzyıla ait tereke kayıtlarında pek sık rastlanılmayan saatler ve tüfekler lüksün büyük bir göstergesiydi. Saatler genellikle üst düzey bürokratlar tarafından bir statü göstergesi olarak kullanılmaktaydı. Tanyeli, “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (XVI.-XVIII. yüzyıl)”, 350.

³⁵BOA, RŞS, 7390, 57a.

³⁶BOA, RŞS, 7390, 65b.

³⁷ İstanbul’da ısıtma ve aydınlatma araçları ile farklı kategorilerdeki eşyaların tüketiminde Müslümanlar Gayrimüslimlerden daha ileri durumdadır. Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)”, 293.

³⁸Fatih Bozkurt halı kayıtlarının, 19. yüzyılın ortalarına kadar tereke defterlerinde geçmediğini belirtmiş ve eklemiştir; “İncelediğimiz dönemde seccadelerin önemli kısmının mefruşat olarak kullanıldığını, müzelerde, kataloglarda ve sanat tarihçilerinin çalışmalarındaki geleneksel Türk halısı örneklerinin tamamına yakının seccade formunda kalıçeler (küçük halı) olduğunu tespit ettiğimizde, seccadeleri 1785-1875 dönemi tereke defterlerine göre İstanbul evlerinin oda döşemesinde kullanılan en önemli yaygılardan biri olarak kabul ettik.” Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)”, 269.

terekelerde çok rastlanmayan ve şarap kaynatmak³⁹ için kullanılan arak⁴⁰ kazanıdır. Yine Tekirdağ'da yaşayan gayrimüslim terekelerinde çok bulunmayan İncil ise onu dindar bir kimliğe yaklaştırmaktadır.

3. Simavon'un İş Hayatı

Simavon'un ailesine bıraktığı toplam 1.086.739 akçe servetinin 778.581 akçesi eşi, iki kızı, erkek kardeşi ve kız kardeşi arasında bir kese⁴¹ hariç pay edilmiştir. Bütün tereke masrafı 68.160 akçe tutmuş olan Simavon'un, Agop adlı Ermeni'ye 240.000 akçelik bir borcu bulunmaktaydı. Bu borcun nereden kaynaklı olduğu anlaşılmamakla beraber belki de Agop kendisinin ticarî ortağıydı.

Simavon'un servetinin 295.615 akçe değerindeki büyük bir kısmını alacakları oluşturmaktaydı. Bu miktar Simavon'un bezirgân olarak sattıklarının karşılığı olabileceği gibi herhangi bir nakdin borç sözleşmesi de olabilir. Bu durum ise Simavon'u bezirgân bir sarraf konumuna yaklaştırmakla. Zira bu dönemde Ermeni sarraf bezirgânlar bulunuyordu ve onlar saraya lüks eşya, mücevher temin etmekteydiler. Bezirgânların mal ve para temininde bulunduğu bir diğer grup da askerilerdir. Bu türden sarraf bezirgânların sermayesini sattıkları ticarî metalar oluşturmaktadır.⁴² Simavon'un bezirgânlığının dışında sarraf yönü olup olmadığı tespit edilememekle birlikte müşterilerinin neredeyse tamamının Müslümanlardan oluştuğu yine tereke kaydından ulaşılan çarpıcı bir bilgidir. Nitekim alacak listesinde yer alanların 51'i Müslüman, 9'u gayrimüslimdir. Para ya da kıymetli eşyaların alıcıları arasında kadı, imam, nazır, voyvoda, hazinedar, bekçi, ulufe kâtibi, bostani, çukadar, kileci gibi idareci ve görevliler ile duhancı, börekçi, debbağ, kilerci, berber, kalyoncu gibi esnaf bulunmaktadır. Ayrıca Tekirdağ'ın ileri gelenleri olduğunu düşündüğümüz Karazâde, Müminzâde, Kethüdazâde ve Kahvecizâde aile üyeleri diğer müşterilerindendir. Simavon'un servetinin asıl kaynağı ise Tekirdağ bazaristanında pek çok dolapta (dükkânda) bulunan ve ticaretine konu ettiği kumaş, giyim, ev ve hırdavat eşyalarıdır. Bu eşyalar terekede ayırım gözetilmeden gelişi güzel bir şekilde kaydedilmiştir.

Tablo 2: Kumaşların Cinsi ve Fiyatları

Elvan çuha Fransız 259,50 arşın 62.280 akçe	Mai Londra arşın 7 arşın 1.162 akçe	Şim çuha 21 arşın 3.780 akçe	Lebsika çuhası 14, 50 arşın 5.220 akçe	Dokuzluk bez 7 top 840 akçe	Amrudi bez 3 top 480 akçe
Beyaz boğası 9 top 1.776 akçe	Def'a beyaz boğası 5 top 600 akçe	Çuha hurdesi 480 akçe	Beyaz bez top 1 120 akçe	İngiliz şâlisi 7 top 22.520 akçe	İstanbul gemesudu 1,5 top 1.080 akçe
Beyaz boğası 15,5 top 2.880 akçe	Çit 2 top 335 akçe	Basma çit 13 endaze 390 akçe	Bez 5 top 600 akçe	Mağrib alacası 17 top 4.080 akçe	Çit 3 top 3 endaze 840 akçe
Kaba çember 2,5 top 675 akçe	İngiliz şâlisi 4 top 16 endaze 13.640 akçe	Tokat bezi 5 top 1.200 akçe	Denizli bezi 10 top 1.350 akçe	Boyalı bez 8 top 1.320 akçe	İstanbul ... 15 endaze 1.225 akçe

³⁹ Osmanlı Devleti'nde keyif verici ve yatıştırıcı alkollü içeceklerin tüketimi olduğu bilinmektedir. Öyle ki en çok tüketilen alkollü içecek ise şaraptı. Osmanlılar tarafından şarap sulandırılarak ya da aroma eklenerek de tüketilmiştir. François Gergeon, *Rakının Ülkesinde Osmanlı İmparatorluğundan Erdoğan Türkiye'sine Şarap ve Alkol (14.-21. Yüzyıllar)*, çev. Renan Akman, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023), 51-52.

⁴⁰ Arak, üzüm cibresinden üretilen, içine anason ile aroma eklenerek üretilen alkollü içecektir. Avrupalı seyyahlar tarafından rakı, kimi zaman "arak" kimi zamanda "araki" olarak adlandırılmıştır. Gergeon, *Rakının Ülkesinde Osmanlı İmparatorluğundan Erdoğan Türkiye'sine Şarap ve Alkol (14.-21. Yüzyıllar)*, 56; 18. yüzyılda Tekirdağ'a ait tereke kayıtlarında pek rastlanılmasa da Tokat'ta sık tüketildiği bilinen alkollü bir içecek olan rakıya dair pek çok eşya bulunmaktadır. Nazik Betül Çelik, "Tereke Defterlerine Göre II. Mahmut Döneminde Tokat'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, 2008), 46.

⁴¹ Kese, Osmanlı mali kayıtlarında kullanılan değer ölçüsü ve hesap birimidir. Paranın değerinin düşmesiyle 1 keseye düşen akçe miktarı artmaktadır. Örneğin 16. yüzyılda 1 kesenin karşılığı 30.000 akçe iken 18. yüzyılda 1 kese 50.000 akçeye denk gelmektedir. Baki Çakır, "Kese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 42-43.

⁴² Coşkun Albayrak, "Osmanlı'da Bezirgân Sarraflar, Saray ve Devlet: Köçeoğlu Şirketinin Müşteri Profili", 4-5.

Hümayûn bezi 1 top 2.400 akçe	Astar 2 top 180 akçe	Halep altınoluğu 2 parça 4.000 akçe	Telli sevâyi 2 parça 3.000 akçe	Telli İstanbul germesudu 3 2.520 akçe	Yemeni sandal 13 arşın 1.248 akçe
Halep çiçeklisi 4 adet 4.320 akçe	Halep alacası beyazlı 4 3.360 akçe	İstanbul çiçeklisi 2 2.160 akçe	Sakız şâli 4 8.864 akçe	Sakız atlası 66,5 arşın 15.960 akçe	Sade sandal 6 arşın 360 akçe
Venedik dibası 11,5 arşın 6.240 akçe	Venedik hatâîsi 39 arşın 15.210 akçe	Def'a Venedik hatâîsi 2 arşın 2 zir'a 1.147 akçe	Sakız tellisi 8 arşın 2.400 akçe	Sakız çiçeklisi 12 arşın 6.182 akçe	Telli sakız atlası 20 arşın 7.200 akçe
Sakız altınoluğu 3,5 arşın 2.100 akçe	Çiçekli sakız atlası 25 arşın 4.500 akçe	Sakız kemhası 14 arşın 3.780 akçe	Şam alacası 12 top 10.800 akçe	Elvan kadife 19 arşın 7.980 akçe	Bursa kutnisi 3 top 2.700 akçe
Bindallı 3 top 1.500 akçe	İstanbul kutnisi çiçekli 24,5 arşın 2.695 akçe	Poşi 8 endaze 720 akçe	Bursa kutnisi çiçekli 21,5 endaze 3.225 akçe	Elvan engüri şâlisi 3 top 7 endaze 10.800 akçe	Telsiz İstanbul çiçeklisi 18, zir'a 1.998 akçe
İstanbul çiçeklisi 7,5 top 11.100 akçe	Buruç top 1.480 akçe	Fitilli dülbent 1 top 1.680 akçe	Çuha 8,5 2.040 akçe	Kutni ve şâli ve çiçekli parçalar 9 endaze 720 akçe	Parça engüri şâlisi 10,5 endaze 1.050 akçe
Fitilli bez 7 endaze 350 akçe	Kaba dülbent değirmi 16,5 990 akçe	Hümayûn bez 2,5 endaze 250 akçe	Frenk şâli 3,5 endaze 362 akçe	Çuha takım 2 60 akçe	Kaba çenber değirmi 10,5 504 akçe
Hatâî parçası 3,5 arşın 1.260 akçe	Sakız çiçeklisi telli parça 2.100 akçe	Bilakos parçası 360 akçe	Boğasi 2 top 300 akçe	İstanbul şâlisi 207 endaze 17.388 akçe	Kumaşların Toplam Değeri 309.168 Akçe

Simavon'un satışını yaptığı kumaşlar (Tab.2) üretim yerlerine, dokuma türlerine, desenlerine, renklerine göre gruplandırılmaktadır. Bursa kutnisi, İstanbul kutnisi, Venedik dibası, Halep alacası üretim yerlerine göre isimlendirilen kumaşlara örnek iken atlas, telli, hatâî, çiçekli gibi kumaşlar da dokuma tekniğine, kullanılan malzemeye ya da desenlerine göre isimlendirilen kumaşlara örnektir. Simavon hem yerli hem de yabancı kumaşları elinde bulundurmasıyla yelpazesi geniş bir ticarî ağ kurmuştur. Zira Simavon, Fransız, İngiliz, Venedik gibi kumaşları ile ünlü ülkeleri ve Tokat, Denizli, İstanbul, Sakız, Halep, Bursa, Şam ve Ankara gibi dokumalarıyla çeşitli Osmanlı şehirlerini buluşturmuş bir tüccardır.

Görüldüğü üzere Simavon, Osmanlı toplumunda hem elit kesime hem de alt tabakaya hitap eden kumaşları elinde bulundurmıştır.⁴³ Öyle ki elinde olan kumaşların bazıları saray mensupları tarafından tercih edilen padişah kıyafetlerinde kullanılan, ya da bürokratlar tarafından rağbet gören atlas⁴⁴, kemha⁴⁵, kadife⁴⁶, hatâî⁴⁷, kutni⁴⁸ gibi pahalı, nadide, gösterişli

⁴³Evliya Çelebi bu iki kesim arasında alım gücüne işaret ederek yabancı kumaşların elitler tarafından kullanıldığını ifade etmiştir. Yunus Berkli-Gülten Gültepe-Mariye Pınar, "Osmanlı Devleti'nin Kumaş Sanatına Verdiği Önem", *Sanat ve İkonografi Dergisi*, sy.1, Erzurum (Eylül, 2021): 22.

⁴⁴Atlas, ipeğin en parlak halinde olan dokuma bir kumaş türüdür. İslam dinine göre ipekli kumaşların erkekler tarafından kullanması haram olduğundan erkek kıyafetlerinde ipek, pamukla karıştırılarak kullanılmış ve bu haline atlas denilmiştir. Parlak, dayanıklı ve pahalı olması sebebiyle Osmanlı'da saray mensupları tarafından rağbet gören bu kumaşın değeri üzerinde bulunan sim ya da sırma işlemelerle daha da artmaktaydı. Kullanım alanı bakımından fonksiyonel bir kumaş olan atlastan sancak, bohça, perde, kese, kürk astarı, entari, kaftan, şalvar gibi çeşitli ürünler elde edilmekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti tarafından her yıl Kâbe'ye gönderilen örtülerin de işlemeli atlas olduğu bilinmektedir. Fikri Salman, "Tarihi Türk Kumaş Sanatı" (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1999), 121.

⁴⁵Kemha, kalın ve sık dokulu, ipek ya da altın-gümüş tellerle dokunan bir kumaştır. Genellikle üst kaftan yapımında kullanılan kemha hem Osmanlı'da hem de Avrupa'da epey fazla rağbet gören yerli üretim bir kumaş türüdür. Salman, "Tarihi Türk Kumaş Sanatı", 140.

⁴⁶Kadife, ipekten elde edilen havlı bir kumaş türüdür. İpek ya da altın-gümüş tellerle dokunan türlerine telli kadife denilmektedir. Hem giyimde hem de döşemede kullanılan işlevselliği fazla bir kumaştır. Salman, "Tarihi Türk Kumaş Sanatı", 138.

kumaşlardır⁴⁹. Bazıları ise alaca⁵⁰ ve çuha⁵¹ gibi toplumun her kesimine hitap eden pek çok alanda kullanılan fonksiyonel kumaşlardır. Elbette saray ve etrafında rağbet gören altın ve gümüş işlemeli görkemli kumaşların⁵² halk tarafından da devlet görevlilerine ya da padişaha hediye sunmak amaçlı satın alındığını veyahut halktan statü sahibi kimseler tarafından tercih edildiğini düşünebiliriz. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Simavon, hemen hemen herkesin işine yarayabilecek kumaşları elinde bulundurarak pek çok kişi ile ticarî bir ilişki içine girmiştir.

Simavon'un elinde bulunan kumaşlardan en fazla gelir kazandığı kumaş türü Fransız çuhası (62.280 akçe), Sakız atlası (15.960 akçe), İngiliz şalısi (36.160 akçe), İstanbul çiçeklisi (11.100 akçe) ve Şam alacasıdır (10.800 akçe). Elinde en fazla bulunan kumaş türü ise çuhadır. 206 metreden biraz fazla bulunan bu kumaşın değeri toplamda 73.860 akçe tutmaktaydı. Değerli kumaşlar daha pahalıya alıcı bulurken, yünlü bu kumaş hem askerler hem de halk tarafından tercih edilmekteydi.⁵³

Tablo 3: Giyim Ürünleri ve Fiyatları

Dikilmiş nümayen çuha 9 adet 5.400 akçe	Sim çuha ferace 3 adet 2.400 akçe	Mai çuha şalvar 1 1.080 akçe	Yelek 1 Nümayen 1 420 akçe	Sagır ve kebîr çuha cübbe 10 adet 3.840 akçe	Çuha yelek 7 adet 1.680 akçe
Şâli yelek 12 1.800 akçe	Şâli zenne entarisi 7 adet 3.360 akçe	Kutni zenne entari 6 adet 3.240 akçe	Çuha entari 1 480 akçe	Şirbab entari 1 1.000 akçe	Telli hatât entari 2 4.000 akçe
Telli atlas entari 2 5.400 akçe	Şâli hırka 2 1.080 akçe	Şam alacası merdane entari 1 480 akçe	Kutni entari 3 adet 480 akçe	Def'a alaca merdane entari 480 akçe	İplik alacası merdane entari ... 18 2.800 akçe
Kılabdanlı ... 1 240 akçe	Kılabdanlı ... 11 420 akçe	Fes 4 deste 3 adet 4.920 akçe	Gömlek 12 2.655 akçe	Kırmızı potuk 10 adet 2.475 akçe	Mağrib alacası merdane entari 8 1.200 akçe
Alaca boğası entari sagır 20 1.800 akçe	Alaca zenne entarisi ve hırka 10 2.100 akçe	Boğası zenne entarisi 5 600 akçe	Siyah kuzu kürkü 2 tahta 300 akçe	Sincab nâfesi 1 tahta 300 akçe	Bez gömlek 6 720 akçe
Dâne sincab 10 ... 150 akçe	Siyah poşi 1 600 akçe	Şâli cübbe 8 3.880 akçe	Sagır şâli cübbe 4 720 akçe	Süzeni entari yelek 5 18.000 akçe	İstanbul kuşağı 5 adet 2.400 akçe

⁴⁷Hatât, ipekle ya da altın-gümüş ile dokunan sert bir kumaş türüdür. Padişahlar için kaftan, saray kadınları için elbise yapımında kullanılmaktadır. Salman, "Tarihi Türk Kumaş Sanatı", 135-136.

⁴⁸Kutni, kalın ve ipekli bir kumaş türüdür. Dokunduktan sonra pişirilerek ardından da parlatılarak elde edilen bu kumaş Osmanlı sarayında tercih edilen kumaşlardır. İşlevselliği bakımından da hem giyim de hem de döşeme de kullanılmaktadır. Salman, "Tarihi Türk Kumaş Sanatı", 141; Berkli-Gültepe-Pınar, "Osmanlı Devleti'nin Kumaş Sanatına Verdiği Önem", 21.

⁴⁹Betül İpşirli Arıt, "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam", içinde *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2015), 231.

⁵⁰Alaca, dayanıklı ve işlevsel olan bu kumaş pamuk ya da ipekten üretilmektedir. Anadolu'nun pek çok yöresinde ve Şam'da eski zamanlardan beri dokunan ve Osmanlı dokuma sanayisinde en çok üretilen kumaşlardır. Hem kadın hem de erkek giyiminde şalvar, entari gibi dış kıyafetlerin üretiminde kullanılmaktadır. Salman, "Tarihi Türk Kumaş Sanatı", 119.

⁵¹Çuha, kalın yün dokumadır. Hem kadın hem erkek kıyafetlerinde kullanılan çuha hem yerli hem de yabancı üretimi olan bir üründür. Yabancı çuha kumaşları devletin ileri gelenleri tarafından daha çok tercih edilmekteydi. Kalın ve dayanıklı olan bu kumaş genelde kışlık kıyafetlerin yapımında daha çok tercih edilmekteydi. Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 88-89.

⁵²Nevber Gürsu, "Kumaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.26 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 369.

⁵³ Salman, "Tarihi Türk Kumaş Sanatı", 129-130.

Köprü sarığı 10 adet 3.600 akçe	Burdur sarığı 11 1.320 akçe	Astar 10 900 akçe	Karacalar kuşağı 15 adet 2.520 akçe	Sagır karacalar kuşağı 6 adet 270 akçe	Yeşil kuşak 1 75 akçe
Dülbent üstlük kılabdanlı 2 2.400 akçe	... sarık 3 4.320 akçe	Münakkaş kılabdanlı çenber 8 adet 5.220 akçe	Oyalı çenber 3 840 akçe	Münakkaş yağlık 3 840 akçe	Def'a münakkaş yağlık 6 780 akçe
Beyaz ... 1 Yağlık 1 360 akçe	Alçekme 1 150 akçe	Frenk mermeri dülbent değirmi 25 3.000 akçe	Hamam gömleği 1 360 akçe	Boğasi yelek 6 480 akçe	Kutni yelek 1 150 akçe
Hazine mermeri dülbent değirmi 17 1.530 akçe	Sagır entari 1 Ve hırka 1 600 akçe	Cedîd çuha ferace 5 6.000 akçe	Çuha yelek 2 480 akçe	Çuha yemeni 2 1.200 akçe	Mai çuha zenne cübbesi 1 720 akçe
Sîm paftalı kuşak 40 dirhem 480 akçe	Kıyafetlerin Toplam Değeri 121.495 Akçe				

Osmanlı Devleti içerisinde farklı dinler ve kimlikler olsa da giyim kuşam konusunda bir bütünlük sağlanmıştır.⁵⁴ Örneğin, imparatorluğun genelinde olduğu gibi entari⁵⁵ şalvar ve gömlek her kesim tarafından tercih edilmiştir.⁵⁶ Fakat kıyafetlerin, kumaş kalitesi toplumsal hiyerarşinin oluşturulmasında etkili olmuştur.⁵⁷ Simavon'un satışını yaptığı kıyafetler de (Tab.3) tıpkı kumaşlarda olduğu gibi hem elit hem de alt kesime hitap etmekteydi. Nitekim satışı yapılan ürünler arasında kutni, hatâî ve atlas gibi değerli kumaşlardan yapılmış entariler ile çuhadan üretilmiş ferace, şalvar, cübbe, yelek ve entariler bulunmaktaydı. Ancak ipekli dokumalardan yapılan ve sûzenî gibi hem ipekli hem de altın ve gümüş işlemeli kıyafetlerin birim fiyatının diğerlerine nazaran daha pahalı olduğu görülmektedir. Eğer bu kıyafetler Tekirdağlı birine yönelikse bunlar zengin bir ailenin dolabında olacak değerdedir. Zira el-Hâc İsmail Ağa'nın kızı Hatice, Simavon'un elinde bulunan bu atlas ve sûzenî kumaşlardan yapılan kıyafetlere sahiptir.⁵⁸ Giyim ürünlerinden kadınlar için şali, kutni, alaca, boğasi ve çuhadan entariler var iken, Şam alacası ve Mağrib alacası entariler sanıyoruz ki erkekler için daha tercih edilen ürünler arasındaydı.

Tablo 4: Ev ve Hırdavat Eşyalarının Fiyatları

Sîm maşraba 1 2.640 akçe	Sîm gülebdan 1 816 akçe	... kılaptanlı ocak yaşmağı 1 840 akçe	Ocak yaşmağı 2 adet 360 akçe	Köhne ocak yaşmağı 1 480 akçe	Çuha kapu perdesi 1 600 akçe
Sandık 1 300 akçe	İncil risalesi 240 akçe	Siyah kaytan top 720 akçe	Penbe ... 270 akçe	İstanbul'un bükme ve şerit ... 836 adet 25.080 akçe	Hırdavat dolap 240
Sagır kadife yasdık 5 1.800 akçe	Mintari ocak yaşmağı 1 510 akçe	Beledi ipekli döşek yüzü 16 adet ve yasdık 2 çift 9.000 akçe	Tombak saat kösteği 1 360 akçe	Tokadın yorgan yüzü 7 1.050 akçe	Sakız hurcu 20 360 akçe

⁵⁴Lale Görünür, "Osmanlı Kaftanları ile Entarilerinin Farkları ve Kullanışları", *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, sy.1, c.3 (Aralık 2006): 61.

⁵⁵Entari, önden açık, uzun kollu, etek boyu ayak bileklerine kadar uzanan hafif ipekli ve yumuşak kumaşlardan elde edilen dış kıyafettir. Görünür, "Osmanlı Kaftanları ile Entarilerinin Farkları ve Kullanışları", 62.

⁵⁶Argıt, "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam", 231.

⁵⁷Emine Koca, "18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy.7 (Kış, 2009): 64.

⁵⁸Emine Cengiz, "1751 No'lu Rodoscuk (Tekirdağ) Şeriyi Sicili Transkripsiyon ve Tahlili", 168.

Fâfur fincan 3 240 akçe	Edirne gaytanı... 115 1.725 akçe	Sagîr kaytan 182 kıyye 1.092 akçe	İstanbul kaytanı 2 240 akçe	Hurde kaytan ve iplik ve şerit 135 akçe	Sagîr kaytan 23 138 akçe
Elvan ibrişim 120 dirhem 1.100 akçe	Hurde kabzazlık 1 600 akçe	Elvan iplik 6 deste 390 akçe	Yorgan 4 1.680 akçe	Kolan âlâ ve evsat 44 adet 4.252 akçe akçe	Def'a peştamal 3 ... 360 akçe
Selanik peştemalı 4 çift 2.160 akçe	Def'a peştamal 330 akçe	Def'a peştamal 1 çift 720 akçe	Mücessem yemeni mütenevvi değirmi 9.600 akçe	Münakkaş destmâl 4 540 akçe	Sûzenî duhan kisesi 6 780 akçe
Bursa kisesi 6 540 akçe	Münakkaş yüz yastığı 3 750 akçe	Dikme boğça 2 1.080 akçe	Sandal yorgan yüzü 1 720 akçe	Münakkaş işleme havlu 3 900 akçe	... bani değirmi 7 630 akçe
Kaytan 13 top 450 akçe	Hurde şerit ve ibrişim düğme 150 akçe	Basma yorgan yüzü 1 150 akçe	Havlu 7 çift 1 adet 1.480 akçe	Def'a havlu 5 adet 375 akçe	Baş havlusu 8 çift 1 adet 1.020 akçe
Baş havlusu vasat 4 çift 360 akçe	Yasdık yüzü 2 270 akçe	Ağız silecek havlu 2 150 akçe	Beyaz destmal 3 360 akçe	Ev ve Hırdavat Eşyalarının Toplam Değeri 90.767 Akçe.	

Yukarıda belirtildiği üzere (Tab.4) Simavon'un ev eşyası ve hırdavata yönelik eşyaları diğer ticarî ürünlerinin yanında çok az yer tutmaktadır. Öyle ki bazı ürünlerin birer adet olması bunları sürekli elinde bulundurmadığı anlamına gelebilir. Örneğin çok değerli olmasına rağmen gümüş bir maşrapa ve gülâbdan Simavon'un eline bir şekilde geçmiş olabileceği gibi bir alacak durumunun karşılığını da gösterebilir. İncil'e sahip olması da dini bütün bir Hristiyan'a hediye edileceğini veyahut bir sipariş ile eline geçmiş olma ihtimalini düşündürmektedir. Diğer taraftan ev eşyası ve hırdavatlar içerisinde yorgan, yastık, havlu ve peştamal üzerine daha fazla yoğunluk olduğu görülmektedir. Hırdavat ürünlerinden ip satışı Simavon'un ticaretinin ana ürünlerindendir. İpekten ve sırmadan yapılan değerli bir iplik türü olan kaytan da buna örnek verilebilir.

Simavon'un sattığı ürünler arasında en fazla kâr kumaşlara aittir. Bunu takiben kıyafetler gelmekte, ev ve hırdavat eşyaları bu ticaretin en az kâr getirenleriydi. Toplam serveti içinde hem ticarî hayatı hem de bunun bir yansıması olarak değerlendirebilecek borç sözleşmeleri ise onu 18. yüzyıl ortalarında Tekirdağ'ın en tanınmış simalarından biri yapmaktadır.

Sonuç

Ermeniler, 16. yüzyılda Tekirdağ'da varlık göstermeye başlayan ve 18. yüzyılda Tekirdağ'ın ekonomik hayatının içinde aktif rol oynayan bir kesim haline gelmişlerdir. Bu durum Ermenilerin Tekirdağ mahkemesine başvurmalarına neden olarak pek çok dava ve miras kaydında yer almalarını sağlamıştır. Miras kaydı sayesinde kendisiyle tanışma imkânı bulunan Ermenilerden biri olan Bezirgân Simavon, Ermeni toplumunda öne çıkan, Müslümanlar tarafından bilinen bir kişiliktir. Simavon Yeni Mahalle'de pahalı bir evde yaşamış, olanakları olmasına rağmen ev ve giyim eşyalarında mütevazı/cimri davranan bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır. Kendisi gösterişçi davranışlardan uzak olsa da pahalı ve göz alıcı kumaşlara sahip bir tedarikçidir. İkili ilişkileri ve iş ortakları hakkında bir bilgi bulunmasa da güvenli limanları tercih ettiği bilinmektedir. Nitekim çok az borçlanarak risklerden uzak durmakta, borç verdiğinde de tercihini Müslümanlardan yana kullanmaktaydı. Eğer bu alacaklar satışını yaptığı ürünlerin karşılığı ise müşterilerinin çoğunluğunu Türkler oluşturmaktaydı. Simavon'un yaşamı mütevazı ölçülerde de olsa şehirdeki özellikle Müslüman idareci ve esnaf gruplarının para ve mal kaynağı bir bezirgândı.

Bu çalışma, Tekirdağ'daki Ermeni toplumunun 18. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik yapısını bezirgânlık mesleğini icra eden Simavon'un hayatı üzerinden inceleyerek, bu dönemdeki toplumsal ilişkilerin ve kültürel çeşitliliğin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Simavon'un tereke kaydından elde edilen veriler sadece onun kişisel hikâyesini değil 18. yüzyılda Tekirdağ'da

farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşadığı kozmopolit bir şehirdeki gündelik yaşam pratiklerine dair somut örnekler sunmuştur. Ayrıca bu veriler maddi kültür dünyasına, ekonomik ve kültürel yaşama dair önemli bilgiler de içermektedir. Böylelikle çalışma, 18. yüzyıldaki Tekirdağ'da toplumsal yapının, kültürel çeşitliliğin ve ekonomik ilişkilerin dinamiklerini anlamada önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Araştırma bu aşamada Simavon üzerinden şekillense de Tekirdağ'da yaşayan diğer Ermeniler yine aynı kaynak üzerinden tespit edilerek miras, borç, alım-satım vb. gibi konularla işlendiğinde onların şehirdeki rolleri, içtimaî ve iktisadî durumlarıyla ilgili kapsamlı çalışmalar yapılabilir. Bu yorumlar Osmanlı'da toplumsal sınıfların hareketlerinin anlaşılması açısından şüphesiz önemli bilgileri ortaya koyacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Rodoscuk Şer'iyye Sicilleri (RŞS), No:7390.

Telif Eserler

Gökçen Coşkun Albayrak, "Osmanlı'da Bezirgân Sarraflar, Saray ve Devlet: Köçeoğlu Şirketinin Müşteri Profili", *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)* V, sy. 2 (2020): 1-26.

Andreasyan, Hrand D., *Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi*. içinde İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975.

Ateş, Hacer, "Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.

Ateş, Hacer 2011, "Tekirdağ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40: 359-362, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Berkli, Yunus, Gültepe Gülten, Pınar Mariye, "Osmanlı Devleti'nin Kumaş Sanatına Verdiği Önem". *Sanat ve İkonografi Dergisi*, sy.1, (Eylül, 2021): 9-27.

Bozkurt, Fatih, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)". Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011.

Cengiz, Emine, "1751 No'lu Rodoscuk (Tekirdağ) Şeriye Sicili Transkripsiyon ve Tahlili". Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2008.

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Değişim ve Bunalım Dönemi (XVII. YY dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

- Çakır, Baki, "Kese". " *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44: 42-43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Çakmak, Ömer, "On Yedinci Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Bir Tüccar Grubu: Agulisli Ermeni Tüccarlar". *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, sy. 67 (Aralık, 2020): 157-179.
- Çelik, Nazik, Betül, "Tereke Defterlerine Göre II. Mahmut Döneminde Tokat'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, 2008.
- Daei, Masoumeh, *Tarihte Türkler ve Ermeniler Sosyo-Ekonomik Hayat. Türk Tarih Kurumu* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2014.
- Doğanay, Pınar, "Arşiv Belgeleri Işığında Rodosçuk'ta Demografik Yapı (1785-1839)". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 67 (Ocak, 2021): 222-237.
- Ekin, Ümit- Nagihan Göktaş, "17. Yüzyıl Sonlarında Rodosçuk Kazasında İş Ortaklıkları". *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, c.51 (Mayıs, 2019): 277-285.
- Ekin, Ümit, "17. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rodosçuk Gümrüğü". içinde *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*. Editör Arif Bilgin ve Burhan Çağlar. 33-48. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Erünsal, İsmail, "Terekelerin İzinde Osmanlı Araştırmaları". içinde *Terekeler Neyi Derler?* Editör Kenan Yıldız. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.
- Faroqi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. Çeviren Elif Kılıç. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Fidan, Fadimana, "18. Yüzyıl Tekirdağ'ında Sirozî Mustafa Ağa'nın Damadı Veli ve Kızı Hatice Örneğinde Statü-Servet Ediniminde Aile Bağlarının Rolü". *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, sy.7 (Aralık,2021): 195-227.
- Gergeon, François, *Rakının Ülkesinde Osmanlı İmparatorluğundan Erdoğan Türkiye'sine Şarap ve Alkol (14.-21 Yüzyıllar)*. Çeviren Renan Akman. İstanbul: İletişim Yayınları 2023.
- Görünür, Lale, "Osmanlı Kaftanları ile Entarilerinin Farkları ve Kullanılışları". *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, sy.1, c.3 (Aralık, 2006): 59-68.
- Güldür, Kadir, "Tereke Defterlerine Göre Rodosçuk Kazâsında Sosyo-Ekonomik Hayat (1788-1790)". Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2016.
- Gürsu, Nevber, "Kumaş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27: 367-370, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- İnalcık, Halil, "Adaletnâmeler". *Belgeler* 2: 49-145. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963.
- İnalcık, Halil 1995, "Eyâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11:248-550. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- İpşirli Argıt, Betül. "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam". içinde *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. Editör Yılmaz Coşkun, 230-263: İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2015.
- İpşirli, Mehmet, "Bezirgân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6: 103-104. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Kiel, Machiel, "Yanbolu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43: 312-315. İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Koca, Emine, "18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası". *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy.7 (Kış, 2009): 63-81.

- Koçu, Reşad, Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. İstanbul: Doğan Kitap, 2015.
- Muslu, Ebru, “1647 Nr. Şer’iyye Sicilinin Işığında Lale Devri’nin İlk Yarılarında Tekirdağ (1721-1724)”. Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, 2021.
- Salman, Fikri, “Tarihi Türk Kumaş Sanatı”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1999.
- Sert, Özlem, *1549 Rodosçuk’ta Bir Yıl*. Tekirdağ: T.C. Süleymanpaşa Belediyesi Yayınları, 2018.
- Şahiner, Yakup, “Rodosçuk’ta Gayrimüslimler: 1640-1648 (Şer’iyye Sicillerine Göre)”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018.
- Tanyeli, Uğur, “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (XVI.-XVIII. yüzyıl)”. içinde *Soframız Nur Hanemiz Mamur*. Editör Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann. 333-350. İstanbul: Alfa Kitap, 2016.
- Ünver, Metin, “Azaryanlar: Osmanlı Devlet'inin Son Döneminde Bir Ermeni Tüccar Aile”. *19.-20. Yüzyıllarda Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu-Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar*. Yayına Hazırlayanlar Fatih M. Sancaktar, Recep Karakaya, Abdurrahman Bozkurt, Ramazan Erhan Güllü, Cezmi Bayram (Ocak, 2015): 97-115.
- Yıldız, Kenan, “Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının Taşıdığı Miras Üzerine Bir Değerlendirme”. içinde *Terekeler Neyi Derler?* Editör Kenan Yıldız. 155-198. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.
- Yılmaz, Serap, “İranlı Ermeni Bir Tüccarın Terekesi ve Ticari Etkinliği Üzerine Düşünceler”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy.1, c.7 (Haziran,1997): 191-215.

Ek 1: Bezirgân Simavon'un Terekesi

⁵⁹ BOA, *RSS*, nr.7390, 65b.

[illegible]

Bir Ceza İnfaz Müessesesi Olarak İmamevi

Imamevi as a Penal Institution

Murat HANİLÇE

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat, Türkiye.

Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Tokat, Türkiye.

murat.hanilce@gop.edu.tr

Sinan ÇAKMAK

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat, Türkiye.

Phd Student, Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Science and Letters, Department of History, Tokat, Türkiye.

sinan.cakmak3620@gop.edu.tr

Semanur COŞKUN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat, Türkiye.

Graduate Student, Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Science and Letters, Department of History, Tokat, Türkiye.

semanurcoskun4038@gop.edu.tr

Geliş Tarihi/Received 26.02.2025
Revizyon Tarihi/Revision 09.03.2025
Kabul Tarihi/Accepted 10.04.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 30.06.2025

Atrf:

Hanılçe, Murat, ve Çakmak, Sinan, ve Coşkun, Semanur. "Bir Ceza İnfaz Müessesesi Olarak İmamevi". *Tarih Tarihi*, 4, sy.1 (Haziran 2025): 54-66.

Cite this article:

Hanılçe, Murat, and Çakmak, Sinan, and Coşkun, Semanur. "Imamevi as a Penal Institution". *History and Historian*, 4, issue.1 (June 2025): 54-66.

Öz

Osmanlı Devleti'nde modern hapishane sistemi 19. yüzyılın ortalarında kurulmaya başlamıştır. Yaşanan bu modernleşme sürecinde fiziki cezalar yerini hapsedme suretiyle kişisel hürriyeti kısıtlayıcı cezalara bırakmıştır. İlk Osmanlı hapishaneleri pek çok fiziki noksanla kurulmuştur. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başı Osmanlı Devleti'nin savaşlarla mücadele ettiği bir dönem olmuştur. Savaşların devlete yaşatmış olduğu buhran sadece ekonomik sıkıntılar yaratmakla kalmamış ayrıca toplumu da olumsuz şekilde etkilemiştir. İmparatorluğun son dönemde yaşadığı sıkıntıların yansımaları kurumların genelinde olduğu gibi hapishaneler özelinde de görmek mümkündür. Asayişsizlik olaylarının artmasıyla birlikte hapishanelerdeki tutuklu sayısının da artışa geçtiği görülmektedir. Sosyal, siyasal ve toplumsal çöküşün gözlemlendiği Osmanlı Devleti'nde kadın suçluların tevkif edilebilecekleri hapishaneler ilk başta her yerde kurulamamıştır. Bu minvalde kadın mahkûmların infaz süreleri tamamlanıncaya kadar kalabilecekleri evlerin kiralanması, gardiyan sorunu, mevcut kadın hapishanelerindeki sağlıksız koşullar ve güvenlik sorunları sıkça gündeme gelmiştir. Devlet bu önemli sorunları ortadan kaldırmak için yeni kadın hapishanelerinin inşasını istemişse de devlet bütçesine getireceği yükten dolayı bunu gerçekleştirememiş, neticesinde kadınların imam ve muhtar evlerinde tevkifini uygun görmüştür. Bu çalışma Osmanlı arşiv belgelerine göre imam evlerinin birer kadın hapishanesi gibi kullanılması konusuna odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Hapis, İmam, Suç, Ceza

Abstract

19th century. In this modernisation process, physical punishments were replaced by punishments restricting personal liberty by means of imprisonment. The first Ottoman prisons were established with many physical deficiencies. The end of the 19th century and the beginning of the 20th century was a period in which the Ottoman Empire struggled with wars. The depression caused by the wars not only created economic difficulties but also negatively affected the society. It is possible to see the reflection of the troubles experienced by the Empire in the last period in prisons as well as in institutions in general. It is observed that the number of prisoners in prisons also increased with the increase in the incidents of public disorder. In the Ottoman Empire, where social, political and social collapse was observed, prisons where women criminals could be detained could not be established everywhere at first. In this respect, the renting of houses where women prisoners can stay until the end of their execution period, the problem of guards, unhealthy conditions in existing women's prisons and security problems have frequently come to the agenda. Although the state wanted to build new women's prisons in order to eliminate these important problems, it could not do so due to the burden it would bring to the state budget, and as a result, it deemed it appropriate to detain women in imam and mukhtar houses. This study focuses on the use of imam houses as women's prisons according to Ottoman archival documents.

Keywords: Woman, Prison, İmam, Crime, Punishment

Giriş

Kadın, tarih boyunca Türklerin kurmuş olduğu bütün devletlerde önemli bir yer edinmiştir. Toplumun temel yapısını oluşturan millet inşası sürecinde de en temel dayanak noktası olmuştur. Oluşturulan millet mefhumunda kadına önemli roller atfedilmiştir. Kadına sunulan en temel rol annelik sorumluluğu olmuştur. Eski Türk anelerinde ve destanlarında kadından soyunun ilk mürebbisi, eşinin yoldaşı, ocağın temeli ve bütün erdemlerin ana kaynağı olarak bahsedilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde kadınların yaşayış biçimleri eski Türk geleneklerine benziyorken İslamiyet'in Türkler tarafından kabul edilmesiyle beraber ortaya çıkmış olan hukuksal ve toplumsal yaşamdaki değişkenlikler kadının toplum içerisindeki yaşantısına da etki etmiştir. Bu bağlamda kadına özellikle Osmanlı Devleti'nde geleneksel ve dinsel kuralların gereği olarak görülen bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Söz konusu kısıtlamalar kadını sınırlamak değil aksine ona yüklenen anlamı korumak maksatlı olmuştur.

Kadınlar, eski Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de belli yaşamsal ve hukuksal haklardan yoksun bırakılan kimseler değildir. Bilakis sosyal ve siyasal yaşamın tümünde etkin biçimde yer almışlardır. Kadınlar hukukun sunmuş olduğu tüm haklara büyük ölçüde sahiptir. Bu hakların tümüne sahip olmasıyla beraber adaletin sağlanması noktasında yeri geldiğinde kadınların cezalandırıldığı da olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kadınlar, bedeni cezalar yerine genellikle sürgün ve hapis ile cezalandırılmıştır. Bu doğrultuda kadınlara mahsus cezaevi bulunmayan bölgelerdeki fail kadınlar imam veya muhtar evlerinde tevkif edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Kadın Hükümlüler

Devletler toplumsal yaşamın bir gereği olarak düzenin sağlanması, bireysel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmaması amacıyla hukuk kurallarını oluşturmuştur. Bu kurallar, bireylerin aralarında yürütmüş oldukları ilişkileri adaletle ve toplum faydasına göre düzenleme misyonunu güden kaidelerin tümüdür. Devlet tarafından düzenlenmiş olan kurallara aykırı olan davranışlar suç olarak nitelendirilmiş ve bu davranışta bulunanlara bir takım cezai yaptırımlar uygulanmıştır.¹ Bu cezai yaptırımlar failin suç teşkil eden fiilini tekrarlamaması ve ıslah edilerek yeniden topluma kazandırılması için bazı haklarından yoksun bırakılması şeklinde tanımlanmıştır². Hukukçular işlenen suçtan etkilenen ve mağdur edilen kişi için mahrumiyet ifadesini kullanmıştır. Mahrumiyet bir yandan suçun karşılığında verilecek olan cezanın türünü belirlerken diğer yandan da bu cezanın şiddetindeki oranı ifade etmektedir³.

Kurulmuş olan bu sistem uzun bir geçmişe sahip olmasa da cezalandırma eylemine geriye dönük bakıldığında ceza hukukunun öncelikle Roma Hukuku'na dayandığı görülmektedir. Bu dönemde suç, fiili bir ceza yerine daha çok karşılıklı tazminat gerektiren durum gibi algılanmaktadır. Ancak bazı hallerde kısasa kısas uygulamasının gerçekleştirildiği de görülmüştür. Roma hukukunda cezalandırma sistemi böyleyken Avrupa'daki ceza sistemine bakıldığında cezai uygulamaların uzun süre bedeni cezalarla sağlandığı anlaşılmaktadır. Bedeni cezalar bilhassa teşhir edilerek, halka açık bir şekilde uygulanmıştır. Böylelikle verilen ceza ile hem toplumun geneline bir gözdağı verilmiş hem de imparatorun güç ve kudreti halk ve devletler nezdinde pekiştirilmeye çalışılmıştır⁴.

Birçok devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de cezalar suçun derecesine göre değişmiştir. Tanzimat dönemine kadarki süreçte cezalar şer'i hukukun yanında padişahın kanun koyma yetkisiyle ortaya çıkan örfî hukuk ile belirlenmiştir⁵. Şer'i ve örfî hukuk kaideleri birbirinden bağımsız olmamakla beraber, şer'i hukukun uygulandığı noktada gerekli görülüyorsa örfî hukuka da başvurulduğu görülmüştür. Bu bağlamda şer'i hukuk ve şer'i hükümler; aile, miras gibi kişisel hukuk alanlarına odaklanırken, doğrudan kamu hukukuna temas eden, devlet yönetimi ve idaresi ile ilgili mevzularda örfî hukuka başvurulmuştur⁶. İslam ceza hukukunu da kapsayan şer'i hukukta suçlar hadd⁷, kısas ve ta'zir⁸ suçları olarak sınıflandırılmıştır. Suçlular buna göre

¹ Hayrettin Yıldız, "Hukuk Devleti'nin Gelişim Sürecinde Mülk Devleti ve Polis Devletinin Yeri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15, sy. 2 (Aralık 2013): 215-216.

² Fatma Karakaş Doğan, "Cezanın Amacı ve Hapis Cezası" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009), 5.

³ Pınar Bacaksız, "Cezalandırma ve Topluma Yeniden Kazandırma", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16, sy. 2014 (Temmuz 2014): 4918.

⁴ Bacaksız, "Cezalandırma ve Topluma Yeniden Kazandırma", 4918-19.

⁵ Esmâ Erbulut, "Osmanlı'da Hapishaneler (1839-1908)", (Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2021), 28.

⁶ Çağrı Sevinçli, "Osmanlı Aile Hukuku'nda Şer'i ve Örfî Hukukun Gelişim Süreci Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi* 6, sy. 5 (Aralık 2023): 975.

⁷ Hadd kelimesinin çoğulu hududdur. Allah'ın haklarına karşı işlenen suçlar; hırsızlık, zina, şarap içmek veya sarhoş olmak, kazif (birine zina isnat etmek), yol kesme, irtidat yani İslam dinini terk etmek ve değişik görüşler olmakla beraber isyandan ibarettir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52, sy. 1 (2003): 173-174.

⁸ İslâm hukukunda, hakkında belirli bir şer'î cezâ (hadd-i şer'î) bulunmayan suçlardan dolayı bir suçluya devlet başkanı veya vekili tarafından verilen

cezalandırılmıştır. Had suçları, Allah'ın haklarına karşı işlenen suçlardır. Bu suçlara verilecek cezalar Kur'an ve hadislerle dayalı olarak belirlenmiştir. Bu suçlar zina, kazf⁹, içki içmek, hırsızlık, hırsızlık, irtidat¹⁰ ve isyan olmak üzere yedi tanedir. Bir diğer suç türü olan kısas suçları kişilerin bedenlerine karşı gerçekleştirilen suçlardır. Suçu oluşturan fiil gerçekleştirilirken kasıt söz konusu ise kısas cezası uygulanmıştır. Cezası belli olmayan ancak kurallara aykırı tutum ve davranışlar ta'zir suçları olarak adlandırılmıştır. Ta'zir suçlarının cezasının miktarı, yöntemi ve uygulaması hâkimin takdirine bırakılmış; hâkimin kararında suçun işleniş şekli ve suça etki eden etmenler belirleyici olmuştur¹¹.

17. ve 18. yüzyıllara gelindiğinde Aydınlanma Dönemi ile akılcı düşüncüyü eski, değişmez olarak görülen varsayımlardan, ön yargılardan, ideolojilerden, özgürleştirme ve keşfedilen yeni bilgiyi kabule yönelinmiştir. Bununla birlikte birçok alanda olduğu gibi hukuk ve ceza bağlamında da yeniliğe gidilmiştir¹². Yine aynı yüzyıllarda hafif ve orta derecedeki suçlara para cezası verilirken ağır suçların cezaları idam, sürgün, kürek, kalebentlik ve hapis şeklinde tatbik edilmiştir¹³.

Osmanlı Devleti, yargı teşkilatının oluşumuna İslâm yargı teşkilâtı kaynaklık etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu kendinden önce var olan İslâm devletlerinin yargı sistemini devletin örf, adet ve geleneklerine adapte ederek uygulamaya çalışmıştır¹⁴.

Osmanlı Devleti'nde işlenen suçlar incelendiğinde, çoğunlukla zina, hırsızlık, dolandırıcılık, tecavüz, çocuk düşürme, konut dokunulmazlığını ihlal ve cinayet olayları ile karşılaşmaktadır. Hırsızlık tüm hukuk sistemlerinde suç olarak değerlendirilmiş ve yasaklanmış bir eylemdir. Hırsızlık yapan İslam hukuku doğrultusunda ibret alınması ve caydırıcı olması amaçlanarak uzuv kesme ya da çaldığının geri iadesi ile zararın karşılanması olmak üzere iki şekilde cezalandırılmıştır. Uzuv kesme cezası suçlunun el veya ayağı kesilerek uygulanmıştır. 1858 tarihindeki ceza kanunu ile uzuv kesme cezasının uygulanmasına son verilmiş; bunun yerine suçluya hapis veya kürek cezası uygulanmasına karar verilmiştir¹⁵.

Osmanlı Devleti'nde kadınların erkeklere kıyasla daha az oranda suça meyilli oldukları bilinse de Osmanlı zamanından kalan belgelerden miras hissesini zapt etme, alacak-verecek, yalan beyan ile hak iddia etme, ev basma, adam öldürme, mal gaspı, araziye müdahale, vakıfların yönetimine karışma, hırsızlık, zina gibi suçları işledikleri anlaşılmaktadır¹⁶.

Kadınlar bu suçlar arasından en çok zina suçunu işlemiştir. Zina fiili Osmanlı Devleti'nin büyük önem verdiği aile kurumu ile toplumun ahlakına uymayan, İslam dininin de haram kıldığı bir davranıştır. Fiili gerçekleştirenlere uygulanan cezalar toplumlara göre farklılık göstermiştir. Osmanlı toplumunda verilecek olan ceza İslam hukukuna göre had cezası olarak ifade edilmiştir. Buna göre zina eden evli ise recm¹⁷ cezası verilmesi, bekâr ise yüz sopa vurulması ve sürgün edilmesi gerekmektedir. Osmanlı örfi kanunları neticesinde zina yapan kadın veya erkek ailesi ya da akrabaları tarafından öldürüldüğünde cinayeti işleyen zanlıya herhangi bir ceza verilmeyeceği belirtilmiştir. Toplumda konu namus olduğunda olaylar cinayete dahi varmıştır. Aile namusu kadınla ilişkilendirilmiş; erkeğe de bu namusa leke süren kadını öldürme hakkı tanınmıştır¹⁸.

Zina, fuhuş, eşkıyalık, fesatçılık, casusluk yaparak devlet düzenini bozan umumhanecilik, sahtekârlık, yalancı şahitlik, hırsızlık yaparak rüşvet alarak, iftira atarak, fal bakarak veya içki içerek şer'i hükümlere uymayan kadınlar ile devletin koyduğu diğer emir ve yasaklara uymamak suretiyle suç işlediği kabul edilen kadınlar çoğunlukla sürgün cezası ile cezalandırılmıştır. Casusluk yaparak cezalandırılan kadınlar da genellikle Osmanlı vatandaşı olmayan kadınlardan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti eşkıyalık faaliyetlerini, toplumda huzursuzluğa sebep olacağından ve devlet otoritesini zayıflatacağından dolayı önlemek istemiş bazı tedbirler almıştır. Kadınlar eşkıyalık hareketlerine katılmamış ve suçsuz olsa dahi eşleri sürgün cezasına çarptırıldığında geride

azarlama, sert bir tavır takınma, dayak veya hapis şeklindeki ihtar cezâsı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tâzir: <https://lugatim.com/s/tazir>.

⁹ Dayanağı olmayan zina suçlaması. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://lugatim.com/s/KAZF>.

¹⁰ İslam dînini terkederek başka bir dîni kabul etme. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://lugatim.com/İRTİDAT-İRTİDAD>.

¹¹ Mehmet Koç, "Osmanlı Ceza Hukukunda Hile (Aldatma-Dolandırıcılık) Suçları ve Cezaları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19, sy.1 (Haziran 2019): 119-139.

¹² Ayşe Usta, "Aydınlanma Düşüncesine Kısa Bir Bakış", *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi* 1 (Güz 2018): 75-76.

¹³ Mehmet Emin Artuk, Mehmet Emin Alşahin, "Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21, sy. 2 (2015): 174-175.

¹⁴ İbrahim Durhan, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XII, sy. 3-4 (Eylül 2008): 55.

¹⁵ Yasemin Baba, "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm ve Sonuçları", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 71, sy. 1 (Ağustos 2013): 80-82.

¹⁶ Kader Demir, "Osmanlı Kadınının Ceza Hukukundaki Yeri ve Şikâyet Hakkını Kullanımı (1785-1810)", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sy. 1 (Mayıs 2023): 511.

¹⁷ Taşa tutarak öldürmek. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Esen, "Zina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 44 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 444-445.

¹⁸ Fehminaz Çabuk, "19. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Zina: Bazı Zina Vakalarında İşlenen Cinayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan ve İnsan Dergisi* 7, sy. 23 (Ocak 2020): 1-16.

kalıp mağdur olmamaları açısından dolaylı olarak sürgüne gönderilmiştir¹⁹.

Osmanlı Devleti nüfusunu artırarak gücü elinde tutma arayışında olmuştur. Bu da ancak nüfus artışı ile mümkün görülmüştür. Bu bağlamda imparatorluk çocuk düşürme veya aldırma eylemini de suç olarak değerlendirmiştir. Çocuk düşürme, kürtaj olarak veya bilerek çocuğun düşmesine sebep olunmasıdır. 1841 ile 1851 tarihli ceza kanunlarında bu suça değinilmemiştir. Suça ilişkin ifadeler ilk olarak 1858 ceza kanunnamesinde yer almıştır. Suçun failleri 1858 tarihli ceza kanunnamesinden önceki dönemlerde İslam hukukuna göre cezalandırılmıştır. Buna göre suçlu diyet öder; eğer suçta kasıt söz konusu ise ayrıca kürek cezası ile de cezalandırılırdı. 1858 tarihli ceza kanununun 193. maddesine göre suçluya altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilmesi öngörülmüştür²⁰.

Kadınların işlediği diğer ciddi bir suç cinayettir. Cinayet insanların yaşam hakkının elinden alınmasıdır. Bu suçu işleyenler, yani katiller bütün devletlerde en ağır cezalara çarptırılmaktadır. Çünkü cinayet, sadece öldürülen kişiye karşı değil geride kalan ailesine, sevenlerine karşıda işlenmiş ve geri dönüşü mümkün olmayan bir suçtur. Osmanlı Devleti'nde cinayetler çoğunlukla arazi anlaşmazlıkları, hırsızlık, tecavüz, zina vb. sebeplerden dolayı işlenmiştir. Katillere çeşitli cezalar uygulanmıştır. İslam hukuku cinayet suçunu üç biçimde ele almıştır. Bunlar; kasıtlı bir şekilde, kasıtlıya benzer hatalı ve hatayla öldürmedir. Cinayet zanlıları ta'zir, kısas ve diyet ödenmesi ile cezalandırılmıştır. 1851 tarihli ceza kanunnamesine göre kasten cinayet işleyene şer'î hükümlerin uygulanması uygun bulunmuştur. 1851 kanunnamesinde kadın katillere uygulanacak cezalar da ele alınmıştır. Kendi rızasıyla cinayet işleyen kadınlara beş ile on beş yıl arasında, tehdit ile mecbur bırakılarak cinayet işleyen kadınlara iki ile beş yıl arasında hapis cezası verilmiştir. Katile yardım ve yataklık yapan kadınlara da beş ile yedi yıl arasında hapis cezası uygulanmıştır²¹.

Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu

Hapis, Arapça "hbs" kökünden türeyen "habs" kelimesinden gelmektedir. En bilinen anlamı, birisini dışarı çıkmasına izin vermemek üzere bir yere kapatmadır. Suçluların kapatıldığı yerin, hapishanenin kısaltılmış adıdır. Hapsedilmiş kimse, tutuklu, mahpus yerine tercih edilir. İşlenen bir suça karşılık olarak verilen ve suçluyu bu işe mahsus bir yerde alıkoymak şeklinde uygulanan hürriyeti bağlayıcı cezaya denir. Tutma, zapt etme manasında da kullanılır²².

Arapça "habs" ve Farsça "hâne (ev, yer)" kelimelerinin birleşmesiyle oluşan hapishane kelimesi ise hapis eyleminin gerçekleştiği mekânı ifade etmektedir. Sözlükte müttehemlerin hapis ve tevkifine mahsus mahfuz mahal, sicn, mahbes anlamında kullanılmaktadır²³. Hapishane kavramının yerini tutan birçok kelime bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; imam evi, cezaevi, dam, tevkifhane, iplikhane, kılınlık, kımlik, mahbes, mescen, terme, tünek ve zindandır²⁴. Ayrıca 19. yüzyılın başlarına kadar da mahbes olarak kullanılan mekânlar için "karanlık sıkıntı ve dehşete düşürücü yer" ifadesini karşılayan "zindan" tabiri tercih edilmiştir²⁵.

Islahatçı ve yenilikçi padişah olarak tanınan II. Mahmud'un saltanatında (1808-1839) devletin çağdaştırılarak varoluş sürecini devam ettirebilmesi adına Avrupa'ya ayak uydurmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde hapishaneleri iyileştirme konusunda da yeniliğe gitme girişimleri başlamıştır. Ceza kanununun hazırlanmasıyla birlikte ceza mefhumu önem kazanmış, ayrıca hapishanelerin ıslah edilmesi için de hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır²⁶. Osmanlı Devleti'nde hapishanelere dair ıslah çalışmaları yapıldığı esnada İstanbul'un Sultanahmet semtinde Mehterhane olarak faaliyet yürütmekte olan İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümünün 1831'de Hapishane-i Umumi'ye dönüştürülmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda Dersaadet dışında yer alan kale burçlarının devlet tarafından zindan olarak kullanılmasına da devam edilmiştir²⁷. Erkek suçluların hapsedilme durumları böyleyken, zanlı olarak tutulan kadınlar ise en yakın mahalle imamının evinde tevkif edilecektir²⁸. İbrahim Paşa Sarayı'nın tevkifhane olarak kullanılmaya başlaması ile Osmanlı Devleti'nde modern hapishanelerin kuruluş

¹⁹ Gülbadi Alan, "19. Yüzyılda Osmanlıda Sürgün Politikası Çerçevesinde Sürgün Kadınlar", *Belleten* 78, sy. 281 (Nisan 2014): 245-72.

²⁰ Belkis Konan, "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 57, sy. 4 (Aralık 2008): 319-35.

²¹ Özlem Poyraz, Merve Öner, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cinayet ve Yaralama Vakaları: 478 Numaralı Ayniyat Katl Defteri Örneği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy.73 (Temmuz 2022): 116-18.

²² Habs kelimesi için ayrıntılı bkz. <http://lugatim.com/s/hapis>

²³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019), 431.

²⁴ Mehmet Özkarcı, "Eski Türkçe 'de Kullanılan Mimari Terimler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 10 (Haziran 1991): 298-23.

²⁵ Erbulut, "Osmanlı'da Hapishaneler (1839-1908)", 28.

²⁶ Gültekin Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002), 180.

²⁷ Erbulut, "Osmanlı'da Hapishaneler (1839-1908)", 30-31.

²⁸ Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)" 180.

sürecinin başladığı varsayılmaktadır²⁹.

Osmanlı Devleti klasik dönemde (1299-1839) dünyaya yön veren bir devlet konumundaydı. Ancak Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali gibi gelişmelerden sonra dünya devletleri arasında dengeler değişmeye başlamış, yeni güç dengeleri oluşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu bu gelişmeler karşısında hem ekonomik hem de siyasi yönden kayıplar yaşamıştır. Netice itibarıyla artık dünya dengesi Avrupalı devletlerin eline geçmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti çöküş aşamasına gelmiştir. Devletin var olduğu bu durumdan kurtulması ve eski güçlü günlerine geri dönmesi için bazı girişimlerde bulunulması gerekmiştir³⁰. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti çöküşünü engellemek, Avrupa karşısındaki geri kalmışlığını önlemek ve ıslahatların kalıcılığını sağlamak amacıyla 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir³¹. Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte birçok alanda yeniliğe gidilmiştir. En dikkat çekici değişim hukuk alanında gerçekleşmiştir. Kanun üstünlüğü ilkesi esas alınmış ve eski hukuk sisteminin yanında Batılı anlamda hukuk kuralları uygulanmaya başlanmıştır³². Batılı hukuk kuralları oluşturulurken Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı dikkate alınmıştır. Başka bir deyişle devlete tabi olan tüm unsurlarda ayırım gözetmeksizin uygulanabilir olmasına özen gösterilmiştir³³.

Tanzimat döneminde ceza hukuku alanında üç kanun öne çıkmıştır. Bunlardan ilki 3 Mayıs 1840 tarihli Kanun oluşturulurken Batı hukukundan çok faydalanılmadığından yerli kanun olarak kabul görmektedir. Kanun 13 fasıl, 1 sonuç başlığı ve toplam 42 maddeden oluşmaktadır. İlk fasıl cinayet suçu ile idam cezasına dair düzenlemeler içermektedir. Ceza hukuku alanındaki ikinci kanun 14 Temmuz 1851 tarihli Kanun-ı Cedid'dir. Bu kanun ilkinde göre daha ayrıntılıdır. Bununla birlikte, ilk kanun ile büyük bir farkı yoktur. Çıkarılan üçüncü kanun Ceza Kanunname-i Hümayûnu'dur. Kanun Fransız ceza kanunu örnek alınarak oluşturulmuştur. 52 yıl yürürlükte kalmıştır. Geçmiş zamanlarda olduğu gibi Osmanlı Devleti zamanında da ceza kanunlarının caydırıcı olması amaçlanmıştır. Osmanlı hukukundaki bu modernleşme hamleleri sonucunda bedeni cezaların yerini daha çok hapis cezaları almıştır³⁴.

Osmanlı Devleti'nin her kademesinde yeniden şekillenmeye giderek, Avrupa medeniyetleri seviyesine çıkarılması mevzusundaki ısrarı ile tanınan dönemin İngiltere Büyükelçisi Canning; yeni bir düzen inşa etmeyi vaat eden Osmanlı Devleti'nde herhangi bir değişikliğin olmadığını ve ayrıca Osmanlı Devleti'nde hapishanelerin durumlarını göz önüne alarak ülkede hapishanenin olmadığını kinayeli bir dille şu şekilde ifade etmiştir: "Osmanlı topraklarında tevkif ya da hapishane olarak yer alan mekânlar, şehrin en üst idari amiri olan vali paşanın hem ikametgahı hem de işini yürütmek için kullandığı konağın tomruk dairesi, mahzeni ya da kale, tophane, saray gibi müstahkem binaların içinde bu işe ayrılmış herhangi bir yerden ibaretti" sözleriyle hapishanelerin her anlamda iyileştirici ve insani koşullar altında faaliyet yürütmesi gerektiğinin altını çizmiştir³⁵.

Osmanlı Devleti'nde İmamlar Ve Görevleri

Sultan II. Mahmud döneminde muhtarlık teşkilatı kuruluncaya kadar imamlar bir bakıma kazaların idarecisi olan kadıların mahalledeki ya da köydeki temsilcileri olarak görev yapmıştır. II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı kaldırılmış nihayetinde bu da asayiş problemine sebep olmuştur. Dolayısıyla nüfus hareketlerini kontrol altına almak, denetim ve güvenliği sağlamak amacıyla muhtarlık teşkilatı kurulmuştur³⁶.

Osmanlı Devleti'nde muhtarlık teşkilatı kurulmadan önce bu müessesinin görev ve sorumluluklarını mahalle imamları yerine

²⁹ Gizem Parlakoğlu, "II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerin Genel Özellikleri ve Uygulamaları" (Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2018), 18.

³⁰ Bayram Kodaman, "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2007, sy. 16 (Aralık 2007): 15-16.

³¹ Mehmet Zakir Sarıkaya, "Osmanlı Devleti'nde Yeni Bir Yapılanma: Tanzimat Fermanı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı (Ekim 2023): 72.

³² İsmet Türkmen, "Mustafa Kemal Dönemi Türk Modernleşmesinde Kadın Kimliğinin İnşası", *Türkiye'de Kadın: Siyasi, Sosyal ve Kültürel Alanda Değişim*, ed. Esman Özdaşlı (Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2022), 115-116.

³³ Mehmet Özkan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Ceza Hukuku Düzenlemeleri", *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, sy. 15 (Haziran 2022): 273.

³⁴ Güher Ulu, "Tanzimat Dönemi Hukukta Modernleşme", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 26, sy. 1 (Nisan 2021): 235-64.

³⁵ Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)", 112-13.

³⁶ Mehmet Süme, "Osmanlı Yerel Yönetiminde İmanın Yeri ve Önemi: Bolu Örneği (19. ve 20. yy)", *Dergiabant* 10, sy.1 (Mayıs 2022): 116-48. İlk olarak İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp'te tesis edilen muhtarlık nizamı taşrada hemen uygulamaya geçirilememiştir. Muhtarlık teşkilatı taşrada ilk olarak yaşanan bir karışıklığa çözüm bulma amacıyla 1833 yılında Kastamonu sancağında tesis edilmiştir. Ayanlık idaresinin yerine ikame edilmek üzere kurulduğu bilinen muhtarlık teşkilatı Dersaadet'teki tatbik edilen usule uygun olarak her eyalet, sancak ve kasabada halkın güvenliği için devreye sokulmuştur. Bu meyanda mahalle ve köy muhtarları en tecrübeli ve halk arasında hükmü geçen kimselerden seçilmiştir. Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1829-1864)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009), 7-8.

getirmektedir. İmamlar genellikle sınava tabi tutularak göreve getirilmiştir. Halkın isteği doğrultusunda sınavsız bir şekilde görev alanlar da bulunmaktadır ancak bunlara imam değil “namazcı” denmiştir. Osmanlı Devleti egemenliğinde imamların birçok görevi bulunmaktaydı. İmamlar, şehirde mahallenin, kırsalda ise köylerin yönetimden mesul tutulmuştur. Halkı dini konularda bilgilendirmek ve namaz kıldırmak öncelikli görevleridir. Ayrıca mahallenin düzeni, huzuru, güvenliği de öncelikli sorumlulukları arasındaydı. Osmanlı mahalleleri birbirini tanıyan, birlik, beraberlik ve dayanışma içerisinde olan insanların bir arada ikamet ettiği yerlerdir. Mahallede ikamet edenler imamlar aracılığıyla birbirine kefil ettirilirdi. Kefili olmayanların mahallelerde ikamet etmesine müsaade edilmezdi. Kefilsiz oturanların ve halkı rahatsız edecek davranışta bulunanların, alkol alanlar, namaza gelmeyenler, oruç tutmayanlar kısacası dini vazifelerini yerine getirmeyenlerin tespit edilmesi ve gerektiği şekilde cezalandırılması imamların sorumluluğundaydı. Ayrıca kadınların birbirine özenip modaya uymalarının israfa yol açacağı, bunun da aile huzurunun bozulmasına sebebiyet vereceği düşüncesi ile kadınların kıyafetleri de mahalledeki düzene dâhil edilmiştir³⁷.

Mahallelerin temizlenmesi, süpürülmesi mahalle sakinleri tarafından yerine getirilmekteydi. İmamlar bu işlemlerin kontrolü ile bizzat ilgilenirlerdi. Mahallelerde yardımlaşma amaçlı kurulan ve varlıklı kişiler tarafından finanse edilen avarız vakıfları bulunmaktaydı. İmamlar bu vakıfların gelirini toplamak ve ihtiyaç sahiplerine ulaştırmakla da görevliydi. Bunların dışında fırınlarda imal edilen ekmekleri kontrol etmek, stokçuluğu engellemek, nüfus kayıtlarını takip etmek, evlenme-boşanma işlemlerini yerine getirmek, devletin emir ve yasaklarını halka bildirmek de imamların vazifelerindendi³⁸.

İmamlar ayrıca fuhuş yapan kadınların tespit edilmesi, cezalandırılması ve onların camilere alınmamasından da sorumlu tutulmuştur. Hapis cezası verilen kadınların cezaları bitinceye kadar imamların evinde kalmaları öngörülmüştür. Dolayısıyla imamlar kadınların cezalandırılmasından ve bu cezaların infazının tamamlanmasından bizzat sorumludur³⁹. Devlet yönetim anlayışında olduğu gibi suçlu kadın veya erkek fark etmeksizin halk içerisinde zinaya ve fuhuşa meyledenler sevilmez, yönetim de bunları cezalarla engellemeye çalışırdı. İslam hukuku zina suçunu toplum ve toplum hayatının geneline karşı işlenmiş bir suç olarak görür ve ona göre cezalandırırdı. Zinakârlar için bireyin medeni durumu dikkate alınarak taşlama (recm), değnek (celde) veya kamçı cezası, sürgün cezalarından birisi ya da ikisi uygulanırdı. Zina yapan kişi bekâr bir erkek ise 100 değnek ile cezalandırılırdı. Ya da çeşitli rivayetlere göre kişi sürgün edilebilirdi. Kişi eğer evli ise taşlanarak öldürülürdü. Zina eden bekâr bir kadın ise sürgün edilmez yalnız 100 değnek ile cezalandırılırdı⁴⁰.

Osmanlı Devleti’nin zina ve fahişelik suçlarına karşı bakışı büyük oranda Müslüman nüfus ve daha da önemlisi devletin hukuk anlayışını derinden etkileyen şer’i yani İslam hukukunun kural ve kanunlarıyla aynı eksende bulunmaktaydı. 16. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti İstanbul’da fahişelik suçunu engellemek ve mümkün olabildiği kadar bu suçun önüne geçebilmek için merkezinde mahalle imamlarının bulunduğu bir haber alma ağını kullanması olağan durumdu. Nihayetinde Osmanlı Devleti fahişenin evi dâhil iş icra mekânlarını tıkama yoluna gitmekteydi⁴¹. Özellikle kutsal aylarda kadınların (fahişe) çalışmalarına izin verilmemiş engel olmak adına çeşitli yöntemler izlenmiştir. Bu yöntemlerden birisi kadınların imam evinde tevkif edilerek işlerinin devlet tarafından karşılanması olmuştur. H-05-08-1257 (22 Eylül 1841) tarihinde İstanbul’un Tophane semtinde görev yapmakta olan bir imamın evine üç aylara hürmeten Ramazan’ın sonuna kadar dışarı çıkarılmamak üzere işleri devlet tarafından karşılanan 35 fahişe hapsedilmiştir⁴².

³⁷ Ziya Kazıcı, “Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri” *İslam Medeniyeti Dergisi* 5, sy. 43 (Mart 1982): 29-35.

³⁸ Mefail Hızlı, “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”, *TESAM Akademi Dergisi* 1, sy. 1 (Ocak 2014): 41-51.

³⁹ Kemal Beydilli, Osmanlı Dönemi’nde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü, (İstanbul: Pinar Yayınları, 2018), 17-18.

⁴⁰ Mustafa Demir, “16. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2016), 95.

⁴¹ Demir, “16. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği”, 110.

⁴² Üç aylar süresince fahişe kadınların işlerinin devlet tarafından karşılanması Tophane-i Amire Feriki ve Müdürlerinin Zabtiye Nezaretine yazmış oldukları arz dilekçesinde şu şekilde izah edilmiştir: “Ma’rûz-ı bendeleridir ki Tophâne-yi ‘Âmire Ferîki pâşâ-yı müşârûn-ileyh hazretleriyle müdürî efendi-i mûmâ-ileyh bendelerinin müstereken takdîm itmiş oldukları işbu takrîrleri me’âli bi-lütûfihi te’âlâ şeref hulûlûyle teşerrûf olunan şühûr-ı selâseye hürmeten Tophâne-i ‘Âmire’de vâkî’ imâm evinde sâkine otuz ve otuz beş nefer nisvânın def’-i mekârihi zimmında taşra çıkarılmamak üzere işbu sene-i mübâreke şehri-i Receb-i şerîfi guresinden şehri-i Ramazân-ı şerîf gâyetine kadar otuz nefer i’tibâriyle ‘asâkir-i muntazâma misillü iktizâ iden ta’yinâtının i’tâ olunması husûsundan ‘ibâret bulunmuş ve Haseki Timarhânesi’nde mütemekkiye âlûfte ve hâneberdûş fukarâ hâtûnların elli altı senesine mahsûben me’kûlât masârifleri Mâlîye Hazîne-i Celîlesi’nden bâ-sûret i’tâ olunmuş olduğu ve masârifât muhâsebesinden mahrec der-kenârda gösterilmiş olup vâkî’â bunların hetk-perde-i nâmûsla serseri geşt-gûzar sûk ve pâzâr itmiş biraz da fakr-ı hâllerinden neş’et itmiş olacağına ve üç mâh bir yerde tevkîfleri pek de mümkün olamayacağına mebnî ferîk-i müşârûn-ileyh hazretleriyle bi’l-müzâkere şehri-i Ramazân-ı şerîf guresinden bi’l-‘itibâr sâye-i mekârim-vâye-i şehinşâhîde otuz nefer ta’yini i’tâsıyla ‘aceze-i merkûme mesrûr buyurulmak ve eyyâm-ı mübâreke-i merkûmede me’mûru ma’rifetiyle serseri gezdirilmekten men’ ve tahzîr olunmak husûsları münâsib görünmüş olmağın ol-vechle i’tâsı muvâfık irâde-i devletleri buyurulduğu hâlde masârifât muhâsebesinden masraf ruznâmçesine ve Tophâne-i ‘Âmire yoklamasına birer kıt’a ilm ü haberinin bi’t-tastîr i’tâ buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehûl-emrindir.” Bkz. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Zabtiye (C.ZB.), No: 52, Gömlek Nu: 2557, Tarih: H-05-08- 1257 (22 Eylül

Kadın Mahpusların Tevkifinde İmamevinin Rolü

Osmanlı sınırları içerisinde 1912 yılına kadar kadınlara mahsus müstakil bir hapisane binası inşa edilmemiştir. Bu durum kadın mahkûmların sayıca az olmasından kaynaklanmaktadır. İşledikleri suçlardan ötürü hapis cezasına çarptırılmış olan mücrim kadınların merkez livaya sevki yerine gerekli ücretin hapisaneler tahsisatından ödenmesi suretiyle imam veya muhtar evinde tevkifine karar verilmiştir. Bu karara müteakib Ankara Vilayeti'ne H-06-03-1322 (21 Mayıs 1904) tarihinde gönderilen tahriratta; “Kadın tutuk ve cezaevi bulunmayan kaza mahallerinde daimi bir tutuk ve cezaevi binası kiralayarak gardiyan maaşı tahsisine gerek olmayıp bütçedeki hapisaneler tahsisatından uygun bir ücret verilerek suçlu kadınların, imam ve muhtarların evinde tutuk ve hükümlü olarak bulundurulması gerektiği ve Mihaliçcik (Eskişehir) kazasında da böyle yapılması lazım geldiği” şeklinde işleyişin usulü bildirilmiştir⁴³. Alınan bu karara benzer şekilde H.29-02-1322 tarihli arşiv belgesinden nisa (kadın) hapisanesi bulunmayan Arabgir (Arapgir)⁴⁴, H.10-06-1322 Kuruçay⁴⁵ ve H.20-02-1324 tarihinde ise Erzurum İspir kazasında⁴⁶ gardiyan istihdamının gerekli görülmeyip kadın suçluların merkez livaya sevklerine kadar imam ve muhtar hanelerinde hapsedilmeleri uygun görülmüştür Midyat, H.26-03-1326⁴⁸ Behisni (Besni), ve H.07-07-1323⁴⁹, H.23-01- 1324⁵⁰, H.13-03-1326⁵¹ tarihli belgelerden de görüldüğü üzere kaza merkezlerindeki mahkûm kadınlar tutukluluk süresi doluncaya kadar imam veya muhtar evinde tevkif edilmiştir. Kadınlara mahsus hapisane binasının inşa edilememesi kadın mahkûmların az olmasının yanında gardiyan maaşının karşılanmasının bütçeye getireceği yükten de kaynaklanmaktadır. Gardiyan maaşı tahsisinden kaçınmak maksadıyla suçlu kadınların yine imamevinde tevkifi istenmiştir. Bu bağlamda H.02-03- 1322⁵², H.06-03-1322⁵³, H.07-03-1322⁵⁴ ve H.18-02-1325⁵⁵ tarihli arşiv kayıtlarında Akova, Mihaliçcik, Urla ve Kesriye kazalarında bulunan mahkûm kadınların tevkifi için de bu uygulamanın gerçekleştirilmesinin gerekli görüldüğünden bahsedilmektedir. Kadınların hapis tutuldıkları yerler yalnız imam veya muhtar evleriyle sınırlı kalmamış; ayrıca Edirne Vilayeti'ne bağlı İskeçe ve Keşan gibi çeşitli kazalarda papaz evleri de bu iş için kullanılmıştır⁵⁶.

Devlet bütçesinin kısıtlı olması sebebiyle yeni bir bina yapmanın güçlüğü kadın mahkûmların cezalarının tatbiki için alternatif çözümler bulunmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu çözümlerden birisi kadınların cezalarını çekmeleri için kira

1841).

⁴³ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT), No: 853, Gömlek Nu:47, Tarih: H-06-03-1322 (21 Mayıs 1904).* Kadın suçluların tevkif edilmesi hususunda sıkıntının yaşanması hakkında 10 Nisan 1320 tarihli ve 62 numaralı yazışmaya H-06-03-1322 (21 Mayıs 1904) tarihli belge ile şu şekilde açıklık getirilmiştir: “Âhkâm-ı kavâninin kadınlar hakkında dahî tamâmen tatbîk ve infâzı için cüz’î ücretle birer mahall tedârikiyle nisâ tevkîfhânesi ittihâzına me’zûniyet virilegelmekte ise de kazâ merkezlerinde dâ’imâ mücrimîn nisâ bulunamayacağından bunlar için sûret-i dâ’imede tevkîfhânesi bedel-i icârıyla gârdiyan ma’âş tahsisine lüzûm olmayub dâhil-i muvâzene olan habshâneler tahsisâtından bir ücret-i münâsib i’tâsıyla imâm ve muhtar hânelerinde hâbs ve tevkîfi emsâli iktizâsından olmasına binâen Mihaliçcik kazâsı dahî ona göre ifâ-yı mu’âmele olunması lüzûmunun muhâsebe ifâdesiyle beyânına mübâşeret kılındı.”

⁴⁴ Dahiliye Mektubî Kalemi’nden Mamûetülaziz Vilayeti’ne yazılan 29 Mart sene 1320 tarihli ve yirmi bir numaralı tahrir cevap verilen yazı Arabgir kazasıyla ilgili olup yazıda şöyle denmektedir: “Âhkâm-ı kavâninin kadınlar hakkında dahî tamâmiyle tatbîk ve infâzı zımnında cüz’î ücretle bir mahall tedârik ve nisâ tevkîfhânesi ittihâzına me’zûniyet virilegelmekte ise de kaza merkezlerinde dâ’imâ mücrimîn nisâ bulunamayacağından sûret-i dâ’imede nisâ habshânesi bedel-i icârı tahsisine şimdilik lüzûm görülmemekte bulunmasına binâen Arabgir kazâsınca emsâli misillü mücrimîn nisânın merkez livâyâ sevklerine kadar dâhil-i muvâzene olan habshâneler tahsisâtından bir ücret-i münâsib virilerek imâm ve muhtar hânelerinde hâbs ve tevkîfleri lâzım geleceğinin muhâsebe ifâdesiyle beyânına ibtidâr kılındı. Ol-bâbda.” Bkz. (BOA), (DH.MKT), No: 851, Gömlek Nu:17, Tarih: H-29-02-1322 (15 Mayıs 1904).

⁴⁵ (BOA), (DH.MKT), No: 882, Gömlek Nu:58, Tarih: H-10-06-1322 (22 Ağustos 1904).

⁴⁶ Dahiliye Mektubî Kalemi’nden Erzurum Vilayeti’ne yazılan 22 Şubat 1321 tarihli ve iki yüz numaralı tahrir cevap verilen yazı İspir kazasıyla ilgili olup yazıda şöyle denmektedir: “Âhkâm-ı kavâninin kadınlar hakkında dahî tamâmen tatbîk ve infâzı için cüz’î ücretle birer mahall tedârikiyle nisâ tevkîfhânesi ittihâzına me’zûniyet virilegelmekte ise de kazâ merkezlerinde dâ’imâ mücrimîn nisâ bulunamayacağından sûret-i dâ’imede nisâ habshânesi bedel-i icârı tahsisine ve ayruca gârdiyan istihdâmıyla ma’âş i’tâsına lüzûm görülememekde olmasına binâen İspir Kazâsı’nda dahî nisâ habshânesi te’sisine ve gârdiyan istihdâmına ihtiyâc olmadığından nisâdan mücrim olanların merkez livâyâ sevklerine kadar imâm ve muhtar hânelerinde hâbs ve tevkîfleriyle masârif-i vâkı’alarının habshâne tahsisâtından tesviyesi lüzûmunun muhâsebe ifâdesiyle beyânına ibtidâr kılındı. Ol-bâbda.” (BOA), (DH.MKT), No: 1068, Gömlek Nu:48, Tarih: H-20-02-1324 (15 Nisan 1906).

⁴⁷ (BOA), (DH.MKT), No: 1176, Gömlek Nu:87, Tarih: H-08-05-1325 (19 Haziran 1907).

⁴⁸ (BOA), (DH.MKT), No: 1250, Gömlek Nu:86, Tarih: H-26-03-1326 (28 Nisan 1908).

⁴⁹ (BOA), (DH.MKT), No: 1004, Gömlek Nu:31, Tarih: H-07-07-1323 (7 Eylül 1905).

⁵⁰ (BOA), (DH.MKT), No: 1059, Gömlek Nu: 47, Tarih: H-23-01-1324 (19 Mart 1906).

⁵¹ (BOA), (DH.MKT), No: 1247, Gömlek Nu:63, Tarih: H-13-03-1326 (15 Nisan 1908).

⁵² (BOA), (DH.MKT), No: 852, Gömlek Nu:10, Tarih: H-02-03-1322 (17 Mayıs 1904).

⁵³ (BOA), (DH.MKT), No: 853, Gömlek Nu:47, Tarih: H-06-03-1322 (21 Mayıs 1904).

⁵⁴ (BOA), (DH.MKT), No: 853, Gömlek Nu:74, Tarih: H-07-03-1322 (22 Mayıs 1904).

⁵⁵ (BOA), (DH.MKT), No: 119, Gömlek Nu:11879, Tarih: H-18-02-1325 (2 Nisan 1907).

⁵⁶ Konuyla ilgili yazışmada papaz evlerinin kadın tutuklular için kullanılmasına dair şu ifadeler yer almaktadır: “İskeçe ve Keşan kazaâlarında nisâyâ mahsûs habshâne olmayub mevkûfîn ve mahkûmîn-i nisvânın imam ve papas hânelerinde tevkîf ve hâbs idilmekte olduğu müfettişlik iş’ârına âtfen Adliye Nezâret-i Celilesi’nden bildirilmiş olduğundan iktizâsının sür’atle ifâ ve inbâsı husûsunun sâvb-ı âtûflerine izbârı Tesrî-i Mu’âmelât Komisyonu’ndan ifâde kılındı.” (BOA), (DH.TMIK.S.), No: 72, Gömlek Nu:66, Tarih: H. 19.02.1326 (23 Mart 1908).

bedelinin hapisaneler tahsisatından ödenmesi ile hususi evler kiralanarak nisa tevkifhanesi (kadın hapisanesi) inşa oluncaya kadar kiralanın binalarda imam gözetiminde tevkif edilmesidir. Bu maksatla H.03-04-1304 Limni Adası'nda⁵⁷ H.24-03-1310 İnegöl'de⁵⁸ H.04-06-1311 Kastamonu vilayeti kazalarında⁵⁹ H.30-05-132060 Pazarköy, H.06-08-132161 Safranbolu, H.12-11-132162 Çorlu, H.11-04-132263 Vulçitrın-Yenipazar ve H.20-11-132464 Gazze'yle gerçekleştirilen yazışmalarda söz konusu yerleşim yerlerinde kadın hapisanesine ihtiyaç duyulsa da bu ihtiyacın ev kiralanarak giderilmeye çalışılması tavsiye edilmiştir. Benzer şekilde H.10-06-1320⁶⁵ ve H.27-10-1321 tarihlerinde hem devletin bütçe dışı harcamalarda belirli bir tasarrufa gitmesi hem de kadın suçlu sayısının az olması nedeniyle Avrathısı kazasında nisa tevkifhanesi inşa edilinceye kadar tutuklanacak kadınların masraflarının mahalli hapisaneler tahsisatından karşılanarak uygun bir yerde tevkif edilmeleri gerektiği bildirilmiştir⁶⁶.

Osmanlı idarecileri kaza ve nahiye merkezlerinde her zaman kadın suçlular bulunmayacağından bu ölçekte yerleşim birimlerinde kadınlara özel hapisaneler kurulmasını ve gardiyan istihdam edilmesini hazineye getireceği ağır yük dolayısıyla gereksiz bulmuştur. Bundan dolayı, H.05-02-1322⁶⁷ tarihli belgede de belirtildiği gibi, bilhassa kazalarda kadın suçluların cüzi bir ücretle imam ve muhtar hanelerinde haps ve tevkif olmaları uygun görülmüştür. H.03-12-1324⁶⁸ ve H.02-01-1326⁶⁹ tarihli belgede kaza ve nahiye merkezlerinde H.11-06-1316⁷⁰ tarihli belgede Köprülü, H.05-04-1317⁷¹ tarihli belgede Ereğli, H.11-02-1320⁷² tarihli belgede Hüdavendigar Vilayeti'nin Söğüd ve Sandıklı kazalarında, H.19-11-1321 tarihli belgede Aziziye ve Gürün⁷³ H.10-02-1322⁷⁴ tarihli belgede Havza, R-03-03-1320⁷⁵ tarihli belgede Tavas, H.07-03-1322⁷⁶ tarihli belgede Urla, H.09-10-1324 tarihli belgede Karaburun ve Urla,⁷⁷ H.12-01-1325⁷⁸ tarihli belgede Adana Vilâyeti'nin Gülnar kazasında, H.06-06-1325⁷⁹ tarihli belgede Nebek ve H.16-07-1325⁸⁰ tarihli belgede Nasıra kazanlarında da bu uygulama gerekli görülmüş ve hükümlü kadınlar infaz süreleri tamamlanuncaya kadar imam ve muhtar hanelerinde tevkif edilmiştir. Nisa hapisanesi bulunmayan yerleşim birimlerinde kadın suçlulara gardiyan gözetiminin masraflı görülmesi alternatif ve daha az masraf gerektiren başka çözümlerin

⁵⁷ (BOA), (DH.MKT), No: 1388, Gömlek Nu:53, Tarih: H. 03.04.1304 (30 Aralık 1886).

⁵⁸ (BOA), (DH.MKT), No: 2010, Gömlek Nu:97, Tarih: H.24-03-1310 (16 Ekim 1892).

⁵⁹ (BOA), (DH.MKT), No: 101, Gömlek Nu:46, Tarih: H.04-06-1311 (13 Aralık 1892).

⁶⁰ (BOA), (DH.MKT), No: 565, Gömlek Nu:68, Tarih: H-30-05-1320 (4 Eylül 1902).

⁶¹ (BOA), (DH.MKT), No: 784, Gömlek Nu:17, Tarih: H.06-08-1321 (28 Ekim 1903).

⁶² (BOA), (DH.MKT), No: 815, Gömlek Nu:61, Tarih: H-12-11-1321 (30 Ocak 1904).

⁶³ (BOA), (DH.MKT), No: 864, Gömlek Nu: 9, Tarih: H-11-04-1322 (25 Haziran 1904).

⁶⁴ (BOA), (DH.MKT), No: 1138, Gömlek Nu:58, Tarih: H-20-11-1324 (5 Ocak 1907).

⁶⁵ Dahiliye Mektûbî Kalemî'nden Selanik Vilayeti'ne gönderilen ve Avrathısı ile ilgili olan yazının içeriğinde şöyle denmektedir: "Muvâzene hâricinde karşulaksuz akçe sarfı bâ irâde-i seniyye-i hazreti padişâh-i taht-ı memnû'iyetde bulunduğ gibi kazalarda her vakit mücrimîn nisâ bulunamayacağı tabî'i olduğundan Avrathısı kazâsında tevkifhânesi inşa oluncaya kadar mevkûfîn zuhûrunda vilâyet muvâzenesine dâhil habshâneler tahsisâtından ücreti virilerek münâsib mahallerde tevkifleri sûretiyle idâre-i maslahat buyurulması husûsunun muhâsebe ifâdesiyle beyânına 'işâret kılını. Ol-bâbda." (BOA), (DH.MKT), No: 577, Gömlek Nu:53, Tarih: H-10-06-1320 (14 Eylül 1902).

⁶⁶ Avrathısı ile alakalı bir diğer yazıda şunlara değinilmiştir: "30 Teşrin-i Sâni sene (1)319 târîh ve bin iki yüz kırk dört numrolu tahrîrât-ı 'aliye-i dâverileri cevâbidir. Muvâzene hâricinde karşulaksuz sarfiyât icrâsı hakkındaki memnû'iyet kesb-i kat'iyet itmesine binâen Avrathısı kazâsında nisâ tevkifhânesi inşa idilinceye kadar tevkifleri icâb idecek nisânın mahallî muvâzenesine dâhil habshâneler tahsisâtından ücreti virilerek münâsib mahallerde tevkifleri sûretiyle idâre-i maslahat olunması lüzûmunun muhâsebe ifâdesiyle beyânına müşâberet kılını. Ol-bâbda." (BOA), (DH.MKT), No: 810, Gömlek Nu:36, Tarih: H-27-10-1321 (16 Ocak 1904).

⁶⁷ Dahiliye Mektûbî Kalemî'nden Hüdavendigar Vilâyeti'ne yollanan ve 22 Mart 1320 tarih ve 30 numaralı tahrîrâtâ cevap verilen yazıda şöyle denmektedir. "Âhkâm-ı kavânînin kadınlar hakkında dahî tamâmen tatbîk ve infâzı için cüz'î ücretle birer mahall tedârikiyle nisâ tevkifhânesi ittihâziyla me'zûniyet i'tâ olunmakta ise de kazâ merkezlerinde sûret-i dâ'imede mücrimîn nisâ bulunamayacağından bunlar için sûret-i dâ'imede nisâ habshânesi bedel-i icâriyla gârdiyân ma'âş tahsisine lüzûm olmayub emsâlî misillü dâhil-i muvâzene olan habshâneler tahsisâtından bir ücret-i münâsib virilerek mücrimîn nisânın imâm ve muhtâr hânelerinde habs ve tevkifi lâzım geleceğinin 'arzına kazâsınca ânâ göre icrâ-yı icâbı lüzûmunun muhâsebe ifâdesiyle beyânına mübâşeret kılını. Ol-bâbda." (BOA), (DH.MKT), No: 843, Gömlek Nu:68, Tarih: H-05-02-1322 (21 Nisan 1904).

⁶⁸ (BOA), (DH.MKT), No: 1142, Gömlek Nu:14, Tarih: H-03-12-1324 (18 Ocak 1907).

⁶⁹ (BOA), (DH.MKT), No: 1231, Gömlek Nu:32, Tarih: H-02-01-1326 (5 Şubat 1908).

⁷⁰ (BOA), (DH.MKT), No: 2124, Gömlek Nu:34, Tarih: H-02-01-1326 (5 Şubat 1908).

⁷¹ (BOA), (DH.MKT), No: 2232, Gömlek Nu:86, Tarih: H-05-04-1317 (13 Ağustos 1899).

⁷² (BOA), (DH.MKT), No: 507, Gömlek Nu:36, Tarih: H-11-02-1320 (20 Mayıs 1902).

⁷³ (BOA), (DH.MKT), No: 818, Gömlek Nu:26, Tarih: H-19-11-1321 (6 Şubat 1904).

⁷⁴ (BOA), (DH.MKT), No: 845, Gömlek Nu:37, Tarih: H-10-02-1322 (26 Nisan 1904).

⁷⁵ (BOA), (DH.MKT), No: 851, Gömlek Nu:48, Tarih: R-03-03-1320 (16 Mayıs 1904).

⁷⁶ (BOA), (DH.MKT), No: 853, Gömlek Nu:74, Tarih: H-07-03-1322 (22 Mayıs 1904).

⁷⁷ (BOA), (DH.MKT), No: 1130, Gömlek Nu:76, Tarih: H-09-10-1324 (26 Kasım 1906).

⁷⁸ (BOA), (DH.MKT), No: 1149, Gömlek Nu:34, Tarih: H-12-01-1325 (25 Şubat 1907).

⁷⁹ (BOA), (DH.MKT), No: 1183, Gömlek Nu:52, Tarih: H-06-06-1325 (17 Temmuz 1907).

⁸⁰ (BOA), (DH.MKT), No: 1193, Gömlek Nu:34, Tarih: H-16-07-1325 (25 Ağustos 1907).

geliştirilmesine yol açmıştır. Örneğin Beyoğlu'nda kadın tutukluların konulduğu odadaki kadınlara hizmet etmek üzere bir kolcu kadın istihdam edilmiştir. Bu konuda Dahiliye Nezareti'nden Zabtiye Nezareti'ne gönderilen yazıda kadınlardan adliye tarafından tutuklanması gerekenlerin zaptiyeeye ayrılarak Bab-ı Zabtiye Tevkifhanesi'ne gönderilmesi sorunsuz olmayacağından az çok müddetle adı geçen odada hapsolunacak kadınlara hizmet için bir kolcu kadının istihdam edilmesi ihtiyacı doğduğu ifade edilmiştir⁸¹.

Kaza ve nahiye merkezlerinde durum böyle iken bazı sancaklarda da nisaya (kadına) mahsus hapishane binası bulunmamakta veya bulunmasına rağmen maddi imkansızlıklar dolayısıyla tutuklu kabul edilememektedir. Arşiv kayıtlarından edinilen bilgiye göre H.30-07-1310⁸² Yozgad, H.17-06-1316⁸³, Kırşehir ve H.10-07-1316⁸⁴ Bitlis sancaklarında da uygulama bu şekildedir. Neticesinde tutukluluğuna karar verilmiş olan suçlu kadınların imam evlerinde tevkifi istenmiştir. Ancak bu durum sakıncalı görülmüş ve kadınlara mahsus nisa hapishanelerinin inşasını gerekli kılmıştır. Bunun mümkün olmadığı taktirde ise bir meskenin hapishane binası olarak kiralanması talep edilmiştir. Vilâyet ve liva merkezlerinde durum böyleyken çeşitli kazalarda da nisa tevkifhânesi kurulması istenmiş; bununla beraber kadın hapishanelerinin yalnız vilâyet ve liva merkezlerinde kurulabileceği ifade edilmiştir. Örneğin Halep Sancağına bağlı Kilis Kazası'nın bu yöndeki talebi reddedilmiştir. Dahiliye'de Halep Vilâyeti'ne yollanan yazıdan öğrenildiğine göre Halep Sancağına bağlı Kilis kaza merkezlerinde kadınlara özel tevkifhâne yoktur. Bundan dolayı zorluk çekilmektedir. Aylık 120 kuruşa hükûmet dairesine yakın Hafız Mehmed Efendi'nin evinin kiralanmasına izin verilmesi talep edilmiştir. Konu Vilâyet İdare Meclisi'nden gelen 8 Temmuz (1)303/ 20 Temmuz 1887 tarihli ve 68 numaralı mazbata ile nezâret muhasebesine havale edilmiştir. Buradan çıkan sonuç; Kaza mahkemeleri kontrolünden birer hapishane bulundurulması gerekli olsa da hazinedeki güçlüklerden dolayı bu gibi hapishanelerin şimdilik vilayet ve liva merkezlerinde bulundurulmasıyla yetinileceği şeklinde olmuştur ve bu konuyla ilgili Şûra-yı Devlet'in bir kararına atıfta bulunulmuştur. Ayrıca bütçe dışı harcamalara da sıcak bakılmadığı ifade edilmiştir⁸⁵.

Sonuç

Tarih boyunca insanların aralarında anlaşmazlıklar, tartışmalar, haksızlıklar her zaman yaşanmıştır. Birbirlerine karşı işledikleri haksız fiiller suç olarak değerlendirilmiştir. Suçlar karşısında kişilerin kendi adaletlerini sağlamaları toplumda huzursuzluğa sebep olmuştur. Devletler bunu önlemek amacıyla kanunnameler hazırlamış, kanunnamelerde çeşitli suçlara verilecek cezalar yer almıştır. Osmanlı Devleti de şer'i, örfî hukuk ve Tanzimat dönemi kanunnameleriyle insanların suç işlemesine engel olmayı, toplumun can ve malını güvence altına alarak da huzuru korumayı amaçlamıştır. Ancak bireyler her ne kadar suçtan uzak tutulmaya çalışılsa da içinde bulunduğu çevre, ruh sağlığı, aile ilişkileri, sosyo- ekonomik durumları, eğitim düzeyleri gibi değişkenler suç işlemelerine sebep olmuştur. Bu durum karşısında devlet cezalandırma yoluna gitmiş ve suç fiilini işleyen kişiyi hapis cezasına çarptırmıştır.

Suç teşkil eden davranışlarda bulunan erkekler olduğu gibi bu eylemlerden sorumlu kadınlarda bulunmaktadır. Suç işleyen kadınların erkeklere nispeten sayıca daha az olmaları dolayısıyla kaza merkezlerinde kadınlara mahsus bir hapishane binası inşa edilmemiştir. Neticesinde suça karışmış ve tevkif edilmesi lazım gelen kadınların cezalarını imam veya muhtarların evinde çekmeleri uygun görülmüştür. Bu çalışma ile de Osmanlı Devleti'nde kadınlara mahsus Nisa hapishaneleri inşa edilinceye kadarki süreçte hükümlü kadınlara uygulanan cezalar ve tevkif edilmelerinde imamların rolü ortaya konulmuştur.

⁸¹ Beyoğlu Tevkifhanesi'nde kadınlara yer olmamasına dair yazının detayında şunlar yer almaktadır: "Beyoğlu Tevkifhânesinde kadınlara mahsûs mahall olmayub bunlar tevkifhâne tarîkinde olan bir odada alıkonulmakda olduğuna ve kolcu kadının mefkûdiyeti cihetle kendülerine gardiyanların hizmet ve nezâreti husûsiyet hallerine nazaran gayr-i hâ'iz idüğüne binâen cihet-i 'adliyeden tevkîfi lâzım gelen nisvânın Bâb-ı Zabtiye Tevkifhânesi'ne gönderilmesi hakkında Beyoğlu Müdde'î-i 'Umûmiliği ile cereyân iden muhâbere cevâbında tâife-i nisâdan 'adliyece tevkîfi lâzım gelenlerin zabtiyeeye terfikan bâb-ı zabtiye tevkifhânesine irsâli mahzûrdan sâlim olamayacağından az çok müddetle mezkûr odada tevkif olunacak nisvâna hizmet itmek için bir kolcu kadının istihdâmı lüzûmu gösterildiği beyânıyla icrâ-yı icâbına dâ'ir Beyoğlu Mutasarrıflığından mebûs tezkerenin irsâliyle 'Adliye Nezâret-i Celilesi'nden alınan tezkire melfufâtıyla berâber leffen irsâl kılınmağla me'âllerine nazaran vaki' olacak re'y-i mütâlâ-i 'aliyelerinin beyân ve işârına himem-i âlileri derkâr buyurulmak bâbında." (BOA), (DH.MKT), No: 1677, Gömlek Nu:81, Tarih: H-04-04-1307 (28 Kasım 1889).

⁸² (BOA), (DH.MKT), No: 2052, Gömlek Nu:78, Tarih: H-30-07-1310 (17 Şubat 1893).

⁸³ (BOA), (DH.MKT), No: 2127, Gömlek Nu:34, Tarih: H-17-06-1316 (2 Kasım 1898).

⁸⁴ (BOA), (DH.MKT), No: 2139, Gömlek Nu:13, Tarih: H-10-07-1316 (24 Kasım 1898).

⁸⁵ Kilis'te kadın hapishanesi açılmasına karşı çıkılmasıyla alakalı yazının detayı şu şekildedir: "Haleb Sancağı'na tâbî' Kilis Kazâsi merkezinde nisâyâ mahsûs tevkifhâne olmadığı cihetle müşkilât çekilmekte olduğundan bahisle şehîr yüz yirmi gurûş kirâ ile hükûmet dâ'iresine kârib olan Hafız Mehmed Efendi'nin hânesinin isticârına me'zûniyet it'âsı hakkında meclis-i idâresi vilâyetden mebûs 8 Temmuz sene 303 târîh ve altmış sekiz numrolu mazbata muhâsebe-i nezârete lede'l-havâle kazâ mahkemeleri nezdinde birer habshâne bulundurulması nizâmı iktizâsından ise de müzâyaka-i hazînedan nâşî bu gibi habshânelerin şimdilik vilâyet ve livâ merkezlerine hasrıyla kazâlarda habshâne bulundurulmaması Şûra-yı Devlet'ce karâra alınarak karâr-ı mezkûrun mânen bildirildiği kayden anlaşılmasına ve muvâzene hâricinde masrâf-ı ihtiyâriyeyi bâ irâde-i seniye fârizen memnû' bulunmasına binâen tervic-i işâr kâbil olamayacağının savb-i âli-i asâfânelerine tebliği bâ der-kenâr ifâde kılınmış olmağla. Ol-bâbda." (BOA), (DH.MKT), No: 1445, Gömlek Nu:105, Tarih: H-22- 12-1304 (11 Eylül 1887).

Yazar Katkıları: Fikir- Tasarım- Denetleme-Yazıyı Yazan-; Murat HANİLÇE. Yazıyı Yazan-Veri Toplama ve İşleme- Literatür Taraması-; Sinan ÇAKMAK. Yazıyı Yazan-Veri Toplama ve İşleme- Literatür Taraması-; Semanur COŞKUN

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept - Design- Supervision- Writing Manuscript-; Murat HANİLÇE. Writing Manuscript- Data Collection and/or Processing- Literature Search-; Sinan ÇAKMAK. Writing Manuscript- Data Collection and/or Processing- Literature Search-; Semanur COŞKUN.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemî (DH.MKT)

(DH.MKT): 851/17- (DH.MKT): 882/58- (DH.MKT): 1068/48- (DH.MKT): 1176/87- (DH.MKT): 1250/86- (DH.MKT):1004/31- (DH.MKT):1059/47- (DH.MKT):1247/63- (DH.MKT):852/10- (DH.MKT): 853/47- (DH.MKT): 853/74- (DH.MKT): 119/11879- (DH.MKT): 1388/53 (DH.MKT): 2010/97- (DH.MKT): 101/46- (DH.MKT): 565/68- (DH.MKT): 784/17- (DH.MKT): 815/61- (DH.MKT): 864/9- (DH.MKT): 1138/58- (DH.MKT): 577/53.- (DH.MKT): 810/36.- (DH.MKT): 843/68.- (DH.MKT): 1142/14- (DH.MKT): 1231/32- (DH.MKT): 2124/34- (DH.MKT): 2232/86- (DH.MKT): 507/36- (DH.MKT): 818/26- (DH.MKT): 845/37- (DH.MKT): 851/48-(DH.MKT): 853/74- (DH.MKT): 1130/76- (DH.MKT): 1149/34- (DH.MKT): 1183/52- (DH.MKT): 1193/34 - (DH.MKT): 2052/78- (DH.MKT): 2127/34- (DH.MKT): 2139/13.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu

(DH.TMIK.S..) 72/66-

Cevdet Zabtiye

(C.ZB.) 52/2557

Tez ve Makaleler

- Akbulut, İlhan. “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 52, sy. 1 (2003): 167-81.
- Alan, Gülbadi. “19. Yüzyılda Osmanlıda Sürgün Politikası Çerçevesinde Sürgün Kadınlar”. Belleten 78, sy. 281 (Nisan 2014): 245-72.
- Baba, Yasemin. “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm ve Sonuçları”. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 71, sy. 1 (Ağustos 2013): 76-106.
- Bacaksız, Pınar. “Cezalandırma ve Topluma Yeniden Kazandırma”. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 16, sy. 2014 (Temmuz 2014): 4917-41.
- Beydilli, Kemal. Osmanlı Dönemi’nde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- Çabuk, Fehminaz. “19. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Zina: Bazı Zina Vakalarında İşlenen Cinayetler Üzerine Bir Değerlendirme”. İnsan ve İnsan Dergisi 7, sy. 23 (Ocak 2020): 1-16.
- Demir, Kader. “Osmanlı Kadınının Ceza Hukukundaki Yeri ve Şikâyet Hakkını Kullanımı (1785-1810)”. Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7, sy. 1 (Mayıs 2023): 508-35.
- Doğan, Fatma Karakaş. “Cezanın Amacı ve Hapis Cezası”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Durhan, İbrahim. “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler”. Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi XII, sy. 3-4 (Eylül 2008): 55-11.
- Erbulut, Esma. “Osmanlı’da Hapishaneler (1839-1908)”. Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2021.
- Esen, Hüseyin. “Zina”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 44: 444-445. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Güneş, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1829-1864)”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”. TESAM Akademi Dergisi 1, sy. 1 (Ocak 2014): 41-1.
- Türkmen, İsmet, “Mustafa Kemal Dönemi Türk Modernleşmesinde Kadın Kimliğinin İnşası”. Türkiye’de Kadın: Siyasi, Sosyal ve Kültürel Alanda Değişim. Editör Esman Özdaşlı. 111-32. Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2022.
- Kazıcı, Ziya. “Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri”. İslam Medeniyeti Dergisi 5, sy. 43 (Mart 1982): 29-35.

- Koç, Mehmet. "Osmanlı Ceza Hukukunda Hile (Aldatma-Dolandırıcılık) Suçları ve Cezaları". Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19, sy.1 (Haziran 2019): 119-39.
- Kodaman, Bayram. "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış". SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 2007, sy. 16 (Aralık 2007): 1-24.
- Konan, Belkıs. "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 57, sy. 4 (Aralık 2008): 319-35.
- Demir, Mustafa. "16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği". Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2016.
- Özkan, Mehmet. "Tanzimat Sonrası Osmanlı Ceza Hukuku Düzenlemeleri". Balıkesir İlahiyat Dergisi, sy. 15 (Haziran 2022): 241-77.
- Özkarcı, Mehmet. "Eski Türkçe 'de Kullanılan Mimari Terimler". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 10 (Haziran 1991): 298-22.
- Parlakoğlu, Gizem. "II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerin Genel Özellikleri ve Uygulamaları". Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2018.
- Poyraz, Özlem. Öner, Merve. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cinayet ve Yaralama Vakaları: 478 Numaralı Ayniyat Katli Defteri Örneği". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sy.73 (Temmuz 2022): 114- 29.
- Sarıkaya, Mehmet Zakir. "Osmanlı Devleti'nde Yeni Bir Yapılanma: Tanzimat Fermanı". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı, (Ekim 2023): 60-91.
- Sevinçli, Çağrı. "Osmanlı Aile Hukuku'nda Şer'i ve Örfi Hukukun Gelişim Süreci Üzerine Genel Bir Değerlendirme". Uluslararası Akademik Birikim Dergisi 6, sy. 5 (Aralık 2023): 974-84.
- Süme, Mehmet. "Osmanlı Yerel Yönetiminde İmanın Yeri ve Önemi: Bolu Örneği (19. ve 20. yy)". Dergiabant 10, sy.1 (Mayıs 2022): 116-48.
- Şemseddin Sami. Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.
- Ulu, Güher. "Tanzimat Dönemi Hukukta Modernleşme". Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi 26, sy. 1 (Nisan 2021): 235-64.
- Usta, Ayşe. "Aydınlanma Düşüncesine Kısa Bir Bakış". Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi 1 (Güz 2018): 75-90.
- Yıldız, Gültekin. "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.
- Yıldız, Hayrettin. "Hukuk Devleti'nin Gelişim Sürecinde Mülk Devleti ve Polis Devletinin Yeri". Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 15, sy. 2 (Aralık 2013): 211-30.
- Mehmet Emin Artuk, Mehmet Emin Alşahin, "Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 21, sy. 2 (2015): 145-85.

İnternet Kaynakları

Sözlükler

<http://lugatim.com/s/hapis>

<https://lugatim.com/s/tazir>

<https://lugatim.com/İRTİDAT-İRTİDAD>

<https://lugatim.com/s/KAZF>

EK.1. Belgenin Transkripsiyonu**Dâhiliye Mektûbî Kalemî
Erzurum Vilâyet-i Celîlesi'ne**

Tercan Kazâsı'nda nisâyâ mahsûs habshâne olmadığı vilâyet-i celileleriyle Erzurum Vilâyeti 'Adliye Müfettişliği'nden iş'âr olunduğu beyânıyla nisâ habshânesi ittihâzına elverişli bir mahallin tedârîki esbâbının istikmalî 'Adliye ve Mezâhib Nezâreti celîlesinden alınan 30 Temmuz sene 321 târîh ve yüz otuz beş numrolu tezkirede izbâr olunmuştur. Âhkâm-ı kavânînin kadınlar hakkında dahî tamâmen tatbîk ve infâzı zımında cüz'î ücretle bir mahall tedârîkiyle nisâ tevkîfhânesi ittihâzına me'zûniyet virilegelmekde olmasına ve kazâ merkezlerinde dâ'imâ nisâdan mücrimîn bulunamayacağından sûret-i dâ'imede nisâ habshânesi bedel-i icârı tahsîsine lüzûm olmasına binâen kazâ-i mezkûrda dahî emsâli vechle mücrimîn-i nisânın merkez livâyâ sevklerine kadar dâhil-i muvâzene olan habshâneler tahsîsâtından bir ücret-i münâsib virilerek imâm ve muhtâr hânelerinde habs ve tevkîfi lâzım geleceğinin muhâsebe ifâdesiyle beyânına mübâşeret kılındı. Ol-bâbda.

Son İlhanlı Toga Timur Han ve Varisleri

The Last Ilkhanate Toga Timur Khan and His Successors

Leyla ÖZER

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Kuruma bağlı değil/Non-affiliated
İstanbul, Türkiye
leyla.ozler25@erzurum.edu.tr

Geliş Tarihi/Received 26.03.2025
Revizyon Tarihi/Revision 20.05.2025
Kabul Tarihi/Accepted 29.05.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 30.06.2025

Atıf:

Özer, Leyla. "Son İlhanlı Toga Timur Han ve Varisleri". *Tarih ve Tarihçi*, 4, sy.1 (Haziran 2025): 67-70.

Cite this article:

Özer, Leyla. "The Last Ilkhanate Toga Timur Khan and His Successors". *History and Historian*, 4, issue.1 (June 2025): 67-70.

Öz

Sultan Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın 736/1335 yılında vefatının ardından, İlhanlı sarayında ciddi bir otorite boşluğu oluşmuş ve bu durum taht mücadelelerini tetiklemiştir. Halef bırakmadan ölen sultanın ardından, başta Toga Timur Han olmak üzere Hülâgû Han soyundan gelen bazı isimler, yerel emirlerin desteğiyle yönetimde kısa süreli etkiler yaratmış, ancak kalıcı bir otorite kuramamışlardır. Cuci Kasar soyundan gelen ve Cürcân'da yaşayan Toga Timur Han da bu siyasi karışıklıklara müdahil olmuş, nihayetinde Horasan ve Mâzenderan bölgelerinde İlhanlı varlığını kısmen sürdürmeyi başarmıştır. Bu çalışmada, bahsi geçen süreci merkeze alan Mustafa Şahin'in Toga Timur Han ve Varisleri (2023) adlı eseri incelenmiştir. Eser, İlhanlı sonrası dönemde yaşanan siyasi karmaşayı hem Toga Timur Han'ın şahsında hem de Serbedârîler gibi yerel güç odakları üzerinden değerlendirmesi bakımından literatürde özgün bir yer tutmaktadır. İlgili çalışma, dönemin İslami kaynaklarına dayalı olarak kaleme alınmış; ayrıca telif ve tetkik eserlere atıfla geniş bir literatür temeline oturtulmuştur. Bu bağlamda tanıtımı yapılan kitap, İlhanlı sonrası İran coğrafyasındaki siyasi dönüşüm süreçlerini anlamaya yönelik farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlhanlılar, Toga Timur Han, Serbedârîler, Ebû Sa'îd Bahadır Han, Mâzenderan.

Abstract

Following the death of Sultan Abu Sa'id Bahadur Khan in 1335 (736 AH), a serious power vacuum emerged within the Ilkhanid court, which in turn triggered a series of succession struggles. After the sultan's death without an heir, several figures from the line of Hülegü Khan, including Toga Timur Khan, gained temporary influence with the support of local emirs but failed to establish lasting authority. Toga Timur Khan, a descendant of Jochi Qasar and resident of Gurgan, also took part in this political turmoil and eventually managed to partially sustain Ilkhanid control in regions such as Khorasan and Mazandaran. This study examines the 2023 book Toga Timur Han and His Successors by Mustafa Şahin, which focuses on this particular period. The work holds a unique place in the literature due to its analysis of the post-Ilkhanid political crisis through both the figure of Toga Timur Khan and regional powers such as the Sarbadars. Based on Islamic historical sources and supported by a broad foundation of primary and secondary literature, the book provides a distinctive perspective on the political transformation processes in post-Ilkhanid Iran

Keywords: Ilkhanids, Toga Timur Khan, Sarbadars, Abu Sa'id Bahadur Khan, Mazandaran.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Tanıtıma konu olan “*Son İlhanlı Toga Timur Han ve Varisleri*” isimli eser, İlhanlı hakimiyeti ardından Horasan civarında faaliyet gösteren Toga Timur Han ve Serbedârîler hareketi üzerine yoğunlaşmış özgün içeriğe sahip çalışmalardan biridir. dönemi esas alan literatür incelendiğinde oldukça sınırlı bilgilerin yer aldığı anlaşılmaktadır. İlhanlı Devlet idaresi bünyesinde Toga Timur Han’ın uzun süreli bir hakimiyet süreci yaşamadığı izlenimi yaratılmaya çalışılmışsa da Şahin, kaleme aldığı eserinde, Toga Timur Han’ı merkeze alarak diplomatik ilişkilerdeki rollerini, Serbedârîler ile yaşanan münasebetleri ve devrin sosyo-politik yapısını teferruatlı bir şekilde ele alarak mühim bir boşluğu doldurmuştur. Eser, hem kronolojik hem analitik yaklaşımı, farklı kaynakların karşılaştırmalı değerlendirmesi ve yerel siyasi yapıların çözümlenmesine verdiği önem nedeniyle çalışmada esas kaynak olarak tercih edilmiştir. Eserin yazarı Mustafa Şahin, Yozgat’ta doğmuştur. Lisans eğitimini 1995 yılında Erciyes Üniversitesi’nde tamamlamış, *Siyâset-Nâme, Kutadgu Bilig, Sirâcu’l-Mülûk ve El-Ahkâmü’s-Sultâniye’ye Göre Sultan Dışındaki Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Karşılaştırılması* adlı teziyle 2007 yılında Yüksek Lisansını, *Orta Çağ’da Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)* adlı teziyle de 2013 yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi’nde Doktora eğitimini tamamlamıştır. 1995-2014 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı çeşitli orta dereceli okullarda öğretmenlik ve idarecilik yaptıktan sonra 2014 yılında Sinop Üniversitesi’ne Yardımcı Doçent olarak atanmıştır. 2018 yılında Doçent olmuştur. Amasya Üniversitesi’nde akademik hayatını sürdürmektedir.

Yazarın bu çalışmasına ilaveten *Serbedârîler-Darağacının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet* adıyla yayımlanmış kitabı, bundan başka Selçuklular, Moğollar, Timurlular, şehir ve bölge tarihleri konusunda yayınlanmış çok sayıda kitap bölümleri, makaleleri ve bildirileri bulunmaktadır. Eser Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Kaleme alınırken ağırlıklı olarak ana kaynaklardan, araştırma eser ve numizmatik çalışmalardan istifade edilmiş, konunun daha iyi özümsemesi adına 2018 yılında İran’da geniş bir saha araştırması yapılmıştır.

Kitabın Bölümleri

Son İlhanlı Toga Timur Han ve Varisleri
Sultan Ebû Sa’îd Bahadır Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlı Devleti’nin Siyasi Tarihine Genel Bakış
Sultan Ebû Sa’îd Bahadır Han’ın Ölümünden Sonra Ortaya Çıkan Durum
Toga Timur
Toga Timur Hanın Soyundan Gelmeyen Halefi: Emir Velî
Toga Timur Hanın Soyundan Gelen Halefleri
Sonuç
Kaynakça
Ekler
Dizin

Eser, yazarın kaleme almış olduğu ikinci kitaptır. araştırmalarına 2014 yılında başlamış olan Şahin, 2018 yılı içerisinde İran coğrafyasında yapmış olduğu incelemeler neticesinde eklemelerde bulunmuş ve eserini sonlandırmıştır. Eserin “*Sultan Ebû*

Sa'îd Bahadır Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlı Devleti'nin Siyasi Tarihine Genel Bakış" başlıklı ilk Bölümü Moğollar tarafından gerçekleştirilen akınlara yönelik bilgileri kapsamaktadır. Hülâgû Han'ın temellerini attığı, Büyük Moğol İmparatorluğu topraklarında kurulan İlhanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetine odaklanılmıştır. Sırasıyla Hülâgû Han, Abaka Han, Ahmet Teküdar, Argun Han, Geyhâtû, Baydu, Gâzân Han, Olcaytu Han ve ölümüyle devletin hızlı bir çöküş sürecine girdiği Sultan Ebû Sa'îd Bahadır Han dönemleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ardından bölüm sonlandırılmıştır.

"Sultan Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın Ölümünde Sonra Ortaya Çıkan Durum" başlıklı ikinci bölüm, Sultan Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın erkek evlat ve erkek kardeş bırakmadan ölmesi sonucu İlhanlı saltanatında yaşanan boşluk, bu boşluğu fırsat bilerek güçlü kabile şefleri ile ordu komutanlarının desteğini alan beylerin, hatunların ve emirlerin mücadelelerini konu edinerek başlamaktadır. Ardı arkası kesilmeyen bu mücadeleler, Arık Boğa'nın soyundan gelen Arpa Han'ın, Vezir Gıyâseddîn-i Muhammed'in desteğiyle tahta oturtulması sonucu bir süreliğine sonlanmıştır. Onun ölümüyle İlhanlı tahtına geçen hükümdarlar birer kukla olmaktan öteye geçemediği gibi İlhanlı ülkesi Arpa Han'ın hükümdarlığı sırasında Anadolu'da bulunan Şeyh Hasan-ı Büzürg b. Emir Hüseyin b. Akbuka tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Kendisinin otoritesi tüm ilhanlı ülkesine yayılmış ancak nüfuzundan rahatsız olan bazı emirler Horasan'da bulunan Cengiz Han'ın kardeşi Cuci Kasar'ın soyundan gelen Toga Timur'un İlhanlı Devleti'nin başına geçmesinin daha uygun olacağını düşünerek tahta davet etmiştir.

"Toga Timur" başlıklı üçüncü bölüm, sırasıyla *"Toga Timur'un Soyu"*, *"Toga Timur'un Yurdu"*, *"Toga Timur'un Hükümdarlığı"*, *"Toga Timur Han'ın Diğer Devletler ve Yerel Güçler ile İlişkileri"*, *"Basılan Sikkelere Göre Toga Timur Han'ın Hâkimiyet Alanlarının Değerlendirilmesi"*, *"Toga Timur Han Döneminde Devlet Yönetimi Sosyal ve Kültürel Hayat"* alt başlıkları şeklinde ele alınmıştır. Kaynakların çoğu Toga Timur'un soyunun Cengiz Han'ın kardeşi Cuci Kasar'a dayandığını belirtmekte, Toga Timur'un kendisinden ise *"Toga, Tuga, Tagay, Tagayi, Togay, Toğay"* şeklinde söz etmektedir. Horasan'da bulunan bazı emirler, sultan Ebû Sa'îd'in ölümünden kısa bir süre sonra gücü eline alan Şeyh Hasan-ı Büzürg'ün güçlenmesinden çekindikleri için kendisine muhalif olmuş ve Toga Timur Han'a sığınmışlardır. Emirlerin desteği ile 736/1335-1336 yılında hükümdarlığı ilan edilen Toga Timur, diğer devletler ile sağlam ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Nitekim kendisinin hükümdar olmasından sonra Kertler ve hükümdarları Melik Muizzeddîn-i Hüseyin Kert bölgedeki diğer yerel güçler gibi ona bağlılığını bildirmiştir. Kuruluş dönemlerinde Toga Timur Han'ın hâkimiyetini tanıyan Serbedârîler'de bunlardan biri olmuş ancak Horasan'ı ele geçirme teşebbüsleri Toga Timur Han'ın tepkisini çektiği gibi taraflar arasında savaşı da kaçınılmaz kılmıştır. Etrak Nehri kıyısında yaşanan bu savaşta, Toga Timur Han'ın çok sayıda askeri Serbedârîler tarafından öldürülmüş, bir kısmı da esir alınmıştır. Toga Timur Han'ın ölümü ise tarihçiler nezdinde farklı söylemlerle kaydedilmiştir. Yaygın görüşe göre Serbedârî Hükümdarı Hâcê Nîzâmeddîn Yahya Kirâvî döneminde, tâbi oldukları vergiyi ödemek ve bağlılıklarını bildirmek adına 300 kişi ile Toga Timur Han'ın huzuruna çıkan Serbedârîler, Toga Timur Han'ı herkesin önünde öldürmüştür. İlhanlı Devletini yeniden canlandırmak güç gözükse de Toga Timur Han, bunu gerçekleştirmek adına çaba sarf etmiş, hâkim olduğu bölgelerde geçici bir istikrar sağlamışsa da tam bir hâkimiyet kurmayı başaramamıştır.

"Toga Timur Han'ın Soyundan Gelmeyen Halefi: Emir Velî (1356-1366,1374-1386)" başlıklı dördüncü bölüm, Toga Timur Han tarafından bir hayli saygı duyulan ve kendisine itimat edilen emir Şeyh Ali-yi Hindû'nun oğlu Emir Velî'nin soyu hakkında bilgilere yer vererek başlamaktadır. Onun Serbedârîler ile olan çetin mücadelesi ele alınarak, düzenlemiş olduğu seferlere değinilmiş ve dönemi hakkında genel bir değerlendirmede bulunularak bölüm sonlandırılmıştır. *"Toga Timur Han'ın Soyundan*

Gelen Halefleri” başlıklı beşinci ve son bölümde ise Toga Timur Han’ın ölümüyle hanedanın yarı bağımsız olarak yaşamasını sağlamış olan oğlu Lokman Padişah dönemi ele alınmıştır. Peşi sıra Toga Timur Han’ın torunu ve Lokman Padişahın da oğlu olan Pîr Padişah ve Mirza Şahruh dönemlerine değinilmiştir. Ardından Toga Timur Han’ın soyunu devam ettiren son kişi Sultan Ali dönemi ele alınarak bölüm sonlandırılmıştır.

Eserde anlatılanlar “*Sonuç*” bölümünde kısa bir şekilde özetlendirilmiştir. Eserin yazımı sırasında birincil ve ikincil kaynakların kullanılmış olması kitabın önemini arttırmıştır. Şahin, eserini kaleme alırken “*Ekler*” kısmında yer verdiği haritalar, çizelgeler ve soy kütükleri aracılığıyla dönemi daha iyi bir şekilde yansıtmaya çalışmış, görsel malzemeler ile kitabını zenginleştirdiği anlaşılmıştır. İlhanlı hanedanının varlığını korumaya çalışan Toga Timur Han ve varisleri ile ilgili yapılmış detaylı bir çalışma olan bu kıymetli eser, konu üzerinde araştırma yapan tarihçilere ve araştırmacılara yol gösterici olabilecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.